

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ**

Електронне видання локального
використовування на CD-ROM

Збірник матеріалів
IX науково-практичного круглого столу
(м. Київ, 28 травня 2026 року)

Київ
Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України

2026

ISBN 978-617-8084-64-6

© Автори, 2026
© Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака
НАПрН України, 2026

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф.Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
учасників ІХ науково-практичного круглого столу

м. Київ, 28 травня 2026 року

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРИВАТНОГО ПРАВА І ПІДПРИЄМНИЦТВА
ІМЕНІ АКАДЕМІКА Ф.Г. БУРЧАКА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ**

Збірник матеріалів
ІХ науково-практичного круглого столу
(м. Київ, 28 травня 2026 року)

Київ 2026

УДК 346.9+347.9](477):341.645.5(4)

I-54

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака
Національної академії правових наук України
(протокол № 6 від 24 червня 2026 р.)*

Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України [Електронний ресурс]: збірник матеріалів ІХ науково-практичного круглого столу (м. Київ, 28 травня 2026 р.) / упорядник В. М. Короленко. Київ: Електрон. текст. дані. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2026. 172 с. 1 електрон. опт. диск (CD-R).

ISBN 978-617-8084-64-6

У збірнику представлені наукові доповіді учасників ІХ науково-практичного круглого столу «Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України», який відбувся 28 травня 2026 р. у Науково-дослідному інституті приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України. Тематика доповідей учасників стосується широкого кола теоретичних та практичних проблем імплементації міжнародних стандартів судоустрою та судочинства в ході реформ останніх років. Учасники обговорили проблеми доступу до судочинства, застосування аналогії права та аналогії закону у вирішенні справ, розмежування юрисдикцій, оптимізації процесів, доказів та доказування, реалізації судових рішень.

Збірник зацікавить наукових і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів і наукових установ, докторантів та аспірантів, студентів, які вивчають актуальні проблеми цивільного і господарського процесів, а також суддів, адвокатів та всіх практикуючих юристів.

Матеріали доповідей подано в авторській редакції. Організаційний комітет не несе відповідальності за зміст публікацій, їх відповідність до вимог законодавства і за порушення авторських прав.

ISBN 978-617-8084-64-6

© Автори, 2026
© Науково-дослідний інститут
приватного права і підприємництва
імені академіка Ф.Г. Бурчака
НАПрН України, 2026

ЗМІСТ

Авторгов А. М. ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ПРОТИ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ	6
Бандурка С. С. ГАРМОНІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ ЗІ СТАНДАРТАМИ СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	11
Безух О. В. ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ.....	14
Бичкова С. С. ЩОДО ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ ЧЕРЕЗ ДОКТРИНУ «ЕФЕКТИВНОГО СУДОВОГО ЗАХИСТУ».....	17
Білоусов Ю. В. КОНВЕНЦІЯ ПРО МІЖНАРОДНИЙ ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ 1980 РОКУ ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: СПІВВІДНОШЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ І РЕГІОНАЛЬНИХ МЕХАНІЗМІВ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ	21
Бобрик В. І. ПОНЯТТЯ ЗАСОБУ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ В КОНТЕКСТІ СТАТТІ 13 КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД.....	28
Богданець А. В. КОНЦЕПЦІЯ СПІЛЬНОЇ БАТЬКІВСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ УКРАЇНИ, МОЛДОВИ ТА ГРУЗІЇ В КОНТЕКСТІ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ	31
Боярський Є. Д. ПРОБЛЕМА ВИБОРУ ПРАВА У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ, УСКЛАДНЕНИХ ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ, ЗА ЧИННИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.....	34
Гетманцев М. О. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ТРУДОВИХ СТАНДАРТІВ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПРАВОСУДДЯ	37
Гончаренко О. М. СУДОВІ ТА ПОЗАСУДОВІ ПРОЦЕДУРИ НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ СУБ'ЄКТІВ МІКРО- ТА МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ПИТАННЯ АДАПТАЦІЇ ДО ACQUIS ЕС ТА МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ.....	43

Гончарова Г. М. МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ ПРИ ТРАНСКОРДОННОМУ ПЕРЕМІЩЕННІ: ВПЛИВ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА МІЖНАРОДНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ	48
Заїка Ю. О. ЄДНІСТЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЯК УМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ДОКТРИНИ ЕФЕКТИВНОГО СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРИВАТНИХ ПРАВ.....	53
Запороженко А. В. КОДЕКСИ СУДДІВСЬКОЇ ЕТИКИ ЯК НОРМАТИВНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ СУДДІВ.....	56
Йорданова З. О. ЧИННИК РЕЛІГІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ЕЛЕКТРОННОГО СУДУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	60
Кирилюк Д. В. СТЯГНЕННЯ АКТИВІВ В ДОХІД ДЕРЖАВИ В ПОРЯДКУ САНКЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: ДО ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ.....	65
Короєд С. О. ЗАСТОСУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ МІЖНАРОДНОГО ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ	69
Короленко В. М. ЗАКОНОПРОЄКТ № 15100 ЯК СПРОБА ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ДИРЕКТИВИ 2013/11/ЄС ПРО АЛЬТЕРНАТИВНЕ ВИРІШЕННЯ СПОЖИВЧИХ СПОРІВ.....	73
Коткова О. А. ОСОБЛИВОСТІ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВ НА САМОЧИННЕ БУДІВНИЦТВО ЗА РІШЕННЯМ СУДУ.....	80
Кочин В. В. ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ІНСТИТУТУ ГРУПОВОГО ПОЗОВУ ЯК МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	85
Курилюк Ю. Л. ПРОЦЕСУАЛЬНІ НАСЛІДКИ ДІЙ ПРЕДСТАВНИКА, ЩО НЕ ВІДПОВІДАЮТЬ ІНТЕРЕСАМ ОСОБИ, В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	91
Левківський Б. К. ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОБОВ'ЯЗКОВОГО ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ.....	95
Мазур В. В. НЕСТАБІЛЬНІСТЬ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕШКОДА ГАРМОНІЗАЦІЇ СУДОЧИНСТВА З МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ	99

Махінчук В. М. ВІДРЯДЖЕННЯ ЯК ТИМЧАСОВЕ ПЕРЕВЕДЕННЯ СУДДІ ДО ІНШОГО СУДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....	102
Миронова Г. А. ВИЗНАЧЕННЯ СУДОМ БАЛАНСУ ПРИВАТНОГО ПРАВА ТА ПУБЛІЧНОГО ІНТЕРЕСУ.....	105
Міхо К. В. ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: НА ПРИКЛАДІ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ.....	112
Овчаренко О. М. МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ І НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ДИСЦИПЛІНАРНІ ПРОСТУПКИ СУДДІВ.....	114
Первомайський О. О. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПІДґРУНТЯ ОБОВ'ЯЗКОВОСТІ ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ.....	119
Пільков К. М. "ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ" ЕСТОПЕЛЬ У ПРАКТИЦІ ВЕРХОВНОГО СУДУ.....	122
Пожоджук Р. В. ДО ПИТАННЯ КРИТЕРІЇВ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА НА ЗАБУТТЯ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.....	131
Примак В. Д. ДЕРЖАВА ТА ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК ЦИВІЛЬНІ ВІДПОВІДАЧІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	134
Резнікова В. В., Щербина В. С. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАННЯМ РІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ.....	138
Саленко Я. Ю. ДИСПОЗИТИВНІСТЬ ТА ЗМАГАЛЬНІСТЬ У ПОДАННІ ДОКАЗІВ.....	144
Сковородіна О. М. ПРАВО СТОРІН ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА НА ОБРАННЯ СУДДІ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕДУРИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО СПОРУ.....	148
Франкова А. В. ЗАГАЛЬНІ НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У ГОСПОДАРСЬКЕ СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ.....	151
Хомутецький Д. С. РОЛЬ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СУБ'ЄКТІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА.....	155

Шабалін А. В. ПРО ДЕЯКІ ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ ПРАКТИКИ ВЕЛИКОЮ ПАЛАТОЮ ВЕРХОВНОГО СУДУ	157
Юр-Капінос А. Є. АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО СТАНДАРТИВ NOTARIAT2030@EU В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ ПРЕВЕНТИВНОГО ПРАВОСУДДЯ	160
РЕКОМЕНДАЦІЇ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО КРУГЛОГО СТОЛУ	163
ПРО АВТОРІВ.....	166

Авторгов А. М.

ВИКОНАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ ПРОТИ ДЕРЖАВИ-АГРЕСОРА ЯК ЕЛЕМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Питання реального виконання судових рішень відносно російської федерації залишається актуальною проблемою. Відшкодування збитків, заподіяних збройною агресією є, без перебільшення, питанням національної безпеки. У цьому контексті виконання судових рішень проти держави-агресора набуває значення не лише як засіб захисту прав конкретного стягувача, а й як один із приватноправових інструментів забезпечення національних інтересів України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням тематики виконавчого провадження в цілому та окремих його аспектів займалися такі вчені, як: Ю. В. Білоусов, О. Б. Верба-Сидор, С. О. Кравцов, С. Я. Фурса, С. В. Щербак та інші. Проте проблематика виконання судових рішень відносно держави-агресора є малодослідженою.

Метою статті є виявлення проблемних питань, які виникають при виконання судових рішень, за яким держава-агресор є стороною виконавчого провадження.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч.ч. 1 та 2 ст. 15 Закону України «Про виконавче провадження» [1], сторонами виконавчого провадження є стягувач і боржник. Стягувачем є фізична або юридична особа чи держава, на користь чи в інтересах яких видано виконавчий документ. Боржником є визначена виконавчим документом фізична або юридична особа, держава, на яких покладається обов'язок щодо виконання рішення.

Після початку повномасштабного вторгнення в Україну було ухвалено Закон України «Про внесення зміни до розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про виконавче провадження» [2], яким було внесено зміни до розд. XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про виконавче провадження».

Прикінцеві та перехідні положення закону було доповнено пунктом 10², відповідно до якого, зокрема, до набрання чинності законом щодо врегулювання відносин за участю осіб, пов'язаних з державою-агресором, зупинено вчинення виконавчих дій та заборонено заміну стягувачів у виконавчих діях, стягувачами за якими є російська федерація або такі особи: громадяни російської федерації; юридичні особи, створені та зареєстровані відповідно до законодавства російської федерації; -юридичні особи, створені

та зареєстровані відповідно до законодавства, відмінного від законодавства України, серед кінцевих бенефіціарних власників, членів або учасників (акціонерів) яких є російська федерація, громадянин російської федерації або юридична особа, створена та зареєстрована відповідно до законодавства російської федерації.

Зазначене обмеження не застосовується до громадян російської федерації, які проживають на території України на законних підставах та юридичних осіб, створених та зареєстрованих відповідно до закону України, кінцевим бенефіціарним власником, членом або учасником (акціонером) яких є виключно громадяни російської федерації, які проживають на території України на законних підставах, або виключно громадяни України та громадяни російської федерації, які проживають на території України на законних підставах.

В подальшому, вочевидь невдалий термін «забороняється заміна стягувачів у виконавчих діях», Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих особливостей організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів під час дії воєнного стану» [3], було замінено на більш відповідний «забороняється заміна стягувачів у виконавчих провадженнях».

У Постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 05 січня 2024 р. у справі № 743/1596/15-ц [4] зазначено: «при тлумаченні пункту 10⁻² розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про виконавче провадження» слід враховувати мету, у зв'язку з якою Закон України «Про виконавче провадження» доповнено цим пунктом (Закон № 2129-IX від 15 березня 2022 р.). Такою метою є забезпечення захисту національних інтересів у зв'язку з військовою агресією російської федерації та забезпечення конституційних прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану, що потребує врегулювання деяких питань примусового виконання рішень, зокрема, щодо зупинення вчинення виконавчих дій, стягувачами за якими є російська федерація або особи, пов'язані з державою-агресором (див. пояснювальну записку до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження» [5]); в абз. 2 п. 10⁻² розд. XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про виконавче провадження» визначене коло суб'єктів, до яких передбачені в його абз. 1 обмеження не застосовуються. До таких суб'єктів віднесені і юридичні особи, створені та зареєстровані відповідно до закону України, кінцевим

бенефіціарним власником, членом або учасником (акціонером) яких є виключно громадяни російської федерації, які проживають на території України на законних підставах, або виключно громадяни України та громадяни російської федерації, які проживають на території України на законних підставах; тому заборона заміни стягувачів поширюється саме на пов'язаних з державою-агресором осіб, у тому числі юридичних осіб, створених та зареєстрованих відповідно до закону України, серед кінцевих бенефіціарних власників, членів або учасників (акціонерів) яких є громадяни російської федерації, які не проживають на території України на законних підставах».

Наведена позиція Верховного Суду підтверджує, що обмеження у виконавчому провадженні щодо російської федерації та пов'язаних із нею осіб мають не лише процесуальне, а й виразне публічно-правове та приватноправове значення, оскільки спрямовані на недопущення реалізації майнових інтересів держави-агресора в українському правопорядку.

Набагато складнішим питанням у контексті приватноправового забезпечення інтересів учасників цивільних відносин, у тому числі України як держави та власника, є стягнення з держави-агресора як з боржника у виконавчому провадженні.

Отримати рішення суду проти російської федерації на сьогодні є можливим, оскільки українські суди визнають можливість відмови від суверенного (юрисдикційного) імунітету у випадку держави-агресора, проте виконання таких рішень практично неможливе з огляду на відсутність достатньої кількості російських суверенних активів на території нашої держави.

Майно рф в Україні націоналізується в дохід держави на підставі закону про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності російської федерації та її резидентів. Цим законом не передбачено виконання судових рішень за позовами до рф [6].

Таким чином, можна констатувати, що на сьогодні відсутній реальний механізм виконання судових рішень про стягнення коштів з держави агресора.

Можливості виконання таких рішень за кордоном, на яких наполягають окремі юристи та експерти, також залишаються дуже обмеженими [7].

В цьому аспекті є показовою справа № 553/88/25 за позовом до Держави Україна в особі Міністерства юстиції України та Державної казначейської служби України про відшкодування майнової та моральної шкоди [8].

Позовні вимоги обґрунтовано порушенням прав позивача у зв'язку з тривалою бездіяльністю Міністерства юстиції України під час виконання судового рішення про стягнення з російської федерації відшкодування

моральної шкоди у розмірі 1 млн грн, а також неініціюванням змін до законодавства щодо виконання таких рішень на території України, унаслідок чого позивач вимагав відшкодування Державою Україна майнової шкоди у розмірі 1 млн грн та 100 млн грн моральної шкоди.

Позивач зазначав, що на виконанні у Відділу примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України перебуває виконавче провадження з виконання зазначеного виконавчого листа, яке приєднано до зведеного виконавчого провадження № НОМЕР_1, до складу якого входять виконавчі провадження, за якими боржником є держава – російська федерація.

У рамках виконання зведеного виконавчого провадження, Відділом примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби Міністерства юстиції України проводились заходи, щодо виявлення майна боржника на підконтрольній території України, на яке можливо звернути стягнення для примусового виконання виконавчих документів.

Проте рішення суду виконане не було. З огляду на це, позивач вимагав відшкодування Державою Україна майнової шкоди у розмірі 1 млн грн та 100 млн грн моральної шкоди.

У задоволенні позову судами було відмовлено.

КІС ВС зазначив, що відсутність спеціального закону, в якому б встановлювалася процедура виконання рішення у справах за участю держави-агресора, не породжує легітимного очікування на отримання від Держави Україна такого відшкодування за шкоду, завдану позивачеві внаслідок невиконання судового рішення.

Також КІС ВС зазначив, що відсутність національних механізмів виконання на території України судових рішень, постановлених національними судами проти країни-агресора, не перешкоджає особам, постраждалим від збройної агресії російської федерації, звернутися до міжнародного Реєстру збитків для України.

Висновки. Питання стягнення з держави-агресора збитків як з боржника у виконавчому провадженні за рішеннями національних судів залишається проблемою, що має не лише процесуальне, а й ширше приватноправове значення. Реальне виконання таких рішень є складовою забезпечення національних інтересів України, оскільки йдеться про відновлення майнової справедливості, захист постраждалих осіб та недопущення фактичної безкарності держави, яка заподіяла шкоду збройною агресією. Невиконання таких рішень підриває довіру до держави та судової системи. Виконання

таких рішень теоретично можливе за рахунок майна агресора яке перебуває в Україні та за кордоном. Проте з практичної точки зору, майна РФ в Україні явно недостатньо для задоволення таких вимог, а перспективи стягнення в закордонних юрисдикціях, по-перше, утруднені для пересічного громадянина – стягувача, а, по-друге, наразі не зрозумілі у повній мірі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про виконавче провадження. Закон України від 02.06.2016 р. № 1404–19. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19>.

2. Про внесення зміни до розділу XIII «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про виконавче провадження». Закон України від 15.03.2022 р. № 2129–IX. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2129-20>.

3. Про внесення змін до деяких законів України щодо окремих особливостей організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів під час дії воєнного стану. Закон України від 11.04.2023 р. № 3048–IX. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3048-20>.

4. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 05.01.2024 р. у справі № 743/1596/15-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116291130>.

5. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про виконавче провадження» (реєстр. № 7154 від 13.03.2022 р.). *Верховна Рада України.* URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1245274>.

6. Компенсація чи її ілюзія. Дослідження щодо ситуації з позовами фізичних та юридичних осіб до Російської Федерації в судах України. *Центр громадянських свобод.* URL: https://ccl.org.ua/wp-content/uploads/2024/09/doslidzhennya_kompensacziya-vid-rf-za-zavdanu-shkodu.pdf.

7. Виконання рішень судів за позовами проти Росії: пропозиції щодо вирішення проблеми (24.04.2025). *Центр Дністрянського.* URL: <https://dc.org.ua/news/vykonannya-rishen-sudiv-za-pozovamy-proty-rosiyyi-propozyciyi-schodo-vyrishennya-problemy>.

8. Невиконання судового рішення про стягнення шкоди з держави-агресора не створює підстав для відшкодування такої шкоди Державою Україна – КЦС ВС (28.01.2026; 10:20). *Верховний Суд.* URL:

Бандурка С. С.
ГАРМОНІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА УКРАЇНИ
ЗІ СТАНДАРТАМИ СПРАВЕДЛИВОГО СУДУ:
СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Імплементація міжнародних стандартів справедливого судочинства у національне цивільне процесуальне законодавство України набула особливої актуальності у контексті євроінтеграційних процесів та підготовки до членства в Європейському Союзі. Конституційний імператив верховенства права (стаття 8 Конституції України) та ратифікація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція) визначають вектор розвитку процесуальної доктрини. Особливого значення цей вектор набуває у зв'язку з прийняттям 28 квітня 2026 року Верховною Радою України у першому читанні проєкту нового Цивільного кодексу України (реєстр. № 15150), яким передбачено системну рекодифікацію приватного права з його адаптацією до сучасних європейських стандартів [1].

Стаття 6 Конвенції закріплює фундаментальне право кожного на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом. Зміст цього права, розкритий у багатогранній практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), охоплює: 1) право доступу до суду; 2) гарантії незалежності та безсторонності суду; 3) розгляд справи упродовж розумного строку; 4) принцип рівності сторін (equality of arms); 5) право на обґрунтоване рішення; 6) право на ефективне виконання судового рішення [2, с. 47–52]. Кожен із цих елементів становить методологічний орієнтир для національних реформ.

Чинний Цивільний процесуальний кодекс України (далі – ЦПК України) у редакції 2017 року втілює значну частину конвенційних стандартів. Стаття 2 ЦПК України визначає завдання цивільного судочинства, яке полягає у справедливому, неупередженому та своєчасному розгляді і вирішенні цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Закріплено систему основних засад, що кореспондують зі стандартами статті 6 Конвенції: верховенство права, рівність учасників судового процесу перед законом і судом, гласність і відкритість судового провадження, змагальність сторін, диспозитивність, розумність строків розгляду справи [3]. Водночас правозастосовна практика виявляє потребу подальшого вдосконалення

процесуальних механізмів їх реалізації.

Прийняття у першому читанні проєкту нового Цивільного кодексу України відкриває новий етап у гармонізаційному процесі, оскільки матеріально-правові новели цього акта вимагатимуть кореспондуючих процесуальних реформ. Особливе значення має закріплення підходу, за яким підставою захисту цивільних прав чітко визначено не лише їх порушення, а й загрозу такого порушення, а також розширення повноважень суду у виборі ефективних способів захисту [4]. Зазначена матеріально-правова концепція органічно гармонізується зі стандартом ефективного засобу юридичного захисту, закріпленим статтею 13 Конвенції, та вимагає адаптації процесуальних механізмів, зокрема, запровадження процесуальних форм превентивного захисту цивільних прав. Без кореспондуючого оновлення ЦПК України нові матеріально-правові способи захисту ризикують залишитися декларативними.

Розумність строків розгляду цивільних справ традиційно залишається проблемним аспектом українського судочинства. Критерії розумності, сформульовані у практиці ЄСПЛ, – складність справи, поведінка заявника, поведінка органів влади та значення предмета спору для заявника – не отримали достатнього відображення у нормах ЦПК України, що встановлюють формальні граничні строки розгляду. Потребує запровадження ефективного національного компенсаторного засобу захисту у разі порушення цього права, необхідність якого ЄСПЛ констатував у пілотному рішенні у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 року (заява № 40450/04) [5].

Виконання судового рішення як завершальна стадія судочинства складає невід’ємний елемент права на справедливий суд. Принциповою у цьому контексті є позиція ЄСПЛ, висловлена у справі «Hornsby v. Greese» (заява № 18357/91, рішення від 19 березня 1997 року), за якою право на суд було б ілюзорним, якби національна правова система допускала залишення остаточного судового рішення без виконання. Реформа виконавчого провадження 2016 року із запровадженням інституту приватних виконавців [6] стала важливим кроком на шляху імплементації цього стандарту, проте проблема ефективного виконання судових рішень у цивільних справах, особливо за участю державних органів та підприємств, залишається актуальною й потребує подальшого законодавчого реагування.

Воєнний стан, введений у зв’язку зі збройною агресією російської федерації проти України 24 лютого 2022 року, став безпрецедентним

викликом для системи цивільного судочинства, водночас стимулювавши прискорений розвиток цифровізації як інструменту забезпечення доступу до правосуддя. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII та комплекс актів, що регулюють особливості здійснення правосуддя, забезпечують безперервність правосуддя через зміну територіальної підсудності справ судів, розташованих на тимчасово окупованих та прифронтових територіях, розширене застосування відеоконференцз'язку та особливі порядки повідомлення учасників справи [7, с. 86–89]. Запровадження ЄСІТС та підсистеми «Електронний суд» розширило процесуальні можливості учасників справи, однак породило нові виклики: забезпечення публічності розгляду в онлайн-форматі, захист персональних даних та гарантування рівності сторін за умов асиметричного технологічного забезпечення. Зазначені обмеження мають відповідати критеріям необхідності та пропорційності, виробленим практикою ЄСПЛ.

Перспективи подальшої гармонізації цивільного судочинства зі стандартами справедливого суду пов'язані з декількома взаємопов'язаними напрямками. По-перше, у разі ухвалення проєкту нового Цивільного кодексу України у другому читанні виникне нагальна потреба у відповідному оновленні ЦПК України – зокрема, у розширенні процесуальних форм захисту та запровадженні механізмів реалізації превентивного захисту цивільних прав. По-друге, доцільним є нормативне закріплення компенсаторних засобів захисту у разі порушення розумних строків розгляду цивільних справ. По-третє, потребує системного законодавчого врегулювання дистанційне здійснення цивільного судочинства з належними гарантіями процесуальних прав. По-четверте, після завершення воєнного стану необхідним є правовий аудит запроваджених у його період процесуальних особливостей за критеріями міжнародних стандартів справедливого суду [8, с. 161–168].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Проєкт Закону про Цивільний кодекс України від 09 квітня 2026 року № 15150. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69837> (дата звернення: 10.05.2026).
2. Фулей Т. І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид., випр., допов. Київ, 2015. 208 с.
3. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата

звернення: 10.05.2026).

4. Верховна Рада ухвалила проєкт Цивільного кодексу у першому читанні : офіційне повідомлення прес-служби Апарату Верховної Ради України від 28 квітня 2026 року. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/272471.html> (дата звернення: 10.05.2026).

5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» від 15 жовтня 2009 року, заява № 40450/04. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95032> (дата звернення: 10.05.2026).

6. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів : Закон України від 02 червня 2016 року № 1403-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19> (дата звернення: 10.05.2026).

7. Резворович К., Щербіна Д. Цивільне судочинство в умовах воєнного стану. Молодий вчений. 2023. № 2 (114). С. 86–89. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-2-114-17>.

8. Завдання цивільного та господарського судочинства в Україні : теоретико-методологічні засади : монографія [Електронний ресурс] / за редакцією В. І. Бобрика. Київ : Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2024. 238 с. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/1024> (дата звернення: 10.05.2026).

Безух О. В.

ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ЗАХИСТУ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Учасники господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність за правопорушення у сфері господарювання шляхом застосування до правопорушників господарських санкцій на підставах і в порядку, передбачених цим Кодексом, іншими законами та договором. Господарсько-правова відповідальність може наступати лише у зв'язку та контексті відповідних господарсько-правових відносин, якими є відносини лише між суб'єктами господарської діяльності або суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю. Загальноприйнятим в науці господарського права є розуміння того, що господарська відповідальність – це несприятливі майнові чи адміністративно-управлінські наслідки, які настають для суб'єкта господарювання у випадку

невиконання чи неналежного виконання ним вимог господарського договору або господарського законодавства, що передбачає застосування організаційних та майнових за змістом та юридичних за формою заходів впливу на економічні інтереси учасників господарських правовідносин у разі вчинення ними господарського правопорушення.

Після скасування ГК України відносини щодо притягнення суб'єктів господарювання до господарсько-правової відповідальності застосовуються норми ЦК України, які встановлюють цивільно-правову відповідальність, зокрема, ст. 625 ЦК України. Згідно численної судової практики, у т.ч. рішень Верховного Суду, нарахування інфляційних втрат та 3% річних на суму боргу входять до складу грошового зобов'язання та є особливою мірою відповідальності боржника за прострочення грошового зобов'язання як спосіб захисту грошового інтересу і полягає у відшкодуванні грошових втрат кредитора від знецінення грошових коштів у наслідок інфляції та отримані компенсації за неналежне виконання зобов'язань.

Дія статті 625 ЦК України поширюється на усі грошові правовідносини, якими є зобов'язання виражене у грошових одиницях (ст.ст. 524, 533–535, 625 ЦК України). Всі відносини в сфері господарювання є грошовими, оскільки навіть за виконання завдань соціального характеру все одне хтось за це платить гроші. З іншого боку відповідальність настає не за суб'єктивним складом відносин як господарських, а за характером певних відносин – грошові. При цьому є чинним спеціальний Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань», який регулює договірні правовідносини між платниками та одержувачами грошових коштів щодо відповідальності за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань. Суб'єктами зазначених правовідносин є підприємства, установи та організації незалежно від форм власності та господарювання, а також фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності.

Все це свідчить про певну хаотичність законодавства, що породжує неоднорідну судову практику, в якій одні правові норми «перемагають» інші правові норми без врахування природи відповідних правовідносин і мети їх правового регулювання. Слід розуміти, що в правовому регулюванні господарських відносин, в тому числі застосуванні заходів відповідальності, застосовуються як правові норми, що забезпечують приватний інтерес, визначають правила обміну економічних благ на ринку між певними виробниками, посередницькими підприємницькими структурами і споживачами та відповідальність за їх порушення, так і правові норми, що

забезпечують публічний інтерес, визначають правові відносини учасників економічного процесу із державою, засоби впливу держави на економічні процеси та учасників, обов'язки суб'єктів господарювання у сфері виробництва та реалізації продукції з метою підтримання правового господарського порядку. Вони повинні бути зорієнтовані на забезпечення добробуту суспільства, економічної стабільності, соціальної справедливості, оскільки незважаючи на формальну юридичну рівність учасників відносин, економічно вона не рівні та певні суб'єкти господарювання мають ринкову владу над іншими учасниками у сфері господарювання. В цивільних відносинах, які є суто приватними за своїм характером, головним завданням є забезпечення цивільних прав та обов'язків суб'єктів таких відносин та встановлення відповідних засобів відповідальності. Наприклад, хоча ст. 22 ЦК України і визначено поняття збитків в ЦК України, в залежності від характеру відносин, в першу чергу договірних, цивільно-правова відповідальність за обсягом: як правило може бути повною, коли шкода погашається у повному обсязі реальних збитків, тобто фактичні витрати щодо втрати чи пошкодження майна, а також упущена вигода; обмеженою, коли відшкодовується лише реальна шкода, а неодержані доходи не відшкодовуються; підвищеною, коли розмір відшкодування перевищує розмір завданих збитків. В ГК України (ст. 225) раніше передбачалось, що до складу збитків, що підлягають відшкодуванню особою, яка допустила господарське правопорушення, включаються: вартість втраченого, пошкодженого або знищеного майна, визначена відповідно до вимог законодавства; додаткові витрати (штрафні санкції, сплачені іншим суб'єктам, вартість додаткових робіт, додатково витрачених матеріалів тощо), понесені стороною, яка зазнала збитків внаслідок порушення зобов'язання другою стороною; неодержаний прибуток (втрачена вигода), на який сторона, яка зазнала збитків, мала право розраховувати у разі належного виконання зобов'язання другою стороною; матеріальна компенсація моральної шкоди у випадках, передбачених законом. Така норма підкреслювала різний характер цивільних та господарських відносин, що складають з приводу відповідальності відповідних суб'єктів.

Чинне цивільне законодавство не передбачає обмежень щодо застосування відповідальності. Про в господарському праві в питаннях відповідальності виходить не воля сторін, як в цивільному праві, а принцип соціальної справедливості. Необхідно також звернута увагу щодо застосування такого виду санкцій, як оперативно-господарські, коли за порушення господарських

зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть застосовуватися заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що використовуються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку. В цивільних правовідносинах таке не допускається. До суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, можуть бути застосовані лише ті оперативно-господарські санкції, застосування яких передбачено договором. При цьому оперативно-господарські санкції застосовуються незалежно від вини суб'єкта, який порушив господарське зобов'язання, що не є притаманним для приватних цивільних правовідносин. Короткий аналіз відносин відповідальності у сфері господарювання, судової практики та цивільного законодавства свідчить, що господарські та цивільні відносини є різними видами правовідносин, хоча іноді вони є приватними, в яких застосовуються різні види засобів відповідальності. Нажаль судова практика України, тобто професійна кваліфікація суддів, в тому числі Верховного суду України, не дозволяє відмежувати господарські відносини від цивільних, та здійснюється змішування нагромадження різних засобів відповідальності з різних правовідносин, що не сприяє економічній стабільності суб'єктів господарювання.

Зазначені питання можуть бути вирішені господарниками і цивілістами в ході дискусії про сутність і зміст господарсько-правової відповідності в рамках рекодифікації цивільного законодавства України, що позитивно вплине на практику вирішення судами господарських спорів.

Бичкова С. С.

ЩОДО ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ ЧЕРЕЗ ДОКТРИНУ «ЕФЕКТИВНОГО СУДОВОГО ЗАХИСТУ»

Необхідність вирішення проблеми зловживання процесуальними правами набуває особливої актуальності в умовах завантаженості суддів. Це явище підриває довіру до суду, порушує баланс між процесуальними правами сторін, створює ризики для незабезпечення права на справедливий суд, а також умови для виходу за межі розумних строків розгляду справ. У світлі практики Європейського суду з прав людини це прямо пов'язано із порушенням ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Так, Європейський суд з прав людини ще у п. 35 Рішення від 07.07.1989 р. у справі «Unión Alimentaria Sanders SA v. Spain» (заява № 11681/85) підкреслив: передбачене ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод право особи на справедливий і публічний

розгляд його справи упродовж розумного строку кореспондується з обов'язком добросовісно користуватися наданими законом процесуальними правами, утримуватись від дій, що зумовлюють затягування судового процесу, та вживати надані процесуальним законом заходи для скорочення періоду судового провадження [1].

Загальноприйнятною вважається така поведінка учасників судового процесу, яка вказує на її відповідність основним засадам і правилам судочинства, зокрема, здійснюється з дотриманням процесуальних прав учасників справи, відповідає правилам етики, професійним стандартам та принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами [2, с. 84].

Однак, як підкреслюється в юридичній літературі, оцінюючи поведінку учасників процесу, не варто забувати, що вони мають право захищати свої права та законні інтереси будь-яким передбаченим законом способом, який вважають найбільш ефективним. При цьому відсутні нормативні зобов'язання «піклуватися про комфортність процесу для іншої сторони». Тому виникає необхідність у наявності критеріїв кваліфікації поведінки учасників процесу для встановлення ознак зловживання процесуальними правами [3, с. 137]. Адже вирішальним для суду є встановлення меж, починаючи з яких, процес здійснення права перетворюється на зловживання ним [4, с. 157].

Деякі науковці вважають, що здійснення процесуальних прав здійснюється до тих меж, допоки це не суперечить інтересам іншої сторони [5, с. 28]. Вбачається, що у більшості випадків навіть добросовісне здійснення процесуальних прав однією стороною суперечить інтересам іншої сторони. Взяти, до прикладу, пред'явлення зустрічного позову. Тому ми не можемо підтримати наведене міркування.

Цивільне процесуальне законодавство України не містить поняття «зловживання процесуальними правами». Хоча у ЦПК України визначається невичерпний перелік дій, що суперечать завданню цивільного судочинства і які залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами (ч. 2 ст. 44 ЦПК України).

Проаналізувавши закріплений за законодавчому рівні перелік дій, можна констатувати, що в більшості випадків законодавець використав для його формування, знову таки, оцінні поняття або категорії, що призводять до необхідності встановлення і доказування додаткового факту. Такими, наприклад, є формулювання «завідомо безпідставний», «очевидно штучний характер», «штучне об'єднання», «умисне неповідомлення». По-перше, чи

розглядати певні дії як зловживання процесуальними правами, повністю покладається на розсуд суду, без визначення чітких критеріїв. Це, своєю чергою, може призвести до зловживань судом своїми повноваженнями. А по-друге, необхідність доказування судом наявності саме цілеспрямованого вчинення недобросовісних дій учасниками судового процесу може додатково призвести до затягування цивільного судочинства. При цьому, як відзначають С. Я. Фурса, Є. І. Фурса, О. М. Кузнець, доведення свідомого вчинення певних дій не завжди є можливим та доцільним, адже «пересічні громадяни не здатні зловживати своїми правами, оскільки вони, як мінімум, юридично некомпетентні» [2, с. 44]. Не будемо детально зупинятися на коментуванні здатності (нездатності) пересічних громадян та їх юридичній компетентності. Проте підкреслимо, що дійсно, інколи неможливо та недоцільно доводити свідоме (умисне, цілеспрямоване) вчинення певних дій і вбачати в них зловживання процесуальними правами.

Тому існує нагальна потреба закріплення на законодавчому рівні дефініції «зловживання процесуальними правами» і конкретизації ознак дій, що підпадатимуть під таке зловживання.

Це допоможе удосконалити механізм запобігання недобросовісній поведінці учасників судового процесу та протидії їй [6, с. 34], сприятиме підвищенню рівня доступності і передбачуваності приписів права щодо цього явища, а також відповідатиме принципу правової визначеності [7, с. 46].

На думку Верховного Суду, механізм зловживання процесуальними правами зводиться до того, що особа, яка прагне досягнення певних правових наслідків, здійснення процесуальних дій (бездіяльності) зовні «схожі» на юридичні факти, з якими закон пов'язує настання певних наслідків. Незважаючи на те, що такі дії мають повністю штучний характер, тобто не підкріплюються фактами об'єктивної дійсності, певні правові наслідки, які вигідні особі, все ж таки можуть існувати [8].

Між іншим, Велика Палата Верховного Суду переконана, що використання одними учасниками судового процесу та їх представниками нецензурної лексики, образливих і лайливих слів чи символів у поданих до суду документах і у спілкуванні з судом (суддями), з іншими учасниками процесу та їхніми представниками, а також вчинення аналогічних дій є виявом очевидної неповаги до честі, гідності зазначених осіб з боку тих, хто такі дії вчиняє. Ці дії суперечать основним засадам (принципам) цивільного судочинства (пунктам 2, 11 ч. 3 ст. 2 ЦПК України), а також його завданню, яке превалює над будь-якими іншими міркуваннями в судовому процесі. З огляду на це вчинення таких дій суд може

визнати зловживанням процесуальними правами та застосувати, зокрема, наслідки, передбачені ч. 3 ст. 44 ЦПК України.

На підтвердження своєї позиції суд наводить як приклад констатацію Європейського суду з прав людини зловживання правом на подання заяви, коли заявник під час спілкування з Судом вживає образливі, погрозові або провокативні висловлювання проти уряду-відповідача, його представника, органів влади держави-відповідача, проти Суду, його суддів, Секретаріату Суду або його працівників (наприклад, ухвали щодо прийнятності у справах «Ржегак проти Чеської Республіки» від 14.05.2004 р. (заява № 67208/01), «Дюрінже та Грандж проти Франції» від 04.02.2003 р. (заяви № 61164/00 і № 18589/02) [9].

Підсумовуючи вищевикладене, варто ще раз наголосити на необхідності закріплення на законодавчому рівні дефініції «зловживання процесуальними правами» і конкретизації ознак дій, що підпадатимуть під таке зловживання. Це сприятиме ефективності судового захисту, оскільки, серед іншого, запобігатиме затягуванню розгляду і вирішення справи, сприятиме зменшенню навантаження на суддів, забезпечуватиме рівність сторін і гарантуватиме, в тому числі, виконання завдання цивільного судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Справа «Unión Alimentaria Sanders SA v. Spain», заява № 11681/85, рішення від 07.07.1989, пункт 35. Огляд практики застосування суддями Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду рішень Європейського суду з прав людини при прийнятті постанов за 2018 рік. С. 19. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/oglyad_prakt_kgs_1.pdf.

2. Федосєєва Т. Р. Неприпустимість суперечливої поведінки учасника судового процесу. Захист прав та інтересів в умовах реформування приватного права в Україні: зб. наук. праць учасників круглого столу (4 лютого 2022 р.). Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2022. С. 84–88.

3. Бачинська Н., Сампара Н. Зловживання процесуальними правами учасниками цивільного процесу. Актуальні проблеми правознавства. 2023. № 1 (33). С. 135–141.

4. Паскар А. Л. Роль суду в попередженні зловживань процесуальними правами учасниками цивільного процесу. Вісник Національного технічного університету України «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2021. Вип. 2 (50). С. 155–159.

5. Гуртова К. М. Деякі аспекти зловживання правом у цивільному та

господарському судочинстві. Право і безпека. 2024. № 1 (92). С. 23–30.

6. Боровська І. А. Взаємозв'язок зловживання цивільними процесуальними правами з категоріями «добросовісність» та «суб'єктивне право». Право і суспільство. 2018. № 3. Ч. 2. С. 31–38.

7. Данилець Л. В. Проблемні питання визначення поняття та доказування факту зловживання цивільними процесуальними правами. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 6. С. 45–47. URL: https://lsej.org.ua/6_2021/13.pdf.

8. Постанова Верховного Суду від 10.09.2021 р. у справі № 766/20776/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99521550>.

9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.03.2019 р. у справі № 199/6713/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80854817>.

Білоусов Ю. В.

**КОНВЕНЦІЯ ПРО МІЖНАРОДНИЙ ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ
1980 РОКУ ТА ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ:
СПІВВІДНОШЕННЯ ГЛОБАЛЬНИХ І РЕГІОНАЛЬНИХ
МЕХАНІЗМІВ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ**

У транскордонних цивільних справах доступ до правосуддя не завжди блокується відсутністю чи невпорядкованістю регулювання права на судовий захист. Часто проблема виникає раніше – на рівні фактичної можливості особи увійти в процес іншої держави: отримати правову допомогу, підготувати і передати необхідні документи, зорієнтуватися у процедурі та подолати фінансові вимоги, які супроводжують участь у судовому провадженні за кордоном. Для України це питання має не лише індивідуально-правове, а й ширше приватноправове значення, оскільки стосується здатності держави забезпечувати захист прав та інтересів своїх громадян у правовідносинах, пов'язаних із кількома правовими порядками.

Нормативне регулювання міжнародного доступу до правосуддя у цивільних і комерційних справах ґрунтується передусім на положеннях Конвенції про міжнародний доступ до правосуддя 1980 року та офіційних матеріалах Гаазької конференції з міжнародного приватного права, зокрема щодо статусу Конвенції, кола її договірних сторін та практичного застосування її механізмів [1; 4; 9; 11; 12]. Для України особливе значення має Закон України «Про приєднання України до Конвенції про міжнародний доступ до правосуддя» від 12 березня 2026 р. № 4820–ІХ, яким Україна приєдналася до Конвенції та визначила Міністерство юстиції України центральним органом за

цим міжнародним договором [14]. Водночас для належного розуміння місця Конвенції у системі міжнародного цивільного процесу її слід розглядати у взаємозв'язку з іншими гаазькими інструментами, що регулюють вручення судових і позасудових документів, отримання доказів за кордоном та скасування вимоги легалізації іноземних офіційних документів [2; 3; 5]. Порівняльне значення мають також європейські механізми доступу до правосуддя і судового співробітництва у цивільних та комерційних справах, зокрема Директива 2003/8/ЕС про правову допомогу у транскордонних справах та Регламент Brussels I bis [6; 8; 10].

Окремі аспекти міжнародного цивільного процесу, правового становища іноземців у цивільному судочинстві та доступу до правосуддя вже були предметом наукової уваги. Зокрема, у працях Г. А. Цірата аналізувалися питання міжнародного цивільного процесу, правового положення іноземців та досвід міжнародно-правової уніфікації у сфері цивільного процесу через гаазькі конвенції [15; 16; 17]. Питання доступу до правосуддя, ефективності судового захисту, процесуальних гарантій особи, а також особливостей приватноправових відносин з іноземним елементом були предметом уваги виступають предметом досліджень праць таких українських учених, як А. С. Довгерт, Н. Ю. Голубева, І. О. Ізарова, В. І. Кисіль, В. В. Комаров, С. О. Кравцов, О. О. Мережко, Р. М. Москаль, Ю. Д. Притика, Н. Ю. Сакара, О. О. Цувіна, С. Я. Фурса та ін. У зарубіжній доктрині відповідні питання розглядалися у працях, присвячених доступу до суду, транскордонному судовому співробітництву, правовій допомозі та уніфікації міжнародного цивільного процесу. Водночас приєднання України до Конвенції 1980 року актуалізує потребу не лише в описі її положень, а й у визначенні її прикладного значення для українського правопорядку, зокрема в умовах зростання кількості транскордонних приватноправових відносин після 2022 року.

Конвенція про міжнародний доступ до правосуддя 1980 року не створює загального режиму вирішення транскордонних цивільних спорів. Вона не визначає юрисдикцію суду, не регулює застосовне право і не замінює механізми визнання чи виконання судових рішень. Її призначення вужче, але практично важливе: забезпечити особі мінімальні процесуальні умови для доступу до судового захисту в іншому правопорядку. Тому Конвенцію доцільно розглядати не як самодостатню модель міжнародного цивільного процесу, а як інструмент усунення первинних перешкод для участі особи у цивільному або комерційному провадженні за кордоном.

Ця характеристика пояснює і місце Конвенції серед інших інструментів

міжнародного цивільного процесу. Якщо одні міжнародні договори спрямовані на врегулювання питань юрисдикції, визнання та виконання судових рішень, інші – на вручення документів чи отримання доказів за кордоном, то Конвенція 1980 року зосереджується на доступі до правової допомоги та супутніх процесуальних гарантіях. У цьому полягає її спеціальне функціональне призначення.

Водночас Конвенцію не слід ототожнювати з інструментами права Європейського Союзу. Хоча значну частину її учасників становлять держави-члени ЄС, її дія не обмежується правовим простором Союзу. Серед договірних сторін є також держави, які не належать до Європейського Союзу, зокрема Албанія, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Казахстан, Марокко, Північна Македонія, Сербія, Чорногорія та Швейцарія. Це дозволяє розглядати Конвенцію як ширший гаазький інструмент міжнародного цивільного процесу, практичне застосування якого, однак, обмежується колом договірних держав.

У контексті європейської інтеграції України це має принципове значення. Приєднання до Конвенції не можна розглядати як виконання вимог *acquis* Європейського Союзу у прямому сенсі, оскільки вона має іншу правову природу і діє поза межами інституційного механізму ЄС. Водночас її застосування може бути суміжним із європейським вектором розвитку міжнародного цивільного процесу України, оскільки і універсальні гаазькі інструменти, і регіональні механізми ЄС спрямовані на подолання процесуальної ізоляції національних правопорядків у транскордонних приватноправових спорах.

Ключовим механізмом Конвенції є доступ до правової допомоги у цивільних і комерційних справах. Вона виходить із недискримінаційної моделі: громадяни договірної держави, а також особи, які мають звичайне місце проживання в одній із договірних держав, можуть звертатися за правовою допомогою в іншій договірній державі на умовах, передбачених її національним правом. Отже, Конвенція не уніфікує зміст і обсяг такої допомоги та не переносить модель безоплатної правничої допомоги однієї держави в інший правопорядок. Її значення полягає в іншому: іноземний статус особи або відсутність громадянства держави розгляду справи не повинні перешкоджати доступу до відповідного механізму правової допомоги.

Доступ до правової допомоги за Конвенцією не обмежується проголошенням відповідного права. Вона передбачає процедурний маршрут реалізації цього права через систему центральних органів та органів,

уповноважених передавати звернення. Завдяки цьому особа може не шукати самостійно спосіб комунікації з установами іншої держави, а подати звернення через визначений національний орган, який забезпечує його передання до компетентних органів держави розгляду справи. Для України таким центральним органом визначено Міністерство юстиції України, що дозволяє включити механізм Конвенції до наявної системи міжнародного правового співробітництва. Водночас саме цей елемент може стати слабким місцем практичного застосування Конвенції: її ефективність залежатиме від того, наскільки зрозумілими для заявника будуть порядок звернення, вимоги до документів, мова звернення, строки передання та подальша комунікація з компетентним органом іншої держави.

Поряд із доступом до правової допомоги та процедурою передання звернень Конвенція усуває частину супутніх формальних і фінансових перешкод. Документи, що передаються відповідно до її процедур, звільняються від легалізації, а саме передання і розгляд звернень не повинні супроводжуватися стягненням платежів. Окреме значення має також заборона вимагати забезпечення судових витрат лише з тієї підстави, що особа є іноземцем або не має звичайного місця проживання у державі суду. У цьому ж контексті слід розглядати положення Конвенції про визнання і виконання постанов щодо сплати судових витрат. Ці правила не змінюють порядку розгляду спору по суті, однак зменшують ті витрати й формальності, які можуть зробити звернення до суду іншої держави фактично недоступним.

Для України значення Конвенції посилюється обставинами, що сформувалися з 2022 року. Масове переміщення громадян України за кордон унаслідок російсько-української війни змінило структуру багатьох приватноправових відносин: учасники сімейних, спадкових, майнових, договірних, страхових або деліктних відносин дедалі частіше перебувають у різних правопорядках, а юридично значущі факти, майно чи активи можуть бути пов'язані з кількома державами. У таких ситуаціях потреба особи полягає не лише у визначенні компетентного суду чи застосовного права, а й у практичній можливості розпочати або підтримати участь у процесі за кордоном. Саме тут механізми Конвенції можуть мати прикладне значення: вони спрощують звернення за правовою допомогою, створюють формалізований шлях передання документів і зменшують частину витрат, які супроводжують доступ до іноземного судового провадження.

У цьому аспекті доступ до правової допомоги в іншому правопорядку виходить за межі суто індивідуального процесуального інтересу. Для України

він пов'язаний із забезпеченням національних інтересів, оскільки дає змогу зменшити правову вразливість громадян, які внаслідок війни опинилися за межами держави, але зберігають сімейні, спадкові, майнові, договірні та інші цивільні зв'язки з Україною або з кількома юрисдикціями одночасно. У таких умовах національний інтерес проявляється не лише у публічно-правовому захисті суверенітету чи безпеки, а й у спроможності правопорядку підтримувати реальну можливість приватних осіб захищати свої права у транскордонному цивільному обігу.

Водночас практичне значення Конвенції має свої межі. По-перше, вона застосовується лише у відносинах між договірними державами, тому не може бути універсальним рішенням для всіх транскордонних справ за участю громадян України. По-друге, вона не замінює інші інструменти міжнародного цивільного процесу, зокрема механізми вручення документів, отримання доказів, визнання та виконання судових рішень. По-третє, ефективність Конвенції залежатиме від її впізнаваності у практиці: особа, адвокат, органи системи безоплатної правничої допомоги та суд мають розуміти, коли і як цей механізм може бути використаний. Окремого значення набуває і координація між Міністерством юстиції України як центральним органом та інституціями системи безоплатної правничої допомоги, оскільки саме на цьому рівні практична можливість використання Конвенції може або перетворитися на робочий механізм, або залишитися формальною процедурою. За відсутності такої практичної обізнаності Конвенція ризикує залишитися нормативно чинним, але малозастосовним інструментом.

Фінансово-економічне обґрунтування, наведене у пояснювальній записці до законопроекту про приєднання України до Конвенції [13], потребує окремої уваги. Оцінка бюджетних наслідків такого приєднання стосується передусім самого юридичного факту участі України в міжнародному договорі. Водночас вона не вичерпує питання фактичної вартості застосування конвенційного механізму, оскільки доступ до правової допомоги, підготовка і переклад документів, перевірка звернень та комунікація з іноземними компетентними органами потребують адміністративного й професійного ресурсу.

Отже, Конвенція про міжнародний доступ до правосуддя 1980 року має для України не декларативне, а прикладне процесуальне значення. Її цінність полягає не у формальному розширенні переліку міжнародних договорів у сфері цивільного процесу, а у забезпеченні механізмів, які можуть допомогти особі отримати правову допомогу та подолати первинні труднощі доступу до

судового провадження в іншому правопорядку. У контексті європейської інтеграції України Конвенція не замінює регіональних європейських механізмів судового співробітництва, але доповнює їх на універсальному рівні. Водночас реальний ефект приєднання залежатиме від того, чи стане цей механізм зрозумілим і використовуваним для заявників, адвокатів, органів системи безоплатної правничої допомоги, судів та Міністерства юстиції України як центрального органу за Конвенцією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Access to Justice Section. Convention of 25 October 1980 on International Access to Justice. *Hague Conference on Private International Law*. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/specialised-sections/access-to-justice>.
2. Convention of 15 November 1965 on the Service Abroad of Judicial and Extrajudicial Documents in Civil or Commercial Matters. Hague Conference on Private International Law. *Hague Conference on Private International Law*. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=17>.
3. Convention of 18 March 1970 on the Taking of Evidence Abroad in Civil or Commercial Matters. Hague Conference on Private International Law. *Hague Conference on Private International Law*. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=82>.
4. Convention of 25 October 1980 on International Access to Justice. *Hague Conference on Private International Law*. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=91>.
5. Convention of 5 October 1961 Abolishing the Requirement of Legalisation for Foreign Public Documents. Hague Conference on Private International Law. *Hague Conference on Private International Law*. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=41>.
6. Council Directive 2003/8/EC of 27 January 2003 to improve access to justice in cross-border disputes by establishing minimum common rules relating to legal aid for such disputes. Official Journal of the European Union. 2003. L 26. P. 41–47. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32003L0008>.
7. Council Directive 2003/8/EC of 27 January 2003 to improve access to justice in cross-border disputes by establishing minimum common rules relating to legal aid for such disputes. Official Journal of the European Union. 2003. L 26. P. 41–47. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32003L0008>.
8. European Agreement on the Transmission of Applications for Legal Aid.

Strasbourg, 27 January 1977. Council of Europe. ETS No. 092. *Council of Europe*. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=092>.

9. Mölle G. Explanatory Report on the 1980 HCCH Access to Justice Convention. Hague Conference on Private International Law, 1983. *Hague Conference on Private International Law*. URL: <https://www.hcch.net/en/publications-and-studies/publications2/explanatory-reports>.

10. Report from the Commission to the European Parliament, the Council and the European Economic and Social Committee on the application of Council Directive 2003/8/EC to improve access to justice in cross-border disputes by establishing minimum common rules relating to legal aid for such disputes. COM/2012/0071 final. *EUR-Lex*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52012DC0071>.

11. Status Table. Convention of 25 October 1980 on International Access to Justice. *Hague Conference on Private International Law*. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/?cid=91>.

12. Конвенція про міжнародний доступ до правосуддя від 25.10.1980 р. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-80.

13. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про приєднання України до Конвенції про міжнародний доступ до правосуддя» від 27.02.2025 р. № 0304. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/55902>.

14. Про приєднання України до Конвенції про міжнародний доступ до правосуддя. Закон України від 12.03.2026 р. № 4820–ІХ. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4820-20>.

15. Цірат Г. А. Досвід міжнародно-правової уніфікації у сфері міжнародного цивільного процесу: Гаазькі конвенції. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 2 (21). С. 175–181. *Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2011_2_29.

16. Цірат Г. А. Міжнародний цивільний процес: шляхи реформування у сучасних умовах. *Право України*. 2020. № 6. С. 166–188. <https://doi.org/10.33498/loiu-2020-06-166>.

17. Цірат Г. А. Правове положення іноземців у міжнародному цивільному процесі: досвід міжнародно-правової уніфікації. *Вісник*

Бобрик В. І.
ПОНЯТТЯ ЗАСОБУ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ
В КОНТЕКСТІ СТАТТІ 13 КОНВЕНЦІЇ
ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД

Стаття 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) посідає ключове місце в архітектурі європейської системи захисту прав людини, виступаючи містком між національними правопорядками та міжнародним контрольним механізмом, передбаченим в Конвенції. Закріплюючи право кожного, чий права та свободи було порушено, на ефективний засіб правового захисту в національному органі, ця стаття втілює принцип субсидіарності. Згідно з цим принципом первинний обов'язок щодо забезпечення і захисту конвенційних прав покладається саме на держави-учасниці (ст. 1 Конвенції, Преамбула в редакції Протоколу № 15). Засіб правового захисту в цьому контексті є не формальним процесуальним інструментом, а якісним показником спроможності національної правової системи держави забезпечити практичну і реальну, а не теоретичну чи ілюзорну гарантію прав людини.

У практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та юридичній доктрині підкреслюється автономне тлумачення термінів Конвенції, зокрема поняття «засіб правового захисту» (*effective remedy / recours effectif*). ЄСПЛ зазначає, що категорія засобу захисту не обмежується традиційними цивільними чи адміністративними позовами в національному праві. Це комплексний інститут, що охоплює будь-яку доступну особі правову процедуру (судову чи несудову), яка здатна по суті розглянути обґрунтовану скаргу та надати належне відшкодування.

Для застосування статті 13 Конвенції вимагається наявність «обґрунтованої скарги» (*arguable claim*). Як роз'яснено в Посібнику зі статті 13 та справах «Boyle and Rice v. the UK» (1988) і «Maurice v. France» (2005), стаття 13 не вимагає надання засобів захисту для кожної необґрунтованої вимоги. Скарга є обґрунтованою, якщо вона порушує серйозні питання факту та права щодо стверджуваного порушення сутнісних статей Конвенції. Водночас встановлення фактичного порушення іншої статті Конвенції не є обов'язковою передумовою для застосування статті 13 («Klass and Others v. Germany», 1978; «Ratushna v. Ukraine», 2010): достатньо наявності

обґрунтованої вимоги на основі першого враження (*prima facie*) [1].

В інституційному вимірі ефективного засобу захисту слід звернути увагу на те, що стаття 13 Конвенції передбачає звернення за захистом до «національного органу» (*national authority*). Офіційне тлумачення ЄСПЛ свідчить, що такий орган не обов'язково має бути судовим трибуналом у значенні ст. 6 § 1 чи ст. 5 § 4 Конвенції. Засіб захисту може надаватися несудовими інституціями: квазісудовими органами, Омбудсманом, урядовими міністерствами чи парламентськими комісіями («*Silver and Others v. the UK*», 1983; «*Leander v. Sweden*», 1987).

Проте оцінка ефективності несудового органу залежить від його повноважень і процесуальних гарантій. ЄСПЛ висуває чіткі вимоги до таких органів:

а) інституційна та функціональна незалежність від органу чи посадової особи, дії яких оскаржуються («*Khan v. the UK*», 2000). Політичний орган не може бути «суддею у власній справі»;

б) наявність повноважень ухвалювати юридично обов'язкові до виконання рішення. Органам з суто дорадчими чи консультативними функціями бракує ознак ефективного засобу захисту («*Chahal v. the UK*», 1996; «*Zazanis v. Greece*», 2004);

в) забезпечення процесуальної справедливості, включаючи рівність сторін та належний доступ заявника до процедури («*Csüllög v. Hungary*», 2011).

Ключовою вимогою статті 13 є «ефективність» засобу захисту як за законом, так і на практиці (*in law and in practice*) («*Menteş and Others v. Turkey*», 1997). Ефективність не залежить від певності сприятливого результату для заявника («*Swedish Engine Drivers' Union v. Sweden*», 1976), однак передбачає наявність процедури, яка є юридично доступною, достатньою та оперативною.

У прецедентній практиці ЄСПЛ виділяють превентивні (запобіжні) та компенсаційні засоби правового захисту. У справі «*Kudła v. Poland*» (2000) та рішеннях щодо надмірної тривалості судового провадження (ст. 6 § 1) і неналежних умов тримання під вартою (ст. 3) ЄСПЛ підкреслив обов'язок держав запроваджувати комбінацію превентивних і компенсаційних засобів («*Sürmeli v. Germany*», 2006; «*Scordino v. Italy (No. 1)*», 2006).

Специфіка вимог статті 13 варіюється залежно від характеру конвенційного права:

щодо фундаментальних прав (статті 2 і 3 Конвенції): засіб включає не лише компенсацію, а й обов'язкове проведення ретельного, незалежного та ефективного офіційного розслідування для притягнення винних до

відповідальності («*Kaya v. Turkey*», 1998; «*Yaşa v. Turkey*», 1998);

у справах про вислання та екстрадицію (статті 2, 3, 8): засіб вимагає автоматичної зупиняючої дії (automatic suspensive effect) щодо виконання рішення та термінової перевірки ризиків жорстокого поводження («*Jabari v. Turkey*», 2000; «*Gebremedhin v. France*», 2007);

сукупність засобів (aggregate of remedies): вимогам ст. 13 може відповідати сукупність декількох засобів, якщо жоден із них окремо не забезпечує повного захисту («*Silver and Others v. the UK*», 1983).

У юридичній доктрині поняття засобу правового захисту аналізується через співвідношення категорій «засіб», «спосіб» та «форма» захисту. Якщо спосіб захисту є матеріально-правовим заходом (відшкодування шкоди, визнання правочину недійсним), а форма – процесуальним порядком (судочинство, адміністративна процедура), то засіб правового захисту – це цілісний правовий механізм, який гарантує реальне відновлення порушеного права через поєднання відповідної форми, належного способу та функціональної спроможності досягти результату. Тож засіб правового захисту охоплює форму й способи захисту.

Доктринальне тлумачення підкреслює телеологічний та еволюційний підхід ЄСПЛ до конвенційного права на ефективний спосіб правового захисту. Для України імплементація цих стандартів є критично важливою у контексті подолання системних проблем, висвітлених насамперед у пілотних рішеннях ЄСПЛ (зокрема, «Юрій Миколайович Іванов проти України» та «*Burmuch and Others v. Ukraine*» щодо невиконання рішень національних судів).

Отже, засіб правового захисту в контексті статті 13 Конвенції є автономною, функціонально визначеною системою правових інструментів, що забезпечує реальний захист конвенційних прав на національному рівні. Офіційне розуміння цього поняття в практиці ЄСПЛ базується на тріаді вимог: наявність обґрунтованої скарги, незалежність і компетентність національного органу та практична ефективність засобу захисту. Повноцінне втілення цих стандартів вимагає вдосконалення національного законодавства України для забезпечення дієвих превентивних і компенсаційних засобів захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Посібник зі статті 13 Конвенції – Право на ефективний засіб правового захисту. Рада Європи / Європейський суд з прав людини. Страсбург, 2023. 92 с. URL: <https://rm.coe.int/guide-article-13-echr-ukrainian/1680ae3709>.

Богданець А. В.
КОНЦЕПЦІЯ СПІЛЬНОЇ БАТЬКІВСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
У СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ: ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ
МОДЕЛЕЙ УКРАЇНИ, МОЛДОВИ ТА ГРУЗІЇ
В КОНТЕКСТІ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ

Сучасний світ, його глобальні зміни змінюють не тільки суспільство в цілому, а і інститут сім'ї, який завжди, як первинна суспільна одиниця, гостро реагував та реагує на сьогодні на будь-які суспільно-політичні процеси. Трансформація інституту сім'ї в умовах глобалізації та посилення людиноцентристських принципів права вимагає перегляду традиційних механізмів вирішення батьківських спорів. Перехід від конфронтаційної судової моделі до консенсуальної (договірної) парадигми є загальноєвропейським трендом, що базується на принципі спільної батьківської відповідальності. Для України, яка перебуває на етапі адаптації національного законодавства до стандартів ЄС, особливого значення набуває вивчення досвіду країн Східного партнерства, зокрема Молдови та Грузії оскільки всі три держави мають спільне пострадянське коріння, що дозволяє відстежити, як за однакових вихідних умов формувалися різні за ефективністю механізми захисту прав дитини.

Україна, Молдова та Грузія одночасно впроваджують Регламенти ЄС (зокрема «Брюссель II-bis/ter»), проте обирають різні шляхи легітимації батьківських угод через нотаріат (Україна), органи опіки (Молдова) або обов'язкову медіацію як частину судового процесу (Грузія). І тут слід зазначити, що Грузія та Молдова демонструють відверто докорінні якісні та динамічні зміни у сфері «сімейної медіації» та «спільної опіки 50/50», які в Україні наразі перебувають на стадії формування судової доктрини [1, с. 310; 2, с. 72; 3].

Науковий інтерес порівняння правових механізмів вирішення сімейно-правових спорів у зазначених країнах полягає насамперед у виявленні найбільш життєздатної моделі, яка здатна подолати «виконавчий вакуум», ситуацію, коли укладений договір ігнорується одним із батьків, а державний апарат не має швидких важелів впливу без ініціювання тривалого судового процесу. Порівняння дозволяє перевірити гіпотезу головним комнем спіткання якої є питання чи може судове затвердження позасудової угоди (досвід Молдови та Грузії) стати ефективною альтернативою нотаріальному посвідченню (досвід України).

На основі порівняльно-правового аналізу законодавства та доктрини України, Молдови та Грузії обґрунтувати необхідність запровадження в

Україні комплексного механізму реалізації спільної батьківської відповідальності, який би поєднував добровільність медіації із гарантованою виконавчою силою судового або нотаріального акта.

Як неодноразово наголошувалося у науковій літературі українська модель договірної регулювання базується на принципі максимальної свободи сторін, проте обмежена формалізмом нотаріального процесу. Відповідно до ст. 157 СК України, батьки мають право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків. Професор З. Ромовська зазначає, що такий договір є формою «сімейної конституції», яка має на меті стабілізувати відносини після розпаду шлюбу [1, с. 312]. Позитивними рисами такої моделі є високий рівень диспозитивності, можливість нотаріального посвідчення без звернення до суду, гнучкість у визначенні фінансових зобов'язань. Однак ця модель містить і певні недоліки, до яких можна віднести зокрема, відсутність дієвого механізму примусового виконання немайнових умов договору. Як зауважує Ю. Черняк, невиконання графіка зустрічей, закріпленого в нотаріальному договорі, фактично змушує іншого з батьків ініціювати новий судовий процес, що нівелює переваги позасудового врегулювання [3, с. 102].

У Республіці Молдова договірне регулювання розглядається крізь призму посиленого контролю з боку держави. На відміну від України, де орган опіки залучається переважно у судових спорах, у Молдові його роль є вагомим навіть на стадії договірної процедури. А. Кожокару наголошує, що угода про виховання дитини є чинною лише за умови її відповідності висновку територіального органу опіки, який перевіряє умови проживання батьків [4, с. 145].

До позитивних рис такої моделі слід віднести спрощену процедуру (судового затвердження), що надає угоді статусу судового рішення; активне залучення фахівців із захисту прав дитини на ранніх етапах конфлікту, а до недоліків бюрократизацію, залежність швидкості укладення договору від завантаженості органів опіки, що іноді сприймається як надмірне втручання в приватне життя [5, с. 118].

Цікавим є досвід Грузії, оскільки грузинська модель є найбільш прогресивною з точки зору імплементації медіаційних процедур у внутрішнє законодавство країни. Закон Грузії «Про медіацію» (2019) інтегрував цей інститут безпосередньо в цивільний процес. Л. Чантлашвілі вказує, що в Грузії договір між батьками розглядається не просто як правочин, а як результат «співпраці під наглядом медіатора», що є обов'язковим етапом

перед слуханням справи в суді [6, с. 114]. Т. Зарадія підкреслює, що саме через медіаційні правочини в Грузії найчастіше реалізується модель 50/50, оскільки сторони приходять до неї усвідомлено, а не через примус суду [7, с. 76; 8]. Відповідно позитивними рисами можна визначити обов'язкову судову медіацію, високий відсоток добровільного виконання угод, чітке законодавче закріплення рівності батьківських ролей у щоденному догляді дитини після розірвання шлюбу. Звичайно, що і ця модель, так само як і попередні дві не позбавлена, на нашу думку, недоліків. Так, до таких недоліків слід віднести необхідність значних фінансових витрат держави на підготовку кваліфікованих сімейних медіаторів, а також ризик формального підходу до медіації у випадках домашнього насильства [6, с. 116].

З огляду на все зазначене, найбільш збалансованою для запозичення та інтегрування в чинне законодавство України, на нашу думку, є саме грузинська модель оскільки вона забезпечує добровільність виконання угоди. Разом з тим, необхідно зазначити, що молдовський механізм надання угоди статусу виконавчого документа через процедуру затвердження судом є необхідним для подолання «виконавчого вакууму» в українському законодавстві. Врахування цих аспектів дозволить трансформувати український договір між батьками із декларативного документа в реальний інструмент захисту найкращих інтересів дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. Київ : ВД «Дакор», 2020. 612 с.
2. Zarandia T. The Development of Mediation in Georgia: Legal Aspects and Challenges. *Journal of Law*. 2021. № 1. P. 70–82.
3. Черняк Ю. В. Виконання іноземних судових рішень у сімейних справах: теорія та практика. Київ : Osvita, 2019. 320 с.
4. Cojocaru A. Dreptul familiei. Curs universitar. Chişinău : Tipografia Centrală, 2017. 480 p.
5. Коцеба О. В. Договірні засади виховання дітей батьками, що проживають окремо. Альманах права. 2020. С. 112–116.
6. Chantlashvili L. Child's Best Interests in Georgian Family Law: A Comparative Study. *Tbilisi State University Law Review*. 2020. Vol. 5. P. 110–120.
7. Dorica O. Protecția juridică a drepturilor copilului în dreptul internațional și național. Chişinău, 2020. 280 p.
8. Gramma M. Procedura medierii în litigiile de familie. *Revista Studia Universitatis*. 2021. № 3. С. 40–47.

Боярський Є. Д.
ПРОБЛЕМА ВИБОРУ ПРАВА У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ,
УСКЛАДНЕНИХ ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ,
ЗА ЧИННИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

22 січня 2026 року до Верховної Ради України було подано Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) («Проект ЦК»), який спрямовано, зокрема, на оновлення та реформування чинного законодавства України у сфері міжнародного приватного права.

Серед іншого, ч. 1 ст. 1868 Проекту ЦК передбачає нововведення, згідно з яким: «Сторони трудового договору можуть письмово обрати право країни, що його застосовують до трудового договору. Проте такий вибір не може погіршувати становище працівника порівняно з імперативними нормами права, що підлягатиме застосуванню за неаявності вибору права» [1]. Важливо, що ця стаття відтворює ч. 1 ст. 8 Регламенту (ЄС) № 593/2008 Європейського Парламенту та Ради від 17 червня 2008 року про право, що застосовується до договірних зобов'язань [2].

Водночас наведена новела актуалізує давню проблему вітчизняного міжнародного приватного права: чи дозволяє чинний Закон України «Про міжнародне приватне право» (далі – ЗУ «Про МПрП») сторонам здійснювати вибір права до трудових відносин?

У вітчизняній правовій теорії немає одностайного підходу до цієї проблеми. Одні вчені (Федияк Г. С., Федияк Л. С., Довгерт А. С., Войцеховська О. Р. та Руденко О. В.) вважають, що сторони є вільними у виборі права, що застосовується до трудового договору. Інші вчені (Чубарєв В. Л., Белогубова О. В. та Яковлев В. В.) заперечують проти поширення принципу автономії волі на трудові відносини, ускладнені іноземним елементом, відповідно до чинного ЗУ «Про МПрП».

Загальне колізійне правило щодо регулювання трудових відносин, ускладнених іноземним елементом, сформульоване у ч. 1 ст. 52 ЗУ «Про МПрП» як прив'язка до права держави, у якій виконується робота (*lex loci laboris*) [3]. Із цього правила є лише два винятки: на підставі закону або міжнародного договору України. Право сторін здійснити вибір права не передбачено.

Однак, як стверджує А. С. Довгерт, можливість сторін трудового договору здійснити вибір права впливає зі ст. 43 ЗУ «Про МПрП», яка передбачає, що *«Сторони договору згідно із статтями 5 та 10 цього Закону можуть обрати право, що застосовується до договору, крім випадків, коли вибір права прямо заборонено законами України»* [4, с. 69].

З цією тезою складно погодитися з таких причин.

По-перше, поєднання положень ст. 43 та ст. 10 ЗУ «Про МПрП» свідчить про те, що вибір права є можливим лише у тих випадках, коли колізійна норма цього Закону є диспозитивною і допускає відступ від її положень за згодою сторін. Проте ч. 1 ст. 52 ЗУ «Про МПрП» сформульована радше як імперативна норма [3].

По-друге, ч. 1 ст. 52 ЗУ «Про МПрП» містить виняток у формулюванні «якщо інше не передбачено законом» [3]. Зазвичай при посиланні на положення ЗУ «Про МПрП» у ньому використовується словосполучення «цей Закон». Оскільки застосовано слово «законом» з малої літери, стверджувати про намір законодавця відсилати до ст. 43 ЗУ «Про МПрП» складно.

По-третє, ст. 44 ЗУ «Про МПрП», що йде одразу після ст. 43, містить субсидіарні колізійні прив'язки до різних видів договорів на випадок, якщо їхні сторони не реалізують вибір права щодо них [3]. Трудовий договір у ст. 44 ЗУ «Про МПрП» не зазначено.

По-четверте, розділ VIII ЗУ «Про МПрП» під назвою «Колізійні норми щодо трудових відносин» містить лише три статті: ст. 52, про яку згадувалося вище, а також дві спеціальні статті, які регулюють трудові відносини громадян України, які працюють за кордоном (ст. 53), та трудові відносини іноземців та осіб без громадянства, які працюють в Україні (ст. 54) [3]. І з усього розділу VIII тільки п. 2 ч. 1 ст. 54 ЗУ «Про МПрП» передбачає обмежену можливість вибору права України для регулювання відносин іноземців та осіб без громадянства, які за межами України уклали з іноземними роботодавцями трудові договори про виконання роботи в Україні. У цьому винятку не було б сенсу, якби ч. 1 ст. 52 передбачала необмежену можливість обирати застосовне право до трудових договорів.

По-п'яте, автоматичне поширення дії свободи вибору права згідно зі ст. 43 ЗУ «Про МПрП» на трудові відносини ігноруватиме специфічну природу останніх. Зокрема, Белогубова О. О. зазначає, що у сфері трудового права (на відміну від інших галузей приватного права) істотно більшу вагу має публічно-правове регулювання, що зумовлює обмежуючу дію колізійних норм держави суду і, як наслідок, обмеження застосування іноземних законів [5, с. 76]. Йдеться, зокрема, про норми щодо безпеки умов праці, максимальної тривалості робочого часу тощо, що спрямовані на встановлення певного стандарту захисту прав працівників. Відповідно, поширення можливості вибору права за ст. 43 ЗУ «Про МПрП» на трудові відносини створюватиме простір для обходу норм трудового права, які захищають права працівників.

Навряд чи це могло становити намір вітчизняного законодавця.

По-шосте, у структурі ЗУ «Про МПрП» розділ VIII розміщено між розділом VII «Колізійні норми щодо недоговірних зобов'язань» та розділом IX «Колізійні норми сімейного права». Обидва розділи – VII та IX – містять статті (ч. 4 ст. 49, ч. 1 ст. 51, ч. 1 ст. 59, ч. 3 ст. 60, ч. 1 ст. 61, ст. 67 та ст. 67⁴), у яких прямо передбачено обмежене право вибору права до відповідних правовідносин [3]. У світлі цього непереконливим виглядає аргумент про те, що ч. 1 ст. 52 ЗУ «Про МПрП» за замовчуванням передбачала необмежену можливість вибору права до трудових відносин попри їх наведену вище специфіку.

І насамкінець варто звернути увагу на те, що у 1996 році до Верховної Ради України було внесено проєкт Цивільного кодексу України, який містив положення про вибір права сторонами трудового договору за умови, що «такий вибір не може погіршувати становище працівника порівняно з імперативними нормами права країни, яке підлягало б застосуванню за відсутності вибору права» [6]. Однак до ЗУ «Про МПрП» це положення не було включено. Це можна тлумачити як свідоме бажання законодавця унеможливити вибір права сторонами трудового договору.

З огляду на наведений аналіз автор вважає, що чинна ч. 1 ст. 52 ЗУ «Про МПрП» унеможлиблює здійснення вибору права учасниками трудових відносин, ускладнених іноземним елементом. Відповідно, з огляду на процес адаптації законодавства України до права Європейського Союзу, автор вважає доречним підтримати ініціативу щодо запровадження в чинному законодавстві положення ч. 1 ст. 1868 Проєкту ЦК, яке закріплює можливість вибору права у трудових відносинах, ускладнених іноземним елементом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Проєкт Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) : проєкт Кодексу від 22.01.2026 № 14394. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528> (дата звернення: 14.05.2026).

2. Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I). EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32008R0593> (дата звернення: 14.05.2026).

3. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2709-15> (дата звернення: 15.05.2026).

4. Міжнародне приватне право : науково-практичний коментар Закону /

за ред. А. С. Довгерта. Харків : Одиссей, 2008. 352 с.

5. Белогутова О. О. Міжнародне приватне трудове право в системі міжнародного приватного права. Конгрес міжнародного та європейського права : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 квіт. 2019 р.) / МОН України, Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса : Фенікс, 2019. С. 75–80.

6. Проект Цивільного кодексу України (альтернативний) : проєкт Закону від 20.12.1996 № 0975. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=21443&pf35401=63845>.

Гетманцев М. О.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ МІЖНАРОДНИХ ТРУДОВИХ СТАНДАРТІВ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПРАВОСУДДЯ

Сучасне міжнародне право в значній мірі сформовано під впливом найбільш вдалих зразків норм національного трудового законодавства. Однак при аналізі будь-якої однієї національної системи трудового права значно помітніший зворотний вплив: вплив норм міжнародного трудового права на національне законодавство.

Можна виокремити два основних способи взаємодії внутрішнього трудового права та міжнародних трудових стандартів (далі – МТС): імплементація норм міжнародного трудового права у внутрішньому праві і прийняття внутрішнього трудового законодавства з урахуванням МТС. Перший і найочевидніший спосіб впливу норм міжнародного трудового права на внутрішнє законодавство – це їх імплементація у внутрішньому праві.

У ст. 9 Конституції України закріплено, що «чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України».

Включення міжнародного договору до складу внутрішнього законодавства має як позитивні так і негативні наслідки для ефективності виконання цього договору. Так, в історії міжнародної організації праці (далі – МОП) траплялися випадки, коли держави вважали виконаними свої зобов’язання щодо застосування тієї чи іншої конвенції після того, як ратифікували конвенцію, включивши її до складу внутрішнього законодавства. Контрольні органи МОП, починаючи з 1930-х років вказували на недостатність ратифікації для ефективної реалізації конвенцій [4, с. 20–24].

Другий спосіб впливу МТС на внутрішнє право – це прийняття внутрішніх актів з урахуванням МТС. У деяких випадках внутрішнє

законодавство формулюється за безпосередньої консультативної участі міжнародних організацій. Джерелом для внутрішньої правотворчості можуть бути не обов'язково міжнародні договори, за якими держава має формальні зобов'язання, а будь-які види МТС.

Положення, що стосуються захисту персональних даних, може бути ілюстрацією використання актів «м'якого права». Захист персональних даних працівника в проєкті Трудового кодексу (ТК) України синхронізована з нормами ЄСПЛ та Законом України «Про захист персональних даних». У відповідному вигляді вони відтворюють частину положень з цього питання, що містяться в Рекомендації Комітету Міністрів РЄ № R (89) 2 про захист персональних даних, що використовуються в галузі найму [2], а також у Кодексі практики про захист персональних даних працівників [5], випущеному МБТ у 1996 р.

Як приклад використання законодавцем міжнародних договорів, у яких Україна не бере участі, можна навести ст. 36-1 КЗПП України. У разі передачі суб'єкта господарювання трудові відносини працівників продовжуються із набувачем. Права та обов'язки за трудовими договорами, що існували між працівниками та відчужувачем, переходять до набувача. Стаття 36-1 КЗПП України імплементує принципи Директиви ЄС про збереження прав працівників у разі передачі підприємств (Directive 2001/23/EC). Хоча Україна формально не є членом Європейського Союзу та не бере участі в цій міжнародній угоді, законодавець використав ці стандарти для євроінтеграції [1, с. 16–20]. Ідея запозичення відповідних норм має позитивний характер, оскільки має на меті додатковий захист працівників.

Запозичення положень міжнародних договорів з питань праці, за якими Україна має юридичні зобов'язання, має громіздкий характер. Провести аналіз всіх випадків формування внутрішнього трудового законодавства з урахуванням міжнародних норм навряд чи можливо, перш за все, через велику кількість актів: переважна більшість питань щодо відносин у сфері праці, врегульованих на національному рівні відображені і в міжнародних актах. Відповідно, ці внутрішні норми приймалися з тим чи іншим врахуванням МТС. Крім того, за такого наскрізного аналізу не завжди можна чітко визначити, що вплинуло на те чи інше формулювання законодавства: внутрішні причини чи наявність близького за суттю міжнародного акта у сфері праці.

В якості ілюстрації досить виділити лише кілька випадків, коли внутрішнє трудове законодавство найбільш очевидно відтворює міжнародні акти, і проаналізувати, наскільки у цих випадках МТС реалізуються у

внутрішньому національному праві. До прикладу – примусова праця. Заборону примусової праці в Україні встановлено на конституційному рівні. Відповідно до ст. 43 Конституції [6], використання примусової праці забороняється. Роботодавець не має права вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором (ст. 31 КЗпП України). Іншими словами забороняється будь-який примус працівника до укладення трудового договору, який містить умови, щодо яких між працівником та роботодавцем не досягнуто взаємної згоди.

Україна ратифікувала ключові документи Міжнародної організації праці, зокрема Конвенцію № 29 та Конвенцію № 105 про скасування примусової праці. На момент ратифікації Україною 5 жовтня 2000 р. Конвенції МОП № 105 «Про скасування примусової праці» наведені у статті 1 цього документу форми примусової праці вже були скасовані на законодавчому рівні [7, с. 57].

Конституція, як і інші нормативні акти України, не містить визначення поняття примусової праці. Правовий зміст примусової праці викладено у ст. 2 Конвенції Міжнародної організації праці № 29 1930 р.: примусова, або обов’язкова праця означає всяку роботу або службу, що вимагається від будь-якої особи під загрозою будь-якого покарання, для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг. Поняття «примусова, або обов’язкова праця не охоплює: будь-яку роботу або службу, що вимагається за законами про обов’язкову військову службу, що є частиною звичайних цивільних обов’язків; що вимагається від особи внаслідок вироку суду; що виконується внаслідок надзвичайних обставин, тобто війни або лиха, або загрози лиха; дрібні роботи громадського характеру, які виконуються на користь громади» [10].

У ст. 43 Конституції України [6] винятки із поняття примусової праці сформульовано як частину цих положень: не вважається примусовою працею військова або альтернативна (невійськова) служба, а також робота чи служба, яка виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і про надзвичайний стани.

Ст. 43 Конституції України дуже близько до тексту, але не дослівно відтворює положення одразу двох фундаментальних конвенцій МОП з цього питання: № 29 та 105 [10; 11].

Незважаючи на те, що примус до праці заборонено, що впливає із змісту ст. 31 КЗпП України, постає питання, чи можливо застосовувати сам КЗпП до ситуацій, не пов’язаних із трудовими відносинами. Навряд чи

примусову працю можна віднести до правових відносин, що входять у предмет регулювання трудового законодавства, оскільки мова йде про не правовий примус людини виконувати роботу без її згоди.

Якщо тлумачити зміст ст. 31 КЗпП України у вузькому розумінні, можна прийти до висновку, що примус до праці не належить до «примусової праці» в силу змісту ст. 31 КЗпП України, оскільки людина вступивши у трудові відносини не погодиться на те, щоб до неї застосували примус. Конвенція ж № 29 до таких ситуацій, безумовно, може бути застосована, оскільки в ній ніде не йдеться про те, що вона поширюється виключно на відносини за трудовим договором.

У огляді Комітету експертів із застосування конвенцій і рекомендацій (КЕ 2007 р.) вказується, що «відсутність добровільної пропозиції послуг має місце і в ситуаціях, коли, наприклад, працівники-мігранти були залучені шляхом обману, обіцянок і незаконного утримання документів або змушені залишатися в розпорядженні роботодавця» [3, с. 20–21], що явно суперечить Конвенції № 29.

Випадки перенесення міжнародних норм у національне законодавство можна знайти й у положеннях, що забороняють дискримінацію у сфері праці. У ст. 2-1 КЗпП України закріплено рівність трудових прав громадян та недопущення дискримінації у сфері праці. Зміст ст. 2-1 КЗпП України не містить прямого визначення дискримінації. Проте із тексту ст. 2-1 КЗпП України можна зрозуміти, що під дискримінацією слід розуміти обмеження у правах і свободах чи отримання переваг залежно від переліку критеріїв та обставин та іншими ознаками, не пов'язаними з характером роботи або умовами її виконання. З тексту цієї статті випливає, що КЗпП України у цьому випадку цитує п. 2 ст. 1 Конвенції № 111, де якраз і йдеться про «специфічні вимоги, пов'язані з певною роботою».

Ще один приклад обробки норм МТП можна знайти у ст. 23 Закону України «Про оплату праці», що називається «Форми виплати заробітної плати». Частина 3 ст. 23 передбачає, що колективним договором, як виняток, може бути передбачено часткову виплату заробітної плати натурою (за цінами не вище собівартості) у розмірі, що не перевищує 30 відсотків нарахованої за місяць, у тих галузях або за тими професіями, де така виплата, еквівалентна за вартістю оплаті праці у грошовому виразі, є звичайною або бажаною для працівників (ст. 23 Закону «Про оплату праці») [9].

Найважливішим міжнародним договором України з даного питання є Конвенція МОП № 95 «Про захист заробітної плати» [8].

Крім конкретного обмеження частини заробітної плати, що виплачується у не грошовій формі, ст. 23 Закону України містить і низку інших суттєвих відмінностей від змісту Конвенції № 95. Насамперед у п. 2 ст. 4 Конвенції йдеться про те, що у випадках, коли дозволено часткову виплату заробітної плати в натурі, повинні бути вжиті відповідні заходи для того, щоб: а) видача натурі призначалася для особистого використання трудящим та його сім'єю та відповідала їх інтересам; б) видача проводилася за справедливою та розумною ціною. Роботодавець, який ігнорує ці вимоги Конвенції № 95, таким чином може вирішувати свої проблеми збуту, тобто перекладати їх на власних працівників. При цьому норми КЗпП не порушуються. З формально-юридичної точки зору в даному випадку проблем немає, оскільки є очевидним той факт, що до заробітної плати повинні застосовуватися обмеження, передбачені ст. 23 Закону і ст. 4 Конвенції № 95.

З наведених вище прикладів можна зробити висновок, що у випадках, коли норми МТП запозичуються у текст внутрішнього національного трудового законодавства більш широко, це призводить до зміни суті самих норм МТП. Відповідно, є необхідність інкорпорації конвенцій МОП у текст КЗпП України.

Отже, можна виділити чотири типи МТС, по відношенню яких є сенс аналізувати відповідність внутрішнього трудового законодавства: міжнародні договори за участі України; акти автентичного тлумачення міжнародних договорів як міжнародний звичай; міжнародні рекомендаційні акти у сфері праці; міжнародні договори у сфері праці, за якими Україна не має юридичних зобов'язань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Council Directive 2001/23/EC of 12 March 2001 on the approximation of the laws of the Member States relating to the safeguarding of employees' rights in the event of transfers of undertakings, businesses or parts of undertakings or businesses. Official Journal of the European Union L82, 22.3.2001, p. 16–20. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/23/oj/eng> (дата звернення: 23.05.2026);
2. Council of Europe Committee of Ministers. Recommendation № R (89) 2 of the Committee of Ministers to Member States on the protection of personal data used for employment purposes, 1989. URL: [http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/Rec\(89\)_2E.pdf](http://www.coe.int/t/dg3/healthbioethic/texts_and_documents/Rec(89)_2E.pdf) (дата звернення: 23.05.2026);
3. Eradication of Forced Labour. General Survey concerning the Forced Labour Convention, 1930 (No. 29), and the Abolition of Forced Labour

Convention, 1957 (No. 105). Report of the Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations (articles 19, 22 and 35 of the Constitution). Geneva, ILO, 2007. P. 20–21. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2001/23/oj/eng> (дата звернення: 25.05.2026);

4. Leary V. International Labour Conventions and National Law. The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1982. P. 20–24. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-94-017-6804-7> (дата звернення: 20.05.2026);

5. Protection of workers' personal data. An ILO code of practice. Geneva, 1997. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/wcms_107797%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/wcms_107797%20(1).pdf) (дата звернення: 19.05.2026);

6. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 18.05.2026);

7. Парпан Т. Конституційна заборона примусової праці в Україні. Український часопис конституційного права. № 1. 2022 С. 55-64. URL: <https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2022-1/pdfs/5-tetiana-parpan-konstytutsiina-zaborona-prymusovoi-pratsi-ukraini.pdf> (дата звернення: 20.05.2026);

8. Про захист заробітної плати: Конвенція МОП № 95 від 01.07.1949 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_146#Text (дата звернення: 20.05.2026);

9. Про оплату праці: Закон України від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 23.05.2026);

10. Про примусову чи обов'язкову працю: Конвенція МОП № 29 від 01.05.1932 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136#Text. (дата звернення: 16.05.2026);

11. Про скасування примусової праці: Конвенція МОП № 105 від 25.06.1957 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_013#Text (дата звернення: 17.05.2026).

Гончаренко О. М.
СУДОВІ ТА ПОЗАСУДОВІ ПРОЦЕДУРИ
НЕПЛАТОСПРОМОЖНОСТІ СУБ'ЄКТІВ
МІКРО- ТА МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ПИТАННЯ АДАПТАЦІЇ
ДО ACQUIS ЄС ТА МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

У межах програми European Union та Плану України (Ukraine Facility Plan) є окремий блок зобов'язань, який прямо стосується процедур неплатоспроможності. Зокрема, у цьому Плані зазначено, що «Для забезпечення функціонування ринкової економіки та сприятливого бізнес-середовища також важливо продовжувати реформи у сфері неплатоспроможності та виконання судових рішень, зокрема шляхом узгодження законодавства про банкрутство з acquis ЄС та передовою практикою, а також розбудови інституційного потенціалу для його належного застосування. Нове законодавство буде зосереджено на: – запобіганні банкрутству та відновленні платоспроможності боржників; – ранньому виявленні ознак кризи в компанії; – виявленні додаткових можливостей для відновлення платоспроможності компаній; – доступності інформації для компаній про механізми запобігання неплатоспроможності та раннього попередження Законодавство зосередиться на: – спрощенні позасудових процедур та процедур банкрутства для МСП (включаючи індивідуальних підприємців); – доступності інструментів неплатоспроможності та послуг арбітражних керуючих для МСП; – запобіганні зловживанню інструментами процедур неплатоспроможності з боку МСП» [1]. Таким чином, Україна взяла на себе зобов'язання щодо завершення імплементації Директиви ЄС 2019/1023 Європейського Парламенту та Ради від 20 червня 2019 року про рамки превентивної реструктуризації, про списання боргів та дискваліфікацію, а також про заходи щодо підвищення ефективності процедур реструктуризації, неплатоспроможності та списання боргів, а також про внесення змін до Директиви (ЄС) 2017/1132 [2] (далі – Директива) та впровадження спрощених процедур банкрутства для суб'єктів мікро- та малого підприємництва, включаючи фізичних осіб – підприємців (далі – МСП). Крім того, важливими у цьому аспекті залишаються питання врахування Законодавчих рекомендації щодо неплатоспроможності мікро- та малих підприємств (Рекомендації ЮНСІТРАЛ), прийнятих Комісією Організації Об'єднаних Націй з міжнародного торговельного права (ЮНСІТРАЛ) на її п'ятдесят четвертій сесії [3].

У Директиві зазначено, що «МСП частіше підлягають ліквідації, ніж реструктуризації, оскільки їм доводиться нести витрати, які непропорційно

вищі, ніж у більших підприємств. МСП, особливо коли вони стикаються з фінансовими труднощами, часто не мають необхідних ресурсів, щоб впоратися з високими витратами на реструктуризацію та скористатися перевагами ефективніших процедур реструктуризації, доступних лише в деяких державах-членах. Щоб допомогти таким боржникам реструктуризуватися з низькими витратами, на національному рівні слід розробити та розмістити в Інтернеті комплексні контрольні списки планів реструктуризації, адаптовані до потреб та особливостей МСП. Крім того, слід запровадити інструменти раннього попередження, щоб попередити боржників про нагальну необхідність діяти, враховуючи обмежені ресурси МСП для найму експертів».

Рекомендаціями ЮНСІТРАЛ передбачено, що державам слід передбачити спрощений режим неплатоспроможності для мікро- та малих підприємств (далі – ММП) та з цією метою врахувати такі ключові цілі: (а) запровадження швидких, простих, гнучких та недорогих процедур неплатоспроможності; (b) забезпечення доступності спрощених процедур неплатоспроможності для мікро- та малих підприємств (ММП); (c) сприяння новому початку діяльності боржників ММП шляхом забезпечення швидкої ліквідації нежиттєздатних ММП та реорганізації життєздатних ММП через спрощене провадження у справі про неплатоспроможність; (d) забезпечення захисту осіб, яких торкаються спрощені процедури неплатоспроможності, включаючи кредиторів, працівників та інших зацікавлених сторін протягом усієї спрощеної процедури неплатоспроможності; (e) забезпечення ефективних заходів для сприяння участі кредиторів та інших зацікавлених сторін у спрощених процедурах неплатоспроможності та вирішення питання відмови кредиторів від участі; (f) впровадження ефективного режиму санкцій для запобігання зловживанню або неналежному використанню спрощеного режиму неплатоспроможності та накладення відповідних штрафів за порушення [1, с. 5].

У ч. 2 ст. 3 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУзПБ) уже передбачено, що державний орган з питань банкрутства у сфері запобігання неплатоспроможності визначає та затверджує типову форму плану превентивної реструктуризації для суб'єктів мікропідприємництва та суб'єктів малого підприємництва; а згідно із ч. 3 ст. 3 КУзПБ встановлено, що «на веб-сайті державного органу з питань банкрутства розміщуються інформаційні матеріали, методичні рекомендації та контрольний перелік умов для підготовки планів превентивної реструктуризації, адаптовані до потреб і специфіки мікропідприємництва та малого підприємництва, які

оприлюднюються українською мовою та англійською мовою чи іншою офіційною мовою Європейського Союзу». У ч. 8 ст. 33² КУзПБ передбачена вартість послуг адміністратора превентивної реструктуризації. У ч. 6 ст. 33⁴ цього ж Кодексу визначено, що «у разі якщо боржник є суб'єктом мікропідприємництва та суб'єктом малого підприємництва, він має право подати разом із заявою про відкриття процедури превентивної реструктуризації концепцію превентивної реструктуризації».

Таким чином, останні зміни до КУзПБ демонструють поступове наближення українського законодавства до європейських та міжнародних стандартів. Водночас КУзПБ не містить окремої автономної спрощеної процедури неплатоспроможності для ММП, як це рекомендує ЮНСІТРАЛ. Наявні положення мають фрагментарний характер і переважно стосуються превентивної реструктуризації, а не комплексного спрощеного режиму банкрутства. Українське законодавство досі зберігає складність процедур, значний рівень формалізації та тривалість судового провадження, що часто є надмірним для мікро- та малих підприємств. Крім того, у КУзПБ недостатньо врегульовані питання раннього попередження про фінансові труднощі, хоча саме на цьому акцентує Директива. ЄС. В українському законодавстві відсутня цілісна система early warning tools, яка б дозволяла ММП своєчасно реагувати на ризики неплатоспроможності без значних витрат на професійних консультантів.

Також потребують подальшого розвитку механізми забезпечення активної участі кредиторів у спрощених процедурах, електронні форми взаємодії, а також спеціальні процесуальні гарантії оперативності розгляду справ. Окремо варто зазначити, що рекомендації ЮНСІТРАЛ передбачають ефективний режим санкцій за зловживання спрощеними процедурами, тоді як у КУзПБ відповідні механізми не виокремлені саме для процедур ММП.

З метою подальшого удосконалення процедур банкрутства був поданий проект Закону України «Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеного провадження у справах про банкрутство (неплатоспроможність) для суб'єктів мікропідприємництва та малого підприємництва та особливостей застосування процедур банкрутства для державних підприємств та/або господарських товариств щодо яких прийнято рішення про приватизацію» реєстр. № 15024 від 10.02.2026. Не дивлячись на задекларовану позитивну мету «вдосконалення правового регулювання процедур банкрутства в Україні з метою підвищення їх результативності, забезпечення узгодженості правового регулювання процедур банкрутства з процесами приватизації

державних підприємств та господарських товариств, створення прозорих і доступних механізмів спрощеного провадження у справах про банкрутство для мікро- та малих підприємств, що дозволить зменшити тривалість процедур, спростити порядок врегулювання заборгованості та запобігати зловживанням» [4], поданий проект містить низку недоліків, які навпаки віддаляють його положення від євроінтеграційних вимог.

Наприклад, у проекті пропонується виключити ч. 6 ст. 33¹ КУЗПБ, яка передбачає, що у разі ініціювання боржником процедури превентивної реструктуризації за наявності обставин, визначених частиною шостою статті 34 цього Кодексу, на такого боржника покладається обов'язок доведення підвищеного стандарту перспективності виконання плану превентивної реструктуризації. Однак, відповідно до ч. 3 ст. 10 Директиви «держави-члени мають забезпечити право судових або адміністративних органів відмовити у затвердженні плану реструктуризації, якщо він не містить достатніх підстав вважати, що план здатний запобігти неплатоспроможності боржника або забезпечити життєздатність бізнесу». Таке виключення може створити низку ризиків як для кредиторів, так і для ефективності самої процедури превентивної реструктуризації. Насамперед, скасування обов'язку боржника доводити підвищений стандарт перспективності виконання плану реструктуризації у випадках наявності ознак загрози неплатоспроможності може призвести до зниження якості та відповідних планів. За відсутності підвищених вимог до обґрунтування життєздатності бізнесу існує ризик використання процедури превентивної реструктуризації виключно як інструменту затягування виконання зобов'язань перед кредиторами або відтермінування відкриття провадження у справі про банкрутство. Це, своєю чергою, може негативно вплинути на баланс інтересів боржника та кредиторів і знизити рівень довіри до механізму превентивної реструктуризації загалом. Відтак виключення відповідного положення може послабити судовий контроль за обґрунтованістю планів реструктуризації та створити передумови для схвалення економічно необґрунтованих або формальних планів.

Крім того, згідно із ч. 2 ст. 33³⁰ проекту КУЗПБ, якщо «після завершення строку виконання затверджений господарським судом план превентивної реструктуризації залишається невиконаним, а залучені кредитори не подали заяву про закриття процедури превентивної реструктуризації, господарський суд за заявою боржника, адміністратора превентивної реструктуризації або з власної ініціативи звільняє боржника від непогашених відповідно до плану

боргів та закриває процедуру превентивної реструктуризації». Таке положення навряд чи відповідає європейським стандартам регулювання банкрутства, оскільки фактично норма передбачає можливість автоматичного звільнення боржника від невиконаних боргових зобов'язань навіть за відсутності належного підтвердження виконання плану реструктуризації. Звертає увагу те, що пасивна поведінка кредиторів або неподання ними відповідної заяви має наслідком у цьому випадку припинення зобов'язань боржника без належного врахування позиції (бачення) кредиторів. За таких умов можливе зловживання процедурою превентивної реструктуризації, оскільки боржник може бути зацікавлений у формальному завершенні процедури з подальшим списанням непогашених боргів, а не у виконанні плану. Також такі положення можуть послабити гарантії захисту прав кредиторів.

Удосконалення положень Кодексу України з процедур банкрутства загалом рухається у напрямі європейських та міжнародних стандартів регулювання неплатоспроможності суб'єктів мікро- та малого підприємництва. Однак рівень адаптації з Директивою (ЄС) 2019/1023 є частковим і потребує подальшого внесення змін до законодавства, насамперед щодо удосконалення механізмів раннього попередження, цифровізації процедур та забезпечення швидкого й економічно доступного провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ukraine	Facility	Plan	2024-2027	URL:
https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/ukraine-facility-plan.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 19.05.2026).				
2. Directive (EU) 2019/1023 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on preventive restructuring frameworks, on discharge of debt and disqualifications, and on measures to increase the efficiency of procedures concerning restructuring, insolvency and discharge of debt, and amending Directive (EU) 2017/1132 (Directive on restructuring and insolvency) URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/1023/oj/eng (дата звернення: 20.05.2026).				
3. UNCITRAL Legislative Guide on Insolvency Law Part five: Insolvency law for micro– and small enterprises, © United Nations, July 2022. URL: https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/msms_insolvency_ebook.pdf (дата звернення: 20.05.2026).				
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України з процедур банкрутства та деяких інших законодавчих актів України щодо спрощеного провадження у справах про банкрутство (неплатоспроможність) для суб'єктів мікропідприємництва та				

малого підприємництва та особливостей застосування процедур банкрутства для державних підприємств та/або господарських товариств щодо яких прийнято рішення про приватизацію» URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/6152235f-3a25-43b3-b985-70cb4785d180](https://itd.rada.gov.ua/6152235f-3a25-43b3-b985-70cb4785d180) (дата звернення: 20.05.2026).

Гончарова Г. М.

МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ ПРИ ТРАНСКОРДОННОМУ ПЕРЕМІЩЕННІ: ВПЛИВ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ НА МІЖНАРОДНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

Питання механізму захисту прав дітей при транскордонному переміщенні на сьогодні становить актуальність з огляду на два аспекти, зокрема масову міграцію з України дітей та жінок та депортація з окупованих територій державою-агресором українських дітей. Досліджуючи ці два аспекти, первісно необхідно звернути увагу на Гаазьку конвенцію про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року (далі – Конвенція), оскільки саме цей документ є одним із ключових міжнародно-правових інструментів захисту прав дитини у транскордонному вимірі. Її основна мета забезпечити негайне повернення дітей, незаконно переміщених або утримуваних за межами держави їх постійного проживання, а також гарантувати дотримання права на піклування та доступ до дитини.

Україна ратифікувала Конвенцію ще 2006 року, приєднавшись до міжнародного механізму центральних органів. Однак повномасштабне вторгнення 2022 року та введення воєнного стану породили якісно нові правові колізії у сфері застосування Конвенції і як щодо дітей, переміщених у межах України та за кордон, так і щодо дітей, депортованих або вивезених на територію держави-агресора.

Конвенція ґрунтується на принципі першочергового повернення дитини до держави постійного проживання без вирішення питань права піклування по суті. Так, стаття 13 Конвенції містить вичерпний перелік винятків, за наявності яких заява про повернення дитини може бути відхилена, зокрема, якщо існує серйозний ризик того, що повернення наражатиме дитину на фізичну чи психологічну шкоду або поставить її у нестерпне становище [1; 2].

В академічній літературі звертається увага на те, що судова практика держав учасниць Конвенції є суперечливою у тлумаченні статті 13(b). Разом з тим, суди по-різному оцінюють ступінь «серйозності ризику», що призводить до непослідовності рішень на рівні різних юрисдикцій [3; 4]. Хоча війна як

така не передбачена Конвенцією як самостійна підстава для відмови у поверненні дитини в країну постійного проживання, що створює суттєву прогалину у регулюванні, однак війна розглядається з точки зору існування ризиків. Питання про те, чи охоплює стаття 13(b) ситуацію збройного конфлікту у державі постійного проживання дитини, залишається предметом доктринальних дискусій.

Центральним поняттям Конвенції є «постійне проживання» дитини. Встановлення цього факту є передумовою для визначення компетентного суду та застосовного права. Більшість дослідників та судова практика дотримуються позиції, що вимушене переміщення не припиняє постійного проживання в державі походження [6]. Однак тривале перебування дитини за кордоном, набуття нею стабільних соціальних зв'язків у новій країні ускладнює однозначне встановлення.

Судова практика Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справах, пов'язаних з Конвенцією, також демонструє чутливість до фактичних обставин кожного конкретного випадку. У справі «Нойлінгер та Шурук проти Швейцарії» ЄСПЛ наголосив на необхідності всебічного дотримання найвищих інтересів дитини, що не завжди збігається з механічним застосуванням вимоги про повернення [7].

Збройний конфлікт на території держави постійного проживання дитини є одним із найбільш дискутованих аспектів у контексті застосування статті 13(b). Дві полярні позиції у доктрині та практиці полягають у наступному.

Прихильники широкого тлумачення вважають, що активні бойові дії на значній частині території держави автоматично утворюють «серйозний ризик» для дитини і є достатньою підставою для відмови у поверненні [8]. Прихильники вузького тлумачення наполягають на тому, що ризик має бути індивідуалізованим і стосуватися конкретного місця проживання дитини, а не всієї країни в цілому.

У практиці судів низки держав – учасниць Конвенції з початку 2022 року спостерігається тенденція до відмови у поверненні дітей до України з посиланням на статтю 13(b). Зокрема, суди Ізраїлю, Іспанії, Австрії та інших держав ухвалювали рішення про відмову у поверненні, констатуючи наявність серйозного ризику шкоди для дитини внаслідок збройного конфлікту [9]. Водночас такий підхід суперечить основній меті Конвенції і може бути використаний недобросовісним батьком як інструмент легалізації самовільного утримання дитини.

Особливою та безпрецедентною за масштабом є проблема примусового

вивезення українських дітей на територію держави-агресора та окупованих нею територій. За даними Уповноваженого Президента України з прав дитини та реінтеграції дітей, кількість депортованих дітей становить десятки тисяч [10].

Застосування Конвенції до цих ситуацій є принципово ускладненим з таких причин. По-перше, держава-агресор є учасницею Конвенції, однак фактично не виконує своїх зобов'язань і не співпрацює з центральним органом України. По-друге, механізм центральних органів, на якому будується Конвенція, передбачає добросовісну міжвідомчу взаємодію, яка в умовах збройної агресії є неможливою [11].

Таким чином, механізм Конвенції виявляється практично непридатним для захисту дітей, депортованих державою-агресором. Повернення таких дітей вимагає задіяння альтернативних механізмів: резолюцій Ради Безпеки ООН, механізмів Міжнародного кримінального суду (МКС), двосторонніх дипломатичних зусиль та гуманітарних місій.

Конвенція покладає ключову роль на центральні органи держав-учасниць у забезпеченні добровільного повернення дитини та виконанні судових рішень. В умовах воєнного стану Центральний орган України, Міністерство юстиції України стикається з суттєвими операційними труднощами: обмеженою можливістю встановити місцезнаходження дитини, неможливістю отримати документи з окупованих територій, перевантаженістю судової системи [12].

Строки розгляду справ, встановлені Конвенцією (шість тижнів), на практиці систематично порушуються, що підтверджується дослідженнями Постійного бюро Гаазької конференції з міжнародного приватного права. Відтермінування у розгляді справ не лише суперечить принципу оперативності, закладеному в Конвенцію, а й наносить додаткову шкоду дитині, адже тривале розлучення з основним піклувальником поглиблює психологічну травму [13].

Окремою проблемою є виконання рішень про повернення у тих випадках, коли дитина перебуває на тимчасово окупованій території. Відсутність реального механізму примусового виконання рішень в умовах окупації фактично зводить нанівець судові приписи про повернення.

Визначальним принципом міжнародного права прав дитини є принцип найвищих інтересів дитини, закріплений у статті 3 Конвенції ООН про права дитини 1989 року [14]. У доктрині тривалий час точиться дискусія про співвідношення цього принципу з механізмом автоматичного повернення, передбаченим Гаазькою конвенцією.

ЕСПЛ у своїй практиці послідовно наголошує на тому, що механічне застосування Конвенції без урахування індивідуальних обставин може порушувати статтю 8 Конвенції про захист права людини і основоположних свобод (право на повагу до сімейного та приватного життя) [15]. В умовах збройного конфлікту цей аргумент набуває особливої ваги.

Академічні дослідження останніх років пропонують концепцію «збалансованого підходу», відповідно до якого суди мають здійснювати індивідуальну оцінку ризиків для конкретної дитини у конкретному регіоні, а не виносити «бланкетні» рішення про відмову у поверненні на підставі загального збройного конфлікту. Такий підхід відповідає як цілям Конвенції, так і принципу найвищих інтересів дитини.

Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що Гаазька конвенція 1980 року не містить спеціального регулювання для ситуацій збройного конфлікту, що породжує серйозні прогалини у захисті дітей, зокрема застосування статті 13(b) Конвенції в умовах активних бойових дій потребує розробки уніфікованих стандартів оцінки ризику на рівні Гаазької конференції.

У свою чергу депортація дітей державою-агресором виходить за межі регулювання Конвенції та вимагає залучення механізмів міжнародного кримінального права, відповідно Україні доцільно ініціювати розробку на рівні Гаазької конференції спеціального протоколу або рекомендацій щодо застосування Конвенції в умовах збройних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей : міжнар. документ від 25 жовт. 1980 р. Гаага : Гаазька конференція з міжнар. приват. права, 1980. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=24> (дата звернення: 10.04.2025).
2. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 від 24 лют. 2022 р. Офіційний вісник України. 2022. № 16. Ст. 471.
3. Pérez-Vera E. Explanatory Report on the 1980 Hague Child Abduction Convention. HCCH Publications. The Hague, 1982. 96 p.
4. Périvier H., Gollac S. Gender and the Labor Market: Econometric Studies Applied to French Survey Data. Paris : Presses de Sciences Po, 2019. 312 p. [Щодо порівняльного аналізу судової практики за ст. 13(b) Конвенції].
5. Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). Situation Ukraine: Refugee and IDP Response. Женева, 2024. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 10.04.2025).
6. Schuz R. The Hague Child Abduction Convention: A Critical Analysis.

Oxford : Hart Publishing, 2013. 440 p.

7. Neulinger and Shuruk v. Switzerland : рішення Великої палати ЄСПЛ від 6 лип. 2010 р., заява № 41615/07. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-99817%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-99817%22]}) (дата звернення: 10.04.2025).

8. Beaumont P., Walker L., Holliday J. Parental Responsibility and International Child Abduction in the Proposed Recast of Brussels IIa Regulation. International Family Law. 2016. № 1. P. 14–22.

9. Постійне бюро Гаазької конференції з міжнародного приватного права. Report on the Fifth Meeting of the Special Commission on the Practical Operation of the 1980 Hague Child Abduction Convention and 1996 Hague Child Protection Convention. The Hague, 2023. URL: <https://www.hcch.net/en/publications-and-studies/details4/?pid=6788> (дата звернення: 10.04.2025).

10. Офіс Уповноваженого Президента України з прав дитини та реінтеграції дітей. Дані про депортованих дітей. Київ, 2024. URL: <https://childrenofwar.gov.ua> (дата звернення: 10.04.2025).

11. Волощук О. Т. Міжнародне викрадення дітей: проблеми застосування Гаазької конвенції 1980 року в умовах збройних конфліктів. Актуальні проблеми міжнародного права. 2023. № 2. С. 45–58.

12. Міністерство юстиції України. Річний звіт центрального органу з питань міжнародного викрадення дітей за 2023 рік. Київ, 2024. URL: <https://minjust.gov.ua> (дата звернення: 10.04.2025).

13. Постійне бюро Гаазької конференції з міжнародного приватного права. A Statistical Analysis of Applications Made in 2021 under the Hague Convention of 25 October 1980 on the Civil Aspects of International Child Abduction. The Hague, 2023. 78 p.

14. Конвенція про права дитини : міжнар. документ від 20 листоп. 1989 р. / ООН. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 10.04.2025).

15. X v. Latvia : рішення Великої палати ЄСПЛ від 26 листоп. 2013 р., заява № 27853/09. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-138992%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-138992%22]}) (дата звернення: 10.04.2025).

Заїка Ю. О.
**ЄДНІСТЬ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ
ЯК УМОВА РЕАЛІЗАЦІЇ ДОКТРИНИ
ЕФЕКТИВНОГО СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРИВАТНИХ ПРАВ**

Під єдністю судової практики у цивілістичній доктрині традиційно розуміють послідовне та передбачуване застосування норм права при вирішенні спорів. Ці принципи становлять фундамент правових доктрин, спрямованих на забезпечення стабільності правозастосування як ключової умови ефективного захисту приватних прав. У механізмі дотримання такої послідовності визначальне значення належить доктринам *stare decisis* (та її основі – *ratio decidendi*), виявлення намірів законодавця (*legislative intent*) та судового тлумачення.

Саме такий підхід дозволяє повною мірою реалізувати статтю 13 Європейської конвенції про права людини, яка гарантує кожному право на ефективний засіб правового захисту [2]. Водночас у сучасних реаліях єдність судочинства не обмежується лише однаковим тлумаченням норм. Вона безпосередньо залежить від обов'язкового врахування нижчими судами правових позицій вищих судових інстанцій, зокрема Верховного Суду та Конституційного Суду. Ігнорування цих орієнтирів нівелює цінність актів вищих судових органів та руйнує засадничий принцип правової визначеності.

Єдність судової практики як правова категорія має відповідати певним критеріям:

визначеність. Судова практика усуває прогалини й колізії в законодавстві, що забезпечує передбачуваність, стабільність та стійкість остаточних рішень;

єдність тлумачення. Суди всіх рівнів повинні однаково інтерпретувати зміст та мету матеріальних і процесуальних норм права, уникаючи суперечливих правових позицій у подібних правовідносинах.

Так у п. 39 рішення ЄСПЛ у справі «*Beian v. Romania*» [7] суд констатував, що глибокі та довготривалі розбіжності у практиці найвищого суду країни суперечать принципу правової визначеності та підривають довіру суспільства до судової системи. Замість виконання свого завдання щодо встановлення тлумачення, якого необхідно дотримуватися, Вищий касаційний суд правосуддя сам став джерелом правової невизначеності, підриваючи тим самим довіру суспільства до судової системи, оскільки заявник був позбавлений можливості отримати передбачені законом пільги, тоді як іншим особам у подібній ситуації вони були надані;

остаточність рішень. Сталість правозастосування виключає можливість безпідставного перегляду та скасування судових рішень, які набрали законної сили. Показником стабільності судових рішень є залишення їх у силі судом вищої інстанції при оскарженні. Перегляд справи можливий лише за наявності істотних, непереборних та обґрунтованих обставин. Так, у п. 40 Рішення ЄСПЛ у справі «Пономарьов проти України» [4] наголошено, що право на справедливий судовий розгляд передбачає повагу до остаточності рішень, а необґрунтоване поновлення процесуальних строків для оскарження порушує цей принцип;

динамічність. Єдність судової практики не є абсолютною. Зміни умов і обставин суспільного життя вимагають адаптації. Тому суд вищої інстанції має право змінювати тлумачення правових норм, якщо це належно обґрунтовано. Як зазначено в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Atanasovski v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia», стабільність судової практики не є перешкодою для її розвитку. Зокрема, у пункті 38 цього рішення наголошено: добре усталена практика покладає на Верховний Суд обов'язок наводити більш вагомі аргументи для відходу від неї. У цій справі Суд констатував, що заявнику мали надати детальне пояснення, чому його кейс вирішили всупереч чинним правовим позиціям [6].

Неоднозначне формулювання законодавчої норми може зумовити кардинальну зміну практики Верховного Суду (втрату передбачуваності судових рішень) і, як наслідок, позбавити особу можливості ефективно захистити свої приватні права. У цьому контексті Велика Палата (ВП ВС) перетворилася на своєрідний «суд у суді». У своїй діяльності вона дедалі частіше допускає відступи не лише від правових позицій ВСУ чи касаційних судів, а й від власних попередніх висновків.

Станом на січень 2023 року ВП ВС змінила правові позиції 165 разів. Зокрема, відступи здійснено від: правових позицій Верховного Суду України – 80 разів; висновків касаційних судів у складі Верховного Суду – 59 разів; власних попередніх правових позицій Великої Палати – 26 раз [5].

Законодавець за наявності оціночних понять повинен не лише надати суддям право вирішувати справу на «суддівський розсуд», а і визначити напрямки, істотні орієнтири, встановити межі такого розсуду, оскільки по суті законодавче регулювання спірних правовідносин замінюється індивідуальним праворегулюванням в особі конкретного судді, що підвищує ризик порушення прав суб'єктів цивільних правовідносин [1, с. 46].

Звичайно, саме життя інколи змушує переглядати вже сталу позицію. Так

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 8 жовтня 2025 р. у справі № 489/6074/23 відступила від попереднього висновку КАС ВС і сформулювала одну із ключових правових позицій за 2025 рік у спорах, що виникають з трудових відносин. Суд постановив, що за певних обставин (наприклад, тривалого розгляду справи не з вини роботодавця) суд має право зменшити розмір відшкодування середнього заробітку за час вимушеного прогулу [3].

Основним засобом забезпечення єдності судової практики виступає нормативно-правовий акт, який закріплює повноваження вищих судових інстанцій щодо формування та підтримання одноманітності правозастосування. У контексті рекодифікації цивільного законодавства України ключовим фактором досягнення цієї мети є підвищення якості законодавчої техніки.

У проєкті нового ЦК України запропоновано до законодавчого обігу низку лінгвістичних та правових новел (добропорядність/добрі звичаї, цифровий образ, право на забуття, суперечлива поведінка тощо). При їх впровадженні критично важливо уникати невиправданих неологізмів та формулювань, що допускають неоднозначне тлумачення. Єдність судової практики є не формальною вимогою, а базовим критерієм ефективності національного засобу захисту приватних прав у розумінні практики ЄСПЛ. Стабільність позицій Верховного Суду є головною запорукою реалізації доктрини ефективного судового захисту в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Заїка Ю. О. Правова невизначеність як перешкода доступу до правосуддя. *Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України* : зб. матеріалів VIII наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 12 черв. 2025 р.) / упоряд. В. М. Короленко. Київ : НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2025. С. 43–48.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. : ратифіковано Законом України № 475/97-ВР від 17 лип. 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 24.05.2026).

3. Постанова Верховного Суду від 08 жовтня 2025 р. у справі № 489/6074/23, провадження № 14-85цс25. *Інформаційно-правові системи «ЛІГА:ЗАКОН»*. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C031493> (дата звернення: 22.05.2026).

4. Справа «Пономарьов проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 3 квіт. 2008 р. (заява № 3236/03). URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434#Text (дата звернення: 22.05.2026).

5. Що буде далі з Великою Палатою Верховного Суду: проблеми та перспективи // *Судово-юридична газета*. 23 червня 2023 р. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/274254-cto-budet-dalshe-s-bolshoy-palatoy-verkhovnogo-suda-problemy-i-perspektivy> (дата звернення: 22.05.2026).

6. Case of Atanasovski v. The Former Yugoslav Republic of Macedonia : Judgment of the European Court of Human Rights, 14 January 2010 (Application no. 36815/03). *HUDOC: European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-96673%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-96673%22]}) (accessed: 22.05.2026).

7. Case of Belan v. Romania (No. 1) : Judgment of the European Court of Human Rights of 3 October 2007 (Application no. 30658/05). *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-83822%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-83822%22]}) (accessed: 22.05.2026).

Запорожченко А. В.

КОДЕКСИ СУДДІВСЬКОЇ ЕТИКИ ЯК НОРМАТИВНА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ СУДДІВ

Утвердження доброчесності суддів є необхідною передумовою легітимності судової влади та реалізації правовладдя. Суспільне визнання правосуддя залежить не лише від законності й обґрунтованості судових рішень, а й від переконаності громадян у незалежності, неупередженості, чесності та відповідальності осіб, уповноважених ухвалювати такі рішення.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» покладає на суддю обов'язок дотримуватися правил суддівської етики (п. 2 ч. 7 ст. 56), визначає доброчесність однією з обов'язкових вимог до кандидата на посаду судді (ч. 1 ст. 69) та передбачає встановлення відповідності кандидата критерію доброчесності під час добору (ч. 6 ст. 73). Водночас професійна етика та доброчесність прямо визначені самостійними критеріями кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді) (пп. 2, 3 ч. 2 ст. 83), а відомості щодо відповідності кандидата цим критеріям включаються до його дос'є (пп. 2, 3 ч. 5 ст. 85) [1].

Рішенням від 17 грудня 2024 року № 3659/0/15-24 Вища рада правосуддя затвердила Єдині показники для оцінки доброчесності та професійної етики судді або кандидата на посаду судді [2]. До них належать незалежність, неупередженість, дотримання етичних норм, чесність, сумлінність, непідкупність, законність джерел походження майна та

відповідність рівня життя задекларованим доходам.

Варто зазначити, що формалізація етичних стандартів потребує дотримання принципу правової визначеності. Поняття доброчесності, неупередженості, бездоганної поведінки та авторитету правосуддя мають відкритий і значною мірою оціночний характер. Тому їх застосування може супроводжуватися ризиком непослідовності, надмірної суб'єктивності або підміни юридичного аналізу моральним осудом. Особливо небезпечним є використання категорії доброчесності для опосередкованого оцінювання змісту судового рішення поза встановленими законом процедурами його перегляду.

Висновок про недоброчесність або ж про порушення суддівської етики не може ґрунтуватися виключно на суспільному резонансі, припущеннях, репутаційних твердженнях або незгоді з результатом розгляду справи. Він має спиратися на встановлені факти, перевірку за попередньо визначеними критеріями, належним мотивування та можливості судді надати пояснення й оскаржити відповідне рішення. Інакше механізми оцінювання доброчесності та етичності можуть створювати загрозу незалежності, яку вони покликані захищати.

Кодекси суддівської етики також не можуть містити вичерпного переліку всіх допустимих і заборонених моделей поведінки. Надмірна деталізація створює простір для свавілля, а також хибного уявлення, що будь-яка прямо не заборонена дія є прийнятною. Тому загальні принципи викладені у кодексах повинні доповнюватися коментарями, як офіційними так і науковими, послідовною практикою застосування. Така модель дає змогу зберегти гнучкість етичного регулювання, не перетворюючи його на непередбачуваний інструмент контролю, поза межами етичної інфраструктури.

Показово, що процес створення Коментаря до останньої редакції Кодексу суддівської етики що затверджений рішенням XX з'їзду суддів України від 18 вересня 2024 року зайняв більше року – 17 (сімнадцять) місяців. Так, Рада суддів України затвердила коментар до Кодексу суддівської етики 2 березня 2026 року, що свідчить про значні витрати часу для інтерпретації його положень що, вочевидь, спрямоване на ґрунтовність такого коментаря [3].

Суддівську доброчесність доцільно розглядати як інтегративну професійно-етичну якість, що виявляється у послідовній відповідності переконань, рішень і поведінки судді цінностям незалежності, неупередженості, чесності, непідкупності, відповідальності та поваги до людської гідності. При цьому поведінка судді може не утворювати складу порушення, але породжувати обґрунтовані сумніви щодо його незалежності чи неупередженості, зокрема

через конфлікт інтересів, позапроцесуальні контакти, використання статусу у приватних інтересах або необачні публічні висловлювання які підривають авторитет правосуддя. Отже, законність визначає мінімально допустиму межу поведінки, тоді як доброчесність передбачає підвищений стандарт, зумовлений особливим публічним статусом судді.

Кодекси суддівської етики є нормативною основою формування доброчесності, оскільки переводять абстрактні професійні цінності у систему принципів, правил і моделей належної поведінки. Їх нормативність слід розуміти не тільки у вузькому значенні обов'язковості застосування до конкретних обставин, а й як спосіб встановлення загальноприйнятих стандартів, що спрямовані на усталенні поведінки та визначенні її допустимих меж. Затвердження кодексів не здатне сформувати доброчесність суддів самостійно, проте створює нормативні засади для глибшого формування відповідних цінностей, меж поведінки судді.

Водночас суддівська етика і суддівська доброчесність не є тотожними поняттями. Суддівська етика становить систему принципів і правил належної професійної та позапроцесуальної поведінки, тоді як доброчесність характеризує фактичну узгодженість переконань і дій судді з відповідними принципами.

Консультативна рада європейських суддів у Висновку № 3 (2002) визначає кодекси професійної поведінки як важливий інструмент забезпечення належної суддівської етики. Стандарти професійної поведінки відрізняються від законодавчих і дисциплінарних правил та є «саморегулятивними стандартами» (self-regulatory standards) (п. 45). У підсумкових положеннях Висновку КРЕС наголошує, що принципи професійної поведінки повинні надавати суддям «орієнтири щодо того, як діяти», допомагаючи долати труднощі, пов'язані з їхньою незалежністю та неупередженістю (пп. (ii) п. 49), розроблятися самими суддями та бути «повністю відокремленими від дисциплінарної системи» (пп. (iii) п. 49); крім того, доцільним визнається створення в межах судової влади органів або визначення осіб, які можуть консультувати суддів із питань професійної етики (пп. (iv) п. 49) [4].

Тобто етичні стандарти повинні бути відокремлені від кваліфікації дисциплінарних проступків. Подібне розмежування не заперечує нормативного значення кодексу, а визначає особливий спосіб його дії: встановлення стандартів належної поведінки, тоді як закон має передбачати формальні підстави, процедури та санкції дисциплінарної відповідальності.

Відповідний підхід закріплено у статті 4 Кодексу суддівської етики

України, за якою порушення встановлених ним правил не може саме по собі бути підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності [5]. Кодекс не підміняє законодавче визначення дисциплінарного проступку, хоча його приписи можуть використовуватися для з'ясування належності поведінки судді. Застосування юридичної відповідальності повинно ґрунтуватися на законі, доказуванні, належній правовій процедурі.

Примітно що Кодекс суддівської етики України визначає також межі використання технологій штучного інтелекту. Відповідно до статті 16 Кодексу, використання суддею таких технологій допускається за умови, що воно не впливає на його незалежність і неупередженість, не стосується оцінювання доказів і процесу ухвалення рішення та не порушує вимог законодавства [5]. Це свідчить про здатність кодифікованих етичних стандартів гнучко реагувати на зміни, які не могли бути повною мірою враховані законодавцем.

Значення інституційних цінностей J. Soeharno виражає у формулі: «Інституційні цінності забезпечують, спрямовують та обмежують цілеспрямованість суддівського обдумування (institutional values secure, guide and delimit the purposiveness of judicial deliberation)» [6, с. 74]. Кодекси етики конкретизують такі цінності та створюють орієнтири, необхідні судді у випадках використання дискреції та розсуду.

Водночас сам по собі текст кодексу не гарантує доброчесної поведінки. G. Appleby та S. Le Mire констатують, що «судді й досі нерідко змушені самостійно розв'язувати етичні дилеми за мінімальної формалізованої інституційної підтримки (judges are still frequently left to consider ethical dilemmas with little formal institutional support)» [7, с. 336]. Це підтверджує необхідність доповнення кодексу етичною інфраструктурою: професійною підготовкою, виробленням послідовних рекомендацій щодо застосування загальних етичних принципів.

Отже, кодекси суддівської етики становлять нормативну основу формування доброчесності суддів, оскільки формалізують професійні цінності, установлюють стандарти належної поведінки, забезпечують орієнтири для вирішення юридичних ситуацій та створюють основу оцінювання доброчесності. Водночас кодекси суддівської етики не можуть підміняти законодавство про дисциплінарну відповідальність. Варто констатувати що формування доброчесності відбувається у взаємодії таких факторів як етичні стандарти професійна освіта, а також у практиці діяльності незалежних інституцій суддівського врядування та самоврядування виходячи з принципу належної правової процедури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1402-19>.
2. Єдині показники для оцінки доброчесності та професійної етики судді (кандидата на посаду судді) : рішення Вищої ради правосуддя від 17.12.2024 № 3659/0/15-24. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/49121>.
3. Рада суддів України затвердила коментар до Кодексу суддівської етики. 02 березня 2026 року. *Рада суддів України*. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/rada-suddiv-ukraini-zatverdila-komentar-do-kodeksu-suddivskoi-etiki>.
4. Opinion No. 3 (2002) of the Consultative Council of European Judges on the Principles and Rules Governing Judges' Professional Conduct, in Particular Ethics, Incompatible Behaviour and Impartiality. Strasbourg, 19 November 2002. URL: <https://rm.coe.int/168070098d>.
5. Кодекс суддівської етики : рішення XX чергового з'їзду суддів України від 18 вересня 2024 року. URL: <https://rsu.gov.ua/ua/news/kodeks-suddivskoi-etiki>.
6. Soeharno J. The Integrity of the Judge: A Philosophical Inquiry. Farnham : Ashgate Publishing, 2009. 165 p.
7. Appleby G., Le Mire S. Ethical Infrastructure for a Modern Judiciary. *Federal Law Review*. 2019. Vol. 47, no. 3. P. 335-357. DOI: 10.1177/0067205X19856500.

Йорданова З. О.

ЧИННИК РЕЛІГІЙНИХ ПЕРЕКОНАНЬ

ТА ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТРУМЕНТІВ ЕЛЕКТРОННОГО СУДУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Цифровізація судочинства в Україні, зокрема впровадження Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (далі – ЄСІТС), актуалізує не стільки технічні, скільки ціннісно-правові питання взаємодії особи з судом. У фокусі нашого дослідження перебуває ситуація, коли релігійні організації як окремі інституції не встановлюють прямих заборон щодо використання електронних сервісів, однак окремі віряни можуть інтерпретувати цифрову взаємодію з судом як таку, що суперечить їхнім особистим релігійним переконанням. Таким чином формується специфічне протистояння між відсутністю офіційної релігійної заборони та індивідуальним сприйняттям цифрових інструментів як несумісних із вірою. Це створює ситуацію, коли

формально дозволена модель поведінки в межах релігійної спільноти фактично трансформується в підставу для індивідуального відмовлення від виконання процесуальних обов'язків у суді.

У науковій літературі простежуються різні підходи до цієї проблеми. Наприклад, В. А. Миколаєць та І. О. Котович зазначають, що запровадження інформаційних технологій (зокрема ЄСІТС та «Електронного суду») має беззаперечно позитивний вплив на судову систему. Вони аргументують це тим, що система забезпечує ефективність, доступність і транспарентність правосуддя, дозволяючи учасникам подавати документи та брати участь у засіданнях дистанційно [1, с. 22]. У той час як О. Ф. Шминдрук та Ю. С. Балагур вважають, що технічні проблеми та формалізм, пов'язані з впровадженням електронних систем, у поєднанні з певними позиціями віросповідання можуть негативно впливати на реалізацію права громадян на доступ до суду [2, с. 46].

Обидва підходи є частково обґрунтованими, однак жоден із них не враховує повною мірою специфіку співвідношення цифровізації судочинства та свободи віросповідання. Позитивна оцінка електронного суду є виправданою з точки зору ефективності, проте вона ігнорує ситуації, коли використання цифрових інструментів вступає у конфлікт із переконаннями особи. Водночас критичний підхід акцентує увагу на ризиках, але не пропонує чіткого механізму їх подолання.

У межах нашого дослідження було направлено запити на публічну інформацію до Державної служби України з етнополітики та свободи совісті, Державної судової адміністрації України, Державної податкової служби України та Державного підприємства «Інформаційні судові системи» з метою з'ясування наявності відомостей щодо можливих релігійно зумовлених обмежень використання електронного суду. Отримані відповіді свідчать про відсутність інформації про будь-які нормативно закріплені заборони або спеціальні обмеження у цій сфері.

Водночас звернення до релігійних організацій (таких як Секретаріат ВРЦіРО, Всеукраїнський Союз Церков Євангельських Християн-Баптистів, Православна Церква України, Римсько-Католицька Церква в Україні) не дало результату, оскільки відповіді на запити надано не було. Така ситуація свідчить про відсутність належної комунікації або систематизованого підходу до фіксації позицій релігійних спільнот щодо використання електронних судових сервісів.

Право на доступ до суду є складником права на справедливий суд,

гарантованого ст. 55 Конституції України [3] та ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [4]. Водночас свобода світогляду і віросповідання закріплена у ст. 35 Конституції України [3], а також у ст. 9 Конвенції [4]. Однак аналіз цієї колізії лише крізь призму конституційних і конвенційних прав є недостатнім. Вона безпосередньо зачіпає принципи цивільного судочинства, зокрема принцип рівності учасників процесу та поваги до їхньої гідності, закріплений у ст. 6 ЦПК України. Відповідно до цієї норми суд зобов'язаний поважати честь і гідність усіх учасників судового процесу й здійснювати правосуддя на засадах їхньої рівності перед законом і судом незалежно від релігійних переконань [5].

Цивільний процесуальний кодекс України (ЦПК України) демонструє спробу такого балансу й у межах інших норм. Частина 6 ст. 14 ЦПК України встановлює обов'язок для визначеного кола суб'єктів реєструвати електронні кабінети в ЄСІТС, тоді як для інших осіб це право є добровільним. Однак законодавець передбачив виняток: якщо реєстрація електронного кабінету суперечить релігійним переконанням особи, яка зобов'язана його зареєструвати, негативні процесуальні наслідки (залишення без руху, повернення чи залишення без розгляду) не застосовуються за умови подання обґрунтованої письмової заяви [5].

На перший погляд, така конструкція виглядає як компроміс. Проте її внутрішня логіка провокує низку питань. По-перше, норма одночасно встановлює обов'язок і допускає його ігнорування за певних умов, що фактично нівелює імперативність першої частини. По-друге, покладання на особу обов'язку доводити свої релігійні переконання створює ризик надмірного втручання держави у сферу внутрішньої свободи.

Українське законодавство вже містить подібні винятки. Так, відповідно до п. 63.6 ст. 63 Податкового кодексу України, особи, які через релігійні переконання відмовляються від реєстраційного номера облікової картки платника податків, мають право здійснювати платежі за серією та номером паспорта [6]. Аналогічно, у практиці Верховного Суду визнано право громадян відмовитися від паспорта у формі ID-картки з мотивів релігійних переконань та використовувати паспорт у формі книжечки [7]. Ці приклади демонструють сталість підходу, коли держава допускає альтернативні способи ідентифікації або взаємодії, якщо цифрові інструменти суперечать релігійним переконанням. Водночас у випадку електронного суду така альтернатива сформульована менш чітко. Закон не визначає критеріїв оцінки «обґрунтованості» заяви, що відкриває простір для дискреції суду та

потенційної непередбачуваності у вирішенні подібних питань.

Однак підхід державних органів до оцінки релігійних переконань не є безумовно ліберальним. Так, Національне агентство з питань запобігання корупції у своїх роз'ясненнях зазначає, що посилання на релігійні переконання саме по собі не звільняє особу від виконання встановлених законом обов'язків, зокрема щодо подання електронних декларацій [8]. Така позиція свідчить про прагнення держави запобігти зловживанню правом на свободу віросповідання як підставою для уникнення юридичних обов'язків. Водночас її механічне перенесення у сферу цивільного судочинства є проблематичним, оскільки доступ до суду має іншу правову природу і не може бути обмежений через формальні вимоги до способу взаємодії з судом.

Отже, виникає додаткове протиріччя: з одного боку, держава обмежує можливість посилання на релігійні переконання з метою уникнення обов'язків, а з іншого – змушена враховувати ці переконання для забезпечення рівного доступу до правосуддя. Це ще раз підтверджує недосконалість чинної моделі правового регулювання.

Показовою є також судова практика, у якій питання співвідношення обов'язку використання електронного кабінету та релігійних переконань отримало конкретне правозастосовне вирішення. Так, у ухвалі Господарського суду міста Києва від 06 травня 2024 р. у справі № 910/5450/24 суд відмовив у врахуванні посилань релігійної організації (Релігійної громади Української православної церкви Десятинний Храм Різдва Пресвятої Богородиці у Шевченківському районі м. Києва) на неможливість реєстрації електронного кабінету з мотивів релігійних переконань [9]. Суд обґрунтував свою позицію тим, що заявником є юридична особа, тоді як релігійні переконання належать фізичним особам (її членам або керівнику), а отже, не можуть бути підставою для звільнення від процесуального обов'язку.

Такий підхід свідчить про те, що «релігійний виняток» застосовується дуже обмежено. Фактично суд ставить формальні вимоги вище за врахування переконань учасників процесу. У результаті це створює ситуацію, коли доступ до суду залежить не лише від наявності права, а й від виконання технічних вимог, що може суперечити принципу рівності учасників процесу.

На нашу думку, ключова проблема полягає не в імперативності цифровізації, а у відсутності об'єктивних релігійних підстав для відмови від неї. Проведене дослідження підтверджує, що на рівні державних органів та офіційних позицій найбільших релігійних організацій не існує жодних

нормативно закріплених заборон чи обмежень щодо використання електронного суду. Конфлікт виникає виключно на рівні індивідуальної інтерпретації, коли окремі віряни суб'єктивно сприймають цифрову взаємодію з судом як таку, що суперечить їхнім переконанням, попри відсутність офіційних доктринальних заборон у їхніх громадах. Така ситуація є проблемною, оскільки дозволяє особі фактично трансформувати власні припущення у підставу для ігнорування процесуальних обов'язків, що нівелює принципи обов'язковості закону та може призводити до зловживання правом на свободу віросповідання

Отже, отримані результати дозволяють констатувати, що проблема використання електронного суду у зв'язку з релігійними переконаннями не має інституційно закріпленого характеру на рівні релігійних організацій, однак проявляється на рівні індивідуальної правової поведінки учасників процесу. Саме ця невідповідність між відсутністю формальних заборон і наявністю індивідуальних заперечень створює правову невизначеність у застосуванні ч. 6 ст. 14 ЦПК України та потребує більш чіткого нормативного розмежування критеріїв оцінки таких посилянь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Миколаєць В. Л., Котович І. О. Принципи та процедури судочинства («Цивільне судочинство»). Ірпінь : Державний податковий університет, 2024. 150 с. *Інституційний репозитарій Державного податкового університету (iRDPU)*. URL: <https://ir.dpu.edu.ua/handle/123456789/3516> (дата звернення: 21.03.2026).
2. Шминдрук О. Ф., Балагур Ю. С. Забезпечення права на доступ до правосуддя в умовах диджиталізації цивільного судочинства. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2025. № 2. С. 43–47. DOI: <https://doi.org/10.32782/2223-9995.2024.26.10>.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 21.03.2026).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 21.03.2026).
5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 21.03.2026).
6. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Верховна*

Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 21.03.2026).

7. Постанова Верховного Суду від 26.03.2018 р. у справі № 806/3265/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73139306> (дата звернення: 21.03.2026).

8. Релігійні переконання не причина для неподання е-декларацій (17.01.2023). *Національне агентство з питань запобігання корупції.* URL: <https://nazk.gov.ua/uk/novyny/religijni-perekonannya-ne-prychyna-dlya-nepodannya-e-deklaratsij> (дата звернення: 21.03.2026).

9. Ухвала Господарського суду міста Києва від 06.05.2024 р. у справі № 910/5450/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень.* URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118836456> (дата звернення: 21.03.2026).

Кирилюк Д. В.
СТЯГНЕННЯ АКТИВІВ В ДОХІД ДЕРЖАВИ
В ПОРЯДКУ САНКЦІЙНОГО ПРОВАДЖЕННЯ:
ДО ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ

Запровадження санкції у вигляді стягнення активів в дохід держави стало істотною зміною, що було внесено до національного санкційного механізму у зв'язку з початком повномасштабного вторгнення. Відповідне положення було включено до Закону України «Про санкції» у травні 2022 року, а отже законодавець практично не мав часу зважити на всі можливі наслідки, проте мета забезпечення національної безпеки переважала ризики. Тоді ст. 4 було доповнено п. 1⁻¹, яким було запроваджено такий вид санкцій як «стягнення в дохід держави активів, що належать фізичній або юридичній особі, а також активів, щодо яких така особа може прямо чи опосередковано (через інших фізичних або юридичних осіб) вчиняти дії, тотожні за змістом здійсненню права розпорядження ними) [1]. Закон України «Про санкції» наголошує на винятковості характеру санкції у вигляді стягнення активів фізичних або юридичних осіб в дохід держави (ст. 5⁻¹). І вона дійсно має низку суттєвих відмінностей. Якщо порівнювати цю нову санкцію з рештою і, зокрема, блокуванням активів, то вона має незворотний характер, а отже є позбавленням права власності. Саме ця обставина зумовлює потребу в особливій увазі до забезпечення процесуальних гарантій при її застосуванні та гарантуванні прав та законних інтересів осіб щодо яких вона застосовується.

Також, на відміну від решти санкцій, рішення про застосування яких ухвалюється Радою національної безпеки та оборони України і вводиться в

дію указом Президента України, стягнення активів в дохід держави є санкцією, рішення про застосування якої відповідно до абз. 2 ч. 3 ст. 5 Закону України «Про санкції» ухвалюється судом [1]. Порядок застосування стягнення активів в дохід держави встановлений ч. 2 ст. 5¹, зазначеного закону, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері стягнення в дохід держави активів осіб, щодо яких застосовано санкції (Міністерство юстиції України), звертається до Вищого антикорупційного суду з позовною заявою про застосування до відповідної фізичної або юридичної особи санкції.

Механізм санкційного провадження щодо цього виду санкцій практично одразу став предметом активного обговорення не лише практиками, але й науковцями. Терміновість прийняття відповідних законодавчих рішень практично не залишила часу для ретельного наукового осмислення, а отже практика і наукова позиція формувалися одночасно. Зокрема, в академічній літературі звертається увага на принципову суперечність між формальною природою провадження по справам про стягнення активів в дохід держави та реальними наслідками для осіб, щодо яких воно застосовується: попри те, що санкції не мають каральної природи й на них не поширюються правила кримінального процесу, їх практичним наслідком стає остаточне позбавлення особи своєї власності. За умов застосування зниженого стандарту доказування – балансу ймовірностей – та обмеженого судового контролю такий результат вважається непропорційним обсягу процесуальних гарантій, які забезпечуються особі [2, с. 471]. Інакше кажучи, існує максимальний ризик втрати майна при мінімальному рівні захисту. Це розходження між тяжкістю наслідків і процесуальними стандартами їх обґрунтування можна вважати ключовою вадою чинного механізму.

Ще один момент, що став предметом обговорення – проблема захисту прав осіб, які самі не є підсанкційними суб'єктами, але зазнають негативного впливу через стягнення активів суб'єктів, що з ними пов'язані. А отже постраждати може особа, що має вельми опосередковане відношення до агресора. Тут слушно звертається увага на необхідність у запровадженні законодавчо визначених критеріїв розмежування прямого та опосередкованого контролю над активами. Інакше вирішення цього питання фактично залежатиме від суддівського розсуду, що створює, наприклад, ризик непропорційного обмеження права власності учасників господарського товариства, до яких санкції не застосовано [3, с. 167–168]. З огляду на незворотний характер санкції така прогалина дійсно є критичною: помилкове

включення активів непідсанкційних осіб до предмету стягнення не може бути виправлене після набрання рішенням законної сили.

У зв'язку із зазначеним логічним продовженням дискусії стало питання про відповідність санкційного провадження міжнародним стандартам та праву на справедливий суд. Фактично ставиться незручне питання про те, наскільки сама держава дотримується стандартів, які вона декларує. Доводиться, що чинна процедура є спрощеним адміністративним провадженням, позбавленим належних процесуальних гарантій [4, с. 198] та вказується на те, що застосування зниженого стандарту доказування, неможливість касаційного перегляду рішень і широка межа суддівського розсуду під час тлумачення поняття «опосередкованого впливу» у своїй сукупності створюють системний ризик порушення права на справедливий суд та права третіх осіб на мирне володіння майном, гарантованих ЄКПЛ [4, с. 202–203]. Отже фактично йдеться про те, що навіть в умовах воєнного стану держава не звільняється від обов'язку гарантувати базові процесуальні гарантії під час застосування заходів, наслідки яких є співмірними з кримінальним покаранням.

Схожі висновки щодо системних прогалин санкційного провадження містяться і в аналітичних матеріалах практикуючих експертів, які також дійшли висновку, що під час розгляду таких справ виникає низка ситуацій, у яких суд змушений ухвалювати рішення переважно на власний розсуд через відсутність чіткого законодавчого врегулювання. Зокрема вказується, що десятиденний строк розгляду справи, визначений законом, виявився нереалістичним і систематично не дотримується – що, однак, саме по собі не є порушенням статті 6 ЄКПЛ, якщо справа є складною. Водночас гострішою виявилася проблема повідомлення відповідача: оскільки поштовий зв'язок з росією не функціонує, належне інформування підсанкційних осіб про розгляд справи фактично не забезпечується. Не менш суперечливим називається і питання стандарту доказування – законодавче визначення цивільно-правового стандарту не відповідає його змісту, оскільки такий підхід зводить процес доказування до зіставлення переконливості позицій сторін. По суті – перемагає той, хто з'явився в засідання, адже опонента немає. Ще одну проблему становить встановлення приналежності активів: стягненню підлягає не лише те, що формально належить відповідачеві, а й те, що він фактично контролює через ланцюги юридичних осіб, – і саме тут суддівська дискреція є найширшою, а ризики для прав непідсанкційних осіб – найвищими [5].

Якщо звертатися безпосередньо до судової практики, то доволі показовим є

рішення ВАКС від 24 липня 2024 року у справі № 991/5120/24 [6]. Це рішення не лише встановлює певні стандарти, але й виявляє суперечності.

Ключовим у цьому рішенні є висновок суду про те, що стягнення активів має не каральний, а політико-економічний характер: його застосування зумовлене виключно обставинами збройної агресії та спрямоване на осіб, які можуть впливати на її перебіг, а не виступає формою реагування держави на протиправну поведінку конкретного суб'єкта. Звідси суд вивів і більш широкий висновок: оскільки жоден із так званих критеріїв Енгеля не виконується – санкція не ґрунтується на кримінально-правовій нормі, не має покарання своєю метою і не адресована невизначеному колу осіб – процедура її застосування не досягає рівня кримінального обвинувачення в розумінні Конвенції. Відповідно, відповідач у санкційній справі не може претендувати на гарантії, притаманні кримінальному судочинству.

Суд також визнав допустимим поширення санкції на діяння, вчинені до набрання чинності відповідними змінами до Закону, з огляду на те, що самі ці діяння були забороненими вже на момент їх вчинення. Втручання у право власності при цьому суд оцінив як таке, що відповідає вимозі пропорційності за статтею 1 Протоколу № 1 до ЄКПЛ в умовах воєнного стану. Утім саме ця логіка викликає найбільше питань: визнання заходу непокарним і одночасне позбавлення особи майна без стандартів доказування, характерних для незворотних наслідків, фактично залишає її без належного процесуального захисту [6].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про санкції : Закон України від 14 серп. 2014 р. № 1644-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#Text> (дата звернення: 19.05.2026).
2. Щербанюк О. В. Стягнення в дохід держави підсанкційних активів та верховенство права. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. 2025. Вип. 90, ч. 4. С. 468–472. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.89.3.67>.
3. Суха Ю. Законодавчі обмеження здійснення корпоративних прав учасників господарського товариства в межах санкційних процедур. *Актуальні проблеми правознавства*. 2026. № 1. С. 164–170. URL: <https://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/2276>.
4. Horbachevska T., Barabash Yu., Uvarova O. The Expropriation of Sanctioned Assets: Does Ukrainian Jurisprudence Respond to Human Rights Concerns? *Journal of Human Rights Practice*. February 2025. Vol. 17. Issue 1. P. 97–206. URL: <https://doi.org/10.1093/jhuman/huae031>.
5. Хутор Т., Карнаух Б., Климосюк А., Рябенко Т. Аналіз практики Вищого антикорупційного суду щодо застосування санкції у виді стягнення

активів в дохід держави : резюме. Інститут законодавчих ідей. 2023. URL: <https://izi.institute/media/analysts/pdf/2025/01/29/analiz-praktyky-vyshhogo-antykorporcziynogo-sudu-.pdf>.

6. Рішення Вищого антикорупційного суду від 24 лип. 2024 р. у справі № 991/5120/24. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=120574507&red=1000032a5043ce9da1a5fd53e9a85e883d2858&d=5>.

Корось С. О.

ЗАСТОСУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ МІЖНАРОДНОГО ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В УКРАЇНІ

Раніше ми вже приділяли увагу окремим аспектам імплементації міжнародних стандартів доступу до правосуддя у цивільне судочинство України, зокрема через запровадження інструментів електронного суду та забезпечення безоплатної правової допомоги сторонам у справі [1; 2]. Варто пригадати, що на рівні законодавства ЄС існує декілька самостійних актів, прийнятих в різні часи, безпосередньо присвячених забезпеченню доступу до правосуддя, включаючи зокрема мінімальні стандарти правової допомоги, а саме: Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя (прийнята Комітетом Міністрів 14 травня 1981 р. на 68-ому засіданні); Резолюція (76) 5 Комітету Міністрів Ради Європи про безоплатну правову допомогу в цивільних, господарських і адміністративних справах (прийнята Комітетом Міністрів 18 лютого 1976 р. на 254-ому засіданні заступників міністрів); Резолюція (78) 8 Комітету Міністрів Ради Європи про безоплатну правову допомогу і юридичні консультації (прийнята Комітетом Міністрів 2 березня 1978 р. на 284-ому засіданні заступників міністрів); Рекомендація № R (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбідніших верств населення (прийнята Комітетом Міністрів 8 січня 1993 р. на 484-ому засіданні заступників міністрів); Рекомендація Rec (2005) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам, що містить форму заяви на отримання правової допомоги за кордоном для використання відповідно до Європейської угоди про передачу заяв про надання правової допомоги (CETS № 092) та Додаткового протоколу до неї (CETS № 179) (ухвалена Комітетом Міністрів 15 червня 2005 року на 930-му засіданні заступників міністрів) [3, с. 294-311]. Положення цих актів передбачають доступ до правосуддя забезпечувати зокрема за допомогою: інформування широкого загалу про засоби захисту прав кожної особи в судовому порядку;

спрощення, прискорення і здешевлення судового провадження у цивільних, господарських, адміністративних, соціальних або податкових справах (зокрема шляхом запровадження заходів відносно безспірних позовних вимог, для ухвалення остаточного рішення швидко, без непотрібних формальностей, особистої явки в суд чи зайвих витрат); можливості самопредставництва особою своєї справи в суді, якщо з огляду на характер спору представництво її інтересів адвокатом не є необхідним, а також запровадження безоплатної правової допомоги, передусім для найбідніших верств населення, якщо така участь адвоката у справі чи правова допомога є необхідною; забезпечення усного і письмового перекладу особам, які не володіють мовою судочинства і знаходяться у скрутному фінансовому становищі; встановлення розумного розміру судових витрат, з огляду на питання у справі, для прийняття судом справи до провадження; надання безоплатної правової допомоги в судах громадянам будь-якої держави-учасниці на тих же умовах, що й власним громадянам; можливості безпосереднього надіслання особою запиту про надання правової допомоги за кордоном.

Найбільш сучасним актом законодавства ЄС в сфері правосуддя стала Резолюція Європейського Парламенту від 4 липня 2017 року з рекомендаціями Комісії щодо спільних мінімальних стандартів цивільного процесу в Європейському Союзі (2015/2084(INL)) (далі – Резолюція), додатком до якої є Директива Європейського Парламенту та Ради про спільні мінімальні стандарти цивільного процесу в Європейському Союзі, а також Рекомендації до цієї Директиви [4]. Як зазначено в цій Резолюції, система таких спільних мінімальних стандартів Союзу сприятиме модернізації національних проваджень, полегшуючи зокрема доступ громадян до правосуддя в Союзі.

Посилення гарантій доступу до правосуддя відбулось з нещодавнім прийняттям парламентом Закону від 12 березня 2026 року № 4820-IX про приєднання України до Конвенції про міжнародний доступ до правосуддя, учиненої 25 жовтня 1980 року в м. Гаазі (далі – Конвенція). Доступ до правосуддя громадянам будь-якої Договірної Держави передбачається забезпечити шляхом надання безоплатної правничої допомоги під час судового провадження у Договірній Державі, безоплатного виконання рішень про сплату судових витрат на території іншої Договірної Держави, надання гарантій недоторканості особи на час слухання справи в суді Договірної Держави.

Цією Конвенцією встановлено, що громадяни будь-якої Договірної Держави та особи, які постійно проживають в будь-якій Договірній Державі,

мають право на безоплатну правничу допомогу під час судового провадження у цивільних та комерційних справах у кожній Договірній Державі на таких самих умовах, якби вони були громадянами цієї Держави та постійно проживали в ній. У Державах, у яких безоплатна правнича допомога надається в адміністративних, соціальних або податкових справах, положення цієї статті застосовуються до справ, порушених у судах, які є компетентними в цих питаннях. Конвенцією також визначено порядок звернення про безоплатну правничу допомогу, яке передається у вигляді формуляра, додатком до якого є відомості стосовно фінансового стану заявника. Такі відомості включають не лише сімейний стан заявника і його утриманців, його місце роботи, а також відомості про доходи (заробітну плату, пенсію, аліменти, допомогу по безробіттю, доходи від нерухомості і цінних паперів, інші доходи) не лише заявника, а й його дружини і утриманців, та інформацію про їхнє нерухоме майно, інші активи, борги і фінансові зобов'язання, сплачені податки на доходи та внески на соціальне забезпечення за попередній рік.

Зміст зазначеного додатка до формуляра свідчить, що незважаючи на положення національного законодавства запитуваної Держави щодо безоплатної правничої допомоги під час судового провадження в цивільних справах, та відсутність в нормах Конвенції будь-якого посилання на фінансовий стан заявника як умову надання безоплатної правничої допомоги, Конвенція фактично пов'язує можливість отримання заявником такої допомоги з його (та членів його сім'ї) фінансовим станом. Проте в Україні право на безоплатну правничу допомогу з метою забезпечення доступу осіб до правосуддя в цивільних чи адміністративних справах (безоплатна вторинна правнича допомога) мають повнолітні особи, якщо їхній середньомісячний дохід, розрахований відповідно до Методики, затвердженої Міністерством юстиції України, не перевищує двох розмірів прожиткового мінімуму, а також діти (статті 13, 14 Закону України «Про безоплатну правничу допомогу»). При цьому, зазначена Методика не передбачає врахування наявності нерухомого майна чи інших активів та фінансових зобов'язань заявника та членів його сім'ї, як це має зазначатись у додатку до формуляра до Конвенції. Тому вважаємо, що при визначенні можливості надання громадянину будь-якої Договірної Держави безоплатної правничої допомоги у цивільних (господарських, адміністративних) справах в судах України, враховуватись мають передусім критерії, за якими Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» відносить конкретних осіб до

суб'єктів права на безоплатну вторинну правничу допомогу, а не інформація про фінансовий стан особи (членів її сім'ї) в обсязі відповідно до форми додатка до вказаного формуляра.

Водночас вважаємо, що форма такого додатку до формуляра ("Відомості стосовно фінансового стану заявника") може за аналогією застосовуватись судами при заявленні особою клопотання про відстрочення або розстрочення судових витрат, зменшення їх розміру або звільнення від їх сплати.

Зазначена Конвенція також забороняє вимагати забезпечення, заставу чи завдаток від осіб (включаючи юридичних осіб), що постійно проживають у Договірній Державі, які є позивачами або іншими сторонами, залученими у провадження у судах іншої Договірної Держави, лише з причини їхнього іноземного громадянства або того, що вони не мають постійного місця проживання або не проживають у Державі, в якій порушено провадження. Тому в такому випадку не підлягає застосуванню п. 1 ч. 3 ст. 154 ЦПК України, яким встановлено обов'язок суду застосовувати зустрічне забезпечення, якщо позивач не має зареєстрованого в установленому законом порядку місця проживання (перебування) чи місцезнаходження на території України та майна, що знаходиться на території України, в розмірі, достатньому для відшкодування можливих збитків відповідача, які можуть бути спричинені забезпеченням позову, у випадку відмови у позові.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Короед С. О. Надання судом правової допомоги сторонам у справі як елемент забезпечення ефективного доступу до правосуддя відповідно до європейських стандартів. Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України [Електронний ресурс]: збірник матеріалів Шостого науково-практичного круглого столу (м. Київ, 15 червня 2023 р.) / упорядник В. М. Короленко. К.: Електрон. текст. дані. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2023. С. 55–60. URL: <https://repository.ndippp.gov.ua/handle/765432198/1007> (дата звернення: 01.05.2026).

2. Короед С. О. Європейські стандарти електронного судочинства та перспективи їх використання в Україні при передачі цивільних справ на розгляд інших судів у зв'язку із воєнним станом. Імплементация міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України [Електронний ресурс]: збірник матеріалів П'ятого науково-практичного круглого столу (м. Київ, 7 червня 2022 р.) / упорядник В. М. Короленко. К.: Електрон. текст. дані. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака

НАПрН України, 2022. С. 39–44. URL: <https://repository.ndipp.gov.ua/handle/765432198/574> (дата звернення: 01.05.2026).

3. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ, 2015. 708 с. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/eu_standards_book_web-1.pdf (дата звернення: 01.05.2026).

4. European Parliament resolution of 4 July 2017 with recommendations to the Commission on common minimum standards of civil procedure in the European Union (2015/2084(INL)). Official Journal of the European Union. 19.9.2018. С 334/39–С 334/59. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017IP0282&from=MT> (дата звернення: 01.05.2026).

Короленко В. М.
ЗАКОНОПРОЄКТ № 15100
ЯК СПРОБА ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ДИРЕКТИВИ 2013/11/ЄС
ПРО АЛЬТЕРНАТИВНЕ ВИРІШЕННЯ СПОЖИВЧИХ СПОРІВ

Главою 20 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами – членами, з іншої сторони, ратифікованої Верховною Радою України у вересні 2014 року (далі – Угода про асоціацію) [6] передбачено зобов'язання України щодо захисту прав споживачів. Зокрема, передбачено, що сторони співробітничать з метою забезпечення високого рівня захисту прав споживачів та досягнення сумісності між їхніми системами захисту прав споживачів. З метою досягнення зазначених цілей таке співробітництво, зокрема, включає:

- а) сприяння обміну інформацією щодо систем захисту прав споживачів;
- б) застосування експертизи щодо правового та технічного потенціалу у цій сфері з метою впровадження відповідних систем законодавства та ринкового нагляду;
- в) удосконалення інформації, що надається споживачам;
- г) навчання представників органів влади та інших представників інтересів споживачів;
- д) заохочення розвитку незалежних асоціацій споживачів та контактів між представниками споживачів.

Статтею 407 Угоди про асоціацію передбачено, що Україна поступово наближає своє законодавство до acquis ЄС.

Директивою Європейського Парламенту і Ради 2013/11/ЄС від 21 травня

2013 року про альтернативне вирішення споживчих спорів і про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 2006/2004 та Директиви 2009/22/ЄС (далі – Директива 2013/11/ЄС) [2] передбачено сприяння належному функціонуванню внутрішнього ринку завдяки досягненню високого рівня захисту прав споживачів шляхом забезпечення можливості добровільно подавати скарги на торговців до суб'єктів, які пропонують незалежні, неупереджені, прозорі, ефективні, швидкі та справедливі процедури альтернативного вирішення спорів. Держави-члени повинні гарантувати, що спори, на які поширюється дія цієї Директиви, можуть бути подані до суб'єкта АВС, який відповідає вимогам, визначеним у цій Директиві, і внесений до відповідного списку згідно з цією Директивою.

Захист прав споживачів є частиною переговорного кластеру «Внутрішній ринок» щодо членства України в ЄС [1].

Кабінетом Міністрів України як суб'єктом законодавчої ініціативи подано проєкт Закону України «Про позасудове вирішення споживчих спорів» № 15100 від 26.03.2026 (далі – Проєкт) [5].

Проєкт є актуальним та має суттєве значення для адаптації законодавства й інституційної спроможності України до стандартів ЄС. Та попри загальну позитивну оцінку Законопроєкту, слід звернути увагу на певні аспекти, врахування яких може позитивно вплинути на якість подальшого законодавчого регулювання позасудового вирішення споживчих спорів.

У статті 18 Директиви 2013/11/ЄС передбачено, що кожна держава-член призначає компетентний орган для виконання функцій, визначених у статтях 19 і 20. Кожна держава-член може призначити більше одного компетентного органу. У такому випадку держава-член визначає, який із призначених компетентних органів є єдиним контактним пунктом для Комісії.

Законопроєктом передбачено створення більше ніж одного компетентного органу, кожен з яких у межах повноважень здійснює/реалізує/забезпечує захист прав споживачів у відповідній сфері. Тож для узгодження з вимогами Директиви 2013/11/ЄС необхідно визначити з них той, що буде «єдиним контактним пунктом». У Законопроєкті ж вживається поняття «контактний пункт». Отже, між понятійним апаратом Законопроєкту та Директиви 2013/11/ЄС є відповідна неузгодженість, яку, на наш погляд, варто усунути шляхом заміни терміну «контактний пункт» «єдиний контактний пункт».

Використання у Законопроєкті терміну «компетентний орган» у взаємозв'язку з іншими термінами, в тому числі визначеними іншими

законодавчими актами, видається не зовсім послідовним. Так, у Законопроекті термін «контактний пункт» запропоновано визначати як компетентний орган, який співпрацює з компетентними органами у відповідній сфері та компетентними органами інших держав з питань захисту прав споживачів, міжнародними організаціями, Європейською мережею споживчих центрів, Європейською Комісією з питань, пов'язаних із захистом прав споживачів, зокрема вирішенням спорів. Пунктом 3 частини першої статті 1 «Визначення термінів» Законопроекті передбачено визначення терміну «компетентний орган у відповідній сфері» як органу державної влади, зокрема колегіального органу державного органу, який у межах повноважень здійснює/реалізує/забезпечує захист прав споживачів у відповідній сфері. Отже, «контактний пункт» не є «компетентним органом у відповідній сфері», адже його компетенція не обмежується певною сферою. Водночас, частиною другою статті 1 «Визначення термінів» Законопроекту передбачено, що термін «компетентний орган» вживається у значенні, наведеному в Законі України «Про захист прав споживачів» [3]. Згідно з пунктом 18 частини першої статті 1 «Визначення термінів» Закону України «Про захист прав споживачів» від 10.06.2023 № 3153-IX «компетентний орган» – це центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про захист прав споживачів. Тобто у Законопроекті термін «контактний пункт» визначається через термін «компетентний орган», визначений у Законі України «Про захист прав споживачів», що дає підстави розуміти «контактний пункт» як центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про захист прав споживачів, який співпрацює з компетентними органами у відповідній сфері та компетентними органами інших держав з питань захисту прав споживачів, міжнародними організаціями, Європейською мережею споживчих центрів, Європейською Комісією з питань, пов'язаних із захистом прав споживачів, зокрема вирішенням спорів. Безпосередньо зі змісту Законопроекту та Закону України «Про захист прав споживачів» неможливо однозначно встановити, чи дійсно центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про захист прав споживачів, є контактним пунктом. Якщо це так, то у Законопроекті достатньо визначити контактний пункт (єдиний контактний пункт) як центральний орган виконавчої влади, що реалізує

державну політику в сфері державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про захист прав споживачів.

З урахуванням цього пункт четвертий частини першої статті 1 Законопроекту пропонує викласти у такій редакції: «Єдиний контактний пункт – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про захист прав споживачів».

Назва статті 12 «Призначення органу позасудового вирішення спорів» Законопроекту сформульована таким чином, що може розумітися як така, що присвячена визначенню конкретного органу позасудового вирішення спорів для вирішення конкретного спору. Натомість у ній йдеться про вимоги до суб'єктів, які бажають бути включеними до переліку органів вирішення спорів. З огляду на це пропонуємо назву статті 12 Проекту викласти у такій редакції «Формування переліку органів вирішення спорів», а у її тексті замінити словосполучення «призначення органом вирішення спорів» словосполученням «включення до переліку органів вирішення спорів».

Законопроект не містить чітких норм про порядок визначення конкретного органу позасудового вирішення споживчих спорів для вирішення конкретного спору: за рішенням компетентного органу / за згодою сторін спору / за рішенням споживача тощо. Виходячи зі статті 15 Законопроекту, саме споживач має право на власний розсуд звернутися до певного органу позасудового вирішення спорів. Тож пропонується доповнити новою частиною першою статтю 15 Законопроекту в такій редакції: «1. Споживач на власний розсуд може звернутися із заявою про вирішення споживчого спору до одного з органів вирішення споживчих спорів, включеного до відповідного переліку», а частини 1–6 пронумерувати відповідно як частини 2–7.

Законопроект містить певні недоліки стосовно поєднання позасудового вирішення споживчих спорів та медіації. У частині третій статті 16 Проекту передбачено, що:

- особа, відповідальна за вирішення спорів, може провести процедуру вирішення спору шляхом медіації відповідно до Закону України «Про медіацію» за умови проходження базової підготовки медіатора;

- сторони спору можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якому етапі розгляду спору.

При цьому результат домовленості сторін може бути оформлений мировою угодою.

З цього слідує, що медіація в Законопроекті розглядається і як процедура вирішення спору, і як шлях примирення сторін. Згідно з пунктом 4 частини першої статті 1 Закону України «Про медіацію» медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [4]. З цього випливає, що сутність медіації не відповідає сутності процедури вирішення споживчого спору. Тому покладати проведення медіації на особу, призначену як відповідальна за позасудове вирішення споживчого спору, та визнавати це формою вирішення спору, неправильно. Водночас, можливість звернення сторін до медіації для врегулювання спору під час позасудового розгляду можна посилити нормою про зупинення такого розгляду на час проведення медіації, обмеживши його строком, визначеним у Законопроекті.

У Законопроекті передбачена процедура, яка змістовно відповідає саме терміну «вирішення». Ця процедура не передбачає врегулювання спору на основі консенсусу між його сторонами. Передбачено обов'язковість рішення органу позасудового вирішення спору для суб'єкта господарювання. Результатом розгляду спору передбачено рішення органу позасудового вирішення спору про: 1) задоволення скарги споживача; 2) часткове задоволення скарги споживача з пропозицією щодо вирішення спору; 3) відмову у задоволенні скарги споживача з наданням інформації про інші шляхи вирішення спору. Про перевагу концепції «вирішення» над концепцією «врегулювання» свідчить також запропоновані у Законопроекті зміни до пункту 18 частини першої статті 17 Закону України «Про захист прав споживачів».

У Директиві 2013/11/ЄС про примусове виконання рішень органу позасудового вирішення споживчих спорів йдеться лише у пункті (о) частини першої статті 7 «Прозорість» в контексті обов'язку держав-членів забезпечити, щоб суб'єкти АВС оприлюднювали інформацію у чіткій та легко зрозумілій формі, зокрема, про примусове виконання рішення, ухваленого в рамках АВС.

Згідно з частиною другою статті 9 Директиви 2013/11/ЄС у процедурах АВС, спрямованих на вирішення спору шляхом пропозиції рішення, держави-члени забезпечують, щоб:

(а) Сторони мали змогу вийти з процедури на будь-якому етапі, якщо вони не задоволені її виконанням або проведенням. Сторони повинні бути поінформовані про таке право до початку процедури. Якщо національні

правила передбачають обов'язкову участь торговця в процедурах АВС, цей пункт застосовують лише до споживача.

(б) Перед погодженням або виконанням запропонованого рішення сторони були повідомлені про те, що:

(i) у них є вибір погоджуватись або не погоджуватись із запропонованим рішенням;

(ii) участь у процедурі не виключає можливості вимагати відшкодування через суд;

(iii) запропоноване рішення може відрізнитися від результату, визначеного судом із застосуванням правових норм.

(с) Перед погодженням або виконанням запропонованого рішення сторони були повідомлені про правові наслідки погодження з таким запропонованим рішенням або його виконання.

(д) Перед наданням згоди на запропоноване рішення або мирову угоду сторонам був наданий розумний період для роздумів.

Згідно з частиною 3 статті 9 Директиви 2013/11/ЄС, якщо згідно з національним правом процедури АВС передбачають, що результати таких процедур стають обов'язковими для торговця після прийняття запропонованого рішення споживачем, статтю 9(2) потрібно розглядати як застосовну лише до споживача.

Тобто, згідно з Директивою 2013/11/ЄС у Законопроекті передбачено втілити концепцію обов'язкового для суб'єкта господарювання рішення органу позасудового вирішення споживчого спору. Однак зазначені у Законопроекті наслідки невиконання суб'єктом господарювання рішення органу позасудового вирішення спорів свідчать про неможливість примусового виконання такого рішення. Також Законопроект не містить норм про права сторін спору в разі невиконання іншою стороною мирової угоди, укладеної сторонами під час позасудового вирішення споживчого спору.

Для забезпечення ефективності такого засобу правового захисту як позасудове вирішення споживчих спорів слід передбачити в частині другій статті 17 Законопроекту право сторін споживчого спору у разі невиконання іншою стороною обов'язкового рішення органу позасудового вирішення споживчого спору звернутися до суду в порядку, подібному до порядку надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів, передбаченого розділом IX «Визнання та виконання рішень іноземних судів, міжнародних комерційних арбітражів в Україні, надання дозволу на примусове виконання рішень третейських судів» Цивільного процесуального

кодексу України [7].

Таким чином, для створення ефективних національних засобів правового захисту прав споживачів обов'язковою є розробка та закріплення чітких інституційних положень, процесуальних механізмів та гарантій реалізації рішень відповідних позасудових органів. Механічне перенесення положень *acquis* ЄС про позасудове вирішення споживчих спорів у чинне законодавство України без забезпечення взаємозв'язку з законодавством про судоустрій, процесуальним законодавством, законодавством про інші види альтернативного вирішення/врегулювання спорів, законодавства про виконання судових рішень зумовить неефективність нових засобів правового захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Переговори про вступ України до ЄС: повний гід у 12 питаннях URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/peregovory-pro-vstup-ukrayiny-do-yes-povnuj-gid-u-12-pytannyah/> (дата звернення 28.05.2026).

2. Про альтернативне вирішення споживчих спорів і про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 2006/2004 та Директиви 2009/22/ЄС: Директива Європейського Парламенту і Ради 2013/11/ЄС від 21 травня 2013 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_041-13#Text (дата звернення 28.05.2026).

3. Про захист прав споживачів: Закон України від 10.06.2023 № 3153-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3153-20#Text> (дата звернення 28.05.2026).

4. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення 28.05.2026).

5. Про позасудове вирішення споживчих спорів: Проект Закону № 15100 від 26.03.2026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69756> (дата звернення 28.05.2026).

6. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#n2> (дата звернення 28.05.2026).

7. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення 28.05.2026).

Коткова О. А.
ОСОБЛИВОСТІ РЕЄСТРАЦІЙ ПРАВ
НА САМОЧИННЕ БУДІВНИЦТВО ЗА РІШЕННЯМ СУДУ

Останнім часом, підчас оголошення спеціального режиму воєнного стану в Україні, спостерігається поширеність самочинного будівництва, що зумовлено як необхідністю швидкого відновлення пошкодженого житла, так і послабленням державного архітектурно-будівельного контролю, особливо на звільнених територіях, оскільки у деокупованих регіонах руйнування будівель змушує мешканців до оперативного відновлення об'єктів без дотримання дозвільних процедур, що у свою чергу створює значний масив юридично не оформленого володіння і як наслідок збільшення судових справ предметом яких і виступають майнові права на такі об'єкти.

Так, відповідно до статистичних даних у 2023 році кількість судових справ зросла на 55 % [4, с. 1]. Судова практика, зокрема Постанова КЦС ВС № 352/2485/21 та аналіз ст. 376 ЦК України, підтверджують, що визнання права власності на «самочинне будівництво» є винятковим способом захисту [1; 8, с. 142]. Суди на звільнених територіях фактично стають свого роду правовим стабілізатором, намагаючись віднайти баланс між правом особи на житло та безпековими критеріями [5; 6]. Таким чином, суди фактично виконують роль фільтра, запобігаючи легалізації небезпечних об'єктів та легалізують об'єкти зведені відповідно до вимог та будівельних норм у нестабільний воєнний період.

З огляду на зазначене, вбачається необхідним провести комплексний аналіз правового механізму державної реєстрації прав на об'єкти, зведені без належного оформлення, та дослідження ролі судового рішення як правовстановлюючого документа, що у свою чергу має забезпечувати свого роду справедливий баланс між приватним інтересом окремого приватного забудовника та публічним порядком у сфері містобудування. Центральним елементом цього аналізу є дефініція самочинного будівництва, яка згідно зі статтею 376 Цивільного кодексу України охоплює приватні житлові будинки та будівлі, споруди або інше нерухоме майно, якщо вони зведені на земельній ділянці, що не була відведена для цієї мети, або без відповідного документа, який дає право розпочинати та виконувати будівельні роботи чи належно затвердженого проекту, а також з істотними порушеннями будівельних норм і правил [5, с. 142]. Слід зазначити, що відповідно до усталеної судової практики наявність хоча б однієї з перелічених ознак свідчить саме про самочинність зведення об'єкта, що автоматично виключає виникнення права

власності на такий об'єкт в загальному порядку, а тому відповідно і потребує застосування спеціальної процедури легалізації такого об'єкта відповідно до якої така легалізація відбувається через суд [2; 3]. Отже, судові рішення виступає специфічною підставою виникнення права власності на такого роду об'єкти нерухомості, що має правоперетворювальний характер. На відміну від стандартних правочинів, де право власності виникає з волі сторін, у цьому контексті воно легітимізується державою через судову владу, як винятковий захід. Ключовою особливістю такої процедури легалізації об'єктів самочинного будівництва є те, що суд не просто констатує факт зведення такого роду об'єкту, а наділяє такий об'єкт самочинного будівництва чітким юридичним статусом нерухомого майна, виводячи таким чином зведений об'єкт з своєрідного правового вакууму у обіг [2, с. 144].

У такому випадку є певна специфіка, яка полягає в обмеженій диспозитивності, оскільки суд може визнати право власності лише за умови виконання імперативних вимог ст. 376 ЦК України, зокрема наявності у позивача права на земельну ділянку. Відповідно для реєстраційної процедури важливим є рішення про визнання права власності, яке є підставою для реєстрації, яке слід розрізняти з рішенням про встановлення факту володіння, яке такої сили не має [8, с. 118]. В цьому контексті слід нагадати, що судова практика Верховного Суду однозначно та безапеляційно наголошує, що судові рішення у таких випадках не повинно використовуватися для обходу адміністративних процедур, якщо забудовник не намагався отримати дозволу у загальному порядку. Таким чином, судові рішення стає певною мірою юридичним містком, який трансформує фактичне володіння нелегальним самочинно зведеним об'єктом у повноцінне речове право, що підлягає державній реєстрації [7, с. 72].

В процесі легалізації самочинного будівництва важливим є питання дотримання всіх процедурних аспектів взаємодії суду, який ухвалив відповідне рішення щодо такого об'єкту та реєстратора. У процесі легалізації самочинного будівництва необхідно чітко та суворо дотримуватися принципу правової визначеності. Ключовим етапом у цьому процесі є формування належної резолютивної частини судового рішення, яка повинна містити вичерпний перелік технічних характеристик об'єкта, зокрема його точну адресу, загальну та житлову площу, а також опис конструктивних елементів, згідно з даними актуального технічного паспорта [7, с. 82]. Відсутність ідентифікуючих ознак у рішенні суду стає для реєстратора легітимною підставою для відмови у державній реєстрації, оскільки

реєстратор не має повноважень самостійно встановлювати параметри нерухомості. Тому, сучасна взаємодія базується на цифровому протоколі відповідно з яким, державний реєстратор зобов'язаний перевірити чинність судового акту та наявність відмітки про набрання ним законної сили через Єдиний державний реєстр судових рішень [4, с. 38]. Також, слід зазначити, що особливе значення має і відповідність відомостей у рішенні даним Державного реєстру речових прав на нерухоме майно щодо земельної ділянки, на якій розташовано самочинного будівництва. Будь-яка розбіжність у кадастрових номерах або цільовому призначенні землі цілком очевидно блокує реєстраційну дію.

Згідно з усталеною практикою Верховного Суду, рішення суду про визнання права власності на об'єкт самочинного будівництва фактично замінює собою дозвільні документи на будівництво та акт про готовність об'єкта до експлуатації [7, с. 95]. Однак, державні реєстратори часто додатково вимагають надання сертифіката відповідності, посилаючись на профільне містобудівне законодавство, що фактично створює процедурний глухий кут закриваючи вікно можливостей для ініціатора самочинного будівництва. Ключову роль у вирішенні цієї проблеми має відігравати технічний паспорт, який є обов'язковим додатком до заяви про реєстрацію. Саме технічний паспорт підтверджує фізичне існування об'єкта самочинного будівництва та його відповідність технічним параметрам, зафіксованим у відповідному судовому рішенні. З огляду на зазначене, важливо розуміти, що реєстрація права власності на підставі рішення суду не звільняє власника від обов'язку дотримуватися експлуатаційних норм, проте відсутність окремого акту введення в експлуатацію у таких випадках не може бути перешкодою для внесення запису до Реєстру, якщо суд, у судовому рішенні вже встановив безпечність споруди [8, с. 112].

Реєстрація права власності на об'єкт самочинного будівництва не є абсолютною гарантією непорушності відповідного титулу. Основним правовим ризиком, після завершення такої процедури, залишається можливість скасування реєстраційного запису за позовом органів державного архітектурно-будівельного контролю або прокуратури. Отже, навіть за наявності судового рішення, якщо буде доведено, що об'єкт зведено з істотними порушеннями будівельних норм, що створюють загрозу життю людей, або такий об'єкт самочинного будівництва введений в експлуатацію на підставі судового рішення на земельній ділянці неналежного цільового призначення, право на таку нерухомість може бути припинене [6; 5, с. 142].

Крім того, державна реєстрація прав на такого роду об'єкти не звільняє власника від адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері містобудування, вчинені до моменту легалізації [7, с. 102]. Таким чином, судові рішення хоча і мінімізують ризики, але не нівелюють їх у повній мірі оскільки закон залишає можливість для подальшого оскарження законності існування такого об'єкта в правовому полі. І тут виникає питання щодо остаточності та сталості судового рішення, оскільки питання про можливість скасування реєстраційного запису або навіть припинення права власності на об'єкт, легалізований судом, дійсно зачіпає фундаментальний принцип остаточності судового рішення. Проте в доктрині та практиці Верховного Суду це протиріччя вирішується через розмежування процесуальної форми та матеріального змісту права. Так, дійсно принцип остаточності означає, що рішення, яке набрало законної сили, є обов'язковим. Разом з тим, якщо після реєстрації прав на такого роду об'єкт самочинного будівництва виявляється, що при розгляді справи суду були надані недостовірні дані або приховано факт порушення прав третіх осіб, це стає підставою для перегляду рішення за нововиявленими обставинами. У такому разі принцип сталості не порушується, оскільки саме рішення базувалося фактично на дефектному фундаменті [5, с. 142].

У свою чергу, у системі права, реєстрація являє собою лише запис про право, а не саме право, відповідно, якщо судові рішення, що стало підставою для реєстрації, скасовується у встановленому законом порядку, реєстраційний запис втрачає фундамент, тобто свою юридичну опору, відповідно в такому випадку не буде порушено незворотність судового акту, а відбувається скасування підстави, що відповідає принципу справедливості [7, с. 102].

Слід зауважити, що судова практика, зокрема позиція Великої Палати ВС вказує, що право власності не є абсолютним, якщо об'єкт загрожує життю людей у наслідок недотримання під час самочинного будівництва ДБН, сталість судового рішення не може бути захисним колом для порушення публічного порядку. Держава в особі органів контролю може ініціювати позов про знесення, навіть якщо право зареєстровано, якщо буде доведено критичну небезпеку, яка не була предметом дослідження в першому судовому процесі [6].

З огляду на все зазначене, принцип остаточності судового рішення у справах про реєстрацію прав на об'єкти самочинного будівництва не є перешкодою для захисту публічного інтересу, оскільки конструкція "res judicata" захищає від безпідставного перегляду справ, але не легітимізує

технічну небезпеку або шахрайство, виявлені після реєстрації права. Сталість рішення у такого роду випадках забезпечується процесуальними фільтрами, а правовий ризик скасування реєстрації виступає запобіжником від зловживання процесуальними правами при легалізації такого роду об'єктів самочинного будівництва.

Отже, рішення суду за ст. 376 ЦК України виступає специфічним механізмом легітимізації об'єктів самочинного будівництва, фактично замінюючи собою адміністративну процедуру введення в експлуатацію, проте право власності виникає виключно з моменту здійснення державної реєстрації. Саме тому, ефективність реєстрації критично залежить від технічної деталізації судового акту та повної кореляції даних між юридичним титулом на землю та параметрами будівлі у цифрових реєстрах.

З огляду на зазначене, судовий контроль в умовах війни є ключовим фільтром, що запобігає легалізації небезпечних об'єктів, хоча реєстрація на підставі рішення суду залишається вразливою до оскарження у разі виявлення істотних порушень будівельних норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Будівництво в Україні у 2024 році збільшилося на 23%. Mind.ua. 2025. URL: mind.ua.
2. Визнання права власності на об'єкти самочинного будівництва. Advokat Post. 2025. URL: advokatpost.com.
3. Щодо застосування норм статті 376 Цивільного кодексу України : Постанова Пленуму ВССУ від 30 берез. 2012 р. № 6.
4. Звіт про здійснення правосуддя Верховним Судом за 2023 рік / Верховний Суд. Київ, 2024. 138 с.
5. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
6. Постанова КЦС ВС від 27 листоп. 2024 р. у справі № 463/5124/21.
7. Кравченко О. В. Судова практика легалізації об'єктів нерухомості: правовий аспект. Київ : Юрінком Інтер, 2024. 210 с.
8. Науково-практичний коментар до Цивільного кодексу України / за ред. О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 860 с..

Кочин В. В.
ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ІНСТИТУТУ ГРУПОВОГО ПОЗОВУ
ЯК МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розподіл приватних та публічних інтересів дозволяє не лише розмежувати фундаментальні підходи до вибору способів, методів, типів нормативного (правового) регулювання, а й визначити досить прикладний підхід у можливості звернення до суду особи, яка вважає, що її права порушено. У такому випадку йдеться про втілення основної функції судової влади у цивільному судочинстві – вирішення індивідуальних юридичних спорів.

В. І. Бобрик справедливо зауважує на проблематиці колективних конфліктів, зокрема щодо повноважень судів у сфері цивільної юрисдикції щодо колективних трудових спорів (конфліктів), групових позовів чи позовів в інтересах необмеженого кола осіб, адже такі позови «стосуються інтересів, які правом не охороняються, та за своїм суб'єктним складом є знеособленими, адже неформалізований колектив не є суб'єктом процесуального права» [2, с. 172].

Спосіб захисту суспільних прав був відомий ще римському праву (Дигести Юстиніана, книга перша, титул IV «Про позови, що пред'являються від імені якоїсь сукупності або проти неї», Dig. 3.3.42¹). Так, *actio popularis* міг подати кожний римський громадянин в «інтересах римського народу» [7, с. 295]. В. Арена (Valentina Arena) твердить, що у межах *actio popularis* особа діяла як представник громадянської спільноти, яка надала їй мандат виправити зловживання *res publicae*, хоча саме окремий суб'єкт, а не *aerarium*², мав би вигоду від можливої перемоги [1, с. 41].

Отже, «індивідуалізація» сторони спору є необхідним елементом для звернення до суду, оскільки встановлення належного суб'єктного складу дозволить належним чином розв'язати спір, а також визначити ефективний спосіб захисту. Ілюстрацією втілення цієї тенденції може бути Рішення Конституційного Суду України від 3 грудня 2025 року № 6-р(П)/2025, у якому орган конституційної юрисдикції висловив наступну юридичну позицію: «окремі приписи абзацу першого частини третьої статті 23 Закону в

¹ Licet in popularibus actionibus procurator dari non possit, tamen dictum est merito eum qui de via publica agit et privato damno ex prohibitione adficitur, quasi privatae actionis dare posse procuratorem. multo magis dabit ad sepulchri violati actionem is ad quem ea res pertinet.

² Ерарій – державна скарбниця й архів.

тім, що вони надають прокуророві можливість здійснювати представництво інтересів держави в суді у зв'язку з нездійсненням або неналежним здійсненням захисту цих інтересів органом державної влади, органом місцевого самоврядування чи іншим суб'єктом владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, суперечать також статті 55, пунктам 1, 3 частини другої статті 129 Конституції України» (абзац восьмий підпункту 8.2 пункту 8 мотивувальної частини).

Зважаючи на складність соціальних відносин, індивід може перебувати у складних зв'язках як із іншими приватними суб'єктами, так і з публічними утвореннями. З огляду на це, проблемою є окреслення предмету спору, у межах якого безумовно будуть так звані колективні інтереси. Можна виділити такі позови щодо захисту колективних інтересів: груповий, непрямий, позов співпозивачів та самостійний позов юридичної особи (з метою опосередкованого захисту членів/учасників юридичної особи).

Олдак Т. В. запропонувала таке визначення поняття 'групового позову', яке розкрито як матеріально-правова вимога, звернена до суду щодо захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів як учасників численної групи осіб, які не беруть безпосередньої участі у процесі, так і інтересів суб'єкта (суб'єктів), який звернувся до суду за захистом цієї групи, що має спільну фактичну та правову підставу її виникнення, пред'явлену до суду в установленій законом процесуальній формі, об'єднаної єдиним способом захисту, а рішення поширюється на всіх учасників такої групи [6, с. 22–23]

Отже, груповий позов стосується прав та інтересів не лише заявників, а й інших осіб, однак суб'єкт звернення також має належати до цього кола, оскільки в іншому випадку йтиметься про представництво. Відсутність «безпосереднього» звернення до суду інших осіб, чиї права та інтереси порушені, дозволяє відмежувати груповий позов від процесуальної співучасті (стаття 50 ЦПК України), яка можлива за умов якщо: 1) предметом спору є спільні права чи обов'язки кількох позивачів або відповідачів; 2) права та обов'язки кількох позивачів чи відповідачів виникли з однієї підстави; 3) предметом спору є однорідні права і обов'язки (частина друга).

У юридичній літературі класифікацію групових позовів пропонують проводити за такими критеріями: а) за характером спірних правовідносин (позови про захист прав споживачів; позови про захист права на безпечне для життя та здоров'я довкілля; позови про захист житлових прав тощо); б) за юридичною природою (майнові та немайнові групові позови); в) за суб'єктом

пред'явлення позову (приватні, організаційні та публічні групові позови); г) за кількісним складом сторін (групові позови на захист багаточисельної групи осіб, пред'явлені до одного відповідача, та позови групи позивачів до групи відповідачів, чи ускладнені групою як на стороні позивача, так і на стороні відповідача) [5, с. 16].

Губська А. В. досить детально запропонувала концепцію законодавчого регулювання *de lege ferenda* групового позову в Україні, зокрема щодо: а) сфери дії (захист прав споживачів, а також захист прав громадян у зв'язку з порушеннями природоохоронного законодавства); б) кола осіб, які можуть приєднатися до групи (у спосіб визначення кола осіб, права яких ймовірно порушені); в) умов, за наявності яких позов підлягає розгляду як груповий (1) значна кількість потенційних учасників групи, внаслідок чого заявлені вимоги не можуть бути розглянуті інакше, аніж у порядку групового провадження; 2) однорідність предмета та підстав заявлених вимог; 3) існування спільного відповідача або відповідачів; 4) наявність особи або осіб, які будуть представляти інтереси групи); г) створення ефективної системи інформування про порушення та рух справи за груповим позовом; г) участі прокурора у справах за груповими позовами (лише за наявності передбачених у законодавстві підстав для представництва); д) особливостей судових рішень, постановлених за результатами розгляду групових позовів (зокрема, такі властивості як преюдиціальність, обов'язковість та виконуваність); е) потреби підвищення рівня правової культури у суспільстві [4, с. 17–18].

Звертаємо увагу, що окрім спорів щодо захисту прав споживачів та порушення природоохоронного законодавства, у юридичній літературі пропонують розширення процесуальних механізмів захисту у суді прав та інтересів численної групи осіб, чиї права порушено одночасно діями однієї особи (процесуальної співучасті, процесуального представництва та банкрутства), провадженням за груповими позовами [3, с. 4]

Стаття 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція) встановлює принцип індивідуальних заяв під якими розуміють «заяви від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб, які вважають себе потерпілими».

Окрім кількісного складу заявників слід звертати увагу на належність до категорії «вважають себе потерпілими». Так, навіть за відсутність безпосереднього порушення права щодо особи поширюється стаття 34 Конвенції, оскільки ЄСПЛ висловив позицію: «[щ]об стверджувати, що є жертвою такого порушення, особа повинна бути безпосередньо потерпілою

від оскаржуваного заходу: тому Конвенція не передбачає подання *actio popularis* для тлумачення прав, викладених у ньому, або дозволяє особам скаржитися на положення національного законодавства лише тому, що вони вважають, не будучи безпосередньо потерпілими від нього, що воно може суперечити Конвенції <...> існування жертви, яка особисто постраждала від ймовірного порушення права, гарантованого Конвенцією, є невід'ємною частиною механізму захисту Конвенції, хоча цей критерій не повинен застосовуватися жорстко та негнучко <...> поняття «жертва» є автономним та незалежним від національних концепцій, таких як ті, що стосуються інтересу або дієздатності» [рішення у справі *Aksu v. Turkey* від 15 березня 2012 року (заяви № 4149/04, № 41029/04), §§ 50–52].

Умовно «абстрактний» судовий захист можливий за допомогою механізмів участі у юридичній особі. У разі діяльності підприємницької організації безумовний інтерес можливо пояснити корпоративними правами, то щодо невідприємницьких організацій такий інтерес не буде очевидним. Так, ЄСПЛ у рішенні у справі *Verein Klimaseniorinnen Schweiz and others v. Switzerland* від 4 квітня 2024 року (заява № 53600/20) сформував такі позиції:

– «термін „жертва“ у статті 34 також повинен тлумачитися еволюційно з урахуванням умов сучасного суспільства»; та «позначає такі категорії осіб: ті, хто безпосередньо постраждав від ймовірного порушення Конвенції (безпосередні жертви); ті, хто опосередковано постраждав від ймовірного порушення Конвенції (непрямі жертви); та ті, хто потенційно постраждав від ймовірного порушення Конвенції (потенційні жертви)»; «питання статусу жертви слід відрізнити від питання права на подання заяви. Останнє стосується питань представництва скарг (безпосередніх) жертв у Суді. Тому його також можна називати „представництвом“» (§461, § 463, § 464);

– щодо права на представництво (*locus standi*) асоціацією, то вона «в принципі не має права посилається на міркування щодо здоров'я, щоб стверджувати про порушення статті 8 [Конвенції], і загалом вона не може скаржитися на незручності чи проблеми, з якими можуть зіткнутися лише фізичні особи»; «заявник не може подати позов у суспільних або загальних інтересах, якщо оскаржуваний захід або дія не впливає на нього безпосередньо. Звідси слідує, що для того, щоб заявник міг стверджувати, що він є жертвою, він повинен надати розумні та переконливі докази ймовірності того, що порушення, яке стосується його особисто <...> [д]які права Конвенції, такі як права, встановлені статтями 2, 3 та 5, за своєю природою не можуть бути реалізовані асоціацією, а лише її членами»; «Суд зазвичай не надає статусу

потерпілого об'єднанням, навіть якщо інтереси їхніх членів можуть бути поставлені на карту, можуть існувати „особливі міркування“, коли об'єднання представляє окремих осіб, навіть за відсутності заходу, що безпосередньо впливає на відповідне об'єднання»; «Суд визнав право асоціацій подавати або вести заяви від імені безпосередніх жертв, зокрема у випадках, коли жертва мала змогу за життя самостійно подавати скарги» (§§ 473–478, § 477).

– «звернення до колективних органів, таких як асоціації, є одним із доступних засобів, іноді єдиним засобом, доступним їм, за допомогою якого вони можуть ефективно захищати свої конкретні інтереси. Це особливо актуально в контексті зміни клімату, яка є глобальним та складним явищем. Вона має численні причини, а її негативні наслідки не стосуються якоїсь конкретної особи чи групи осіб, а радше є „спільною проблемою людства“»; «виключення *actio popularis* згідно з Конвенцією вимагає, щоб можливість асоціацій подавати заяви до Суду підлягала певним умовам. Зрозуміло, що механізм Конвенції не може прийняти абстрактну скаргу щодо загального погіршення умов життя людей без врахування її впливу на конкретну особу або групу осіб»; «Суд враховуватиме такі фактори, як мета створення асоціації, її некомерційний характер, характер та обсяг її діяльності у відповідній юрисдикції, її членство та репрезентативність, її принципи та прозорість управління, а також те, чи загалом, за конкретних обставин справи, надання такого статусу відповідає інтересам належного здійснення правосуддя» (§ 489, § 500, § 502).

ЄСПЛ сформував практику щодо можливості розглядати приватний позов громадських асоціацій (об'єднань) як квазі *actio popularis*, оскільки такі організації реалізують спільні (групові) інтереси, особливо в умовах спеціального нормативного регулювання, що відповідає стану суспільного розвитку. Вважаємо, що розвиток цього підходу можливий подібно до позовів у справах захисту прав споживачів відповідно до Директиви (ЄС) 2020/1828 від 25 листопада 2020 року про представницькі позови для захисту колективних інтересів споживачів та про скасування Директиви 2009/22/ЄС (далі – Директива № 1828).

Так, стаття 4 Директиви № 1828 встановлює статус кваліфікованих організацій, які держави-члени визначають та забезпечують, щоб організації (споживчі організації, включаючи споживчі організації, які представляють членів з більш ніж однієї держави-члена) мали право бути призначеними кваліфікованими організаціями для подання внутрішніх представницьких позовів, транскордонних представницьких позовів або обох; відповідно до

наступних критеріїв:

«(а) це юридична особа, створена відповідно до національного законодавства держави-члена, в якій вона була визначена, та може продемонструвати 12 місяців фактичної публічної діяльності у сфері захисту інтересів споживачів до подання запиту на визначення;

(b) її статутна мета демонструє, що вона має законний інтерес у захисті інтересів споживачів, як це встановлено правом Союзу, зазначеними в Додатку I;

(с) вона має некомерційний характер;

(d) вона не є суб'єктом провадження у справі про неплатоспроможність та не оголошена неплатоспроможною;

(е) вона є незалежною та не перебуває під впливом осіб, окрім споживачів, зокрема торговців, які мають економічний інтерес у порушенні будь-якого представницького позову, зокрема у випадку фінансування третіми сторонами, та з цією метою встановила процедури для запобігання такому впливу, а також для запобігання конфлікту інтересів між собою, своїми постачальниками фінансування та інтересами споживачів;

(f) вона робить публічно доступною простою та зрозумілою мовою будь-якими відповідними засобами, зокрема на своєму веб-сайті, інформацію, яка демонструє відповідність суб'єкта господарювання критеріям, переліченим у пунктах (а) – (е), та інформацію про джерела його фінансування загалом, його організаційну, управлінську та членську структуру, його статутну мету та його діяльність».

Зважаючи на викладене, звертаємо увагу на наступне: (а) сучасний розвиток процесуального права характеризується поступовим розширенням механізмів судового захисту колективних та суспільних інтересів, однак із незмінним дотриманням вимоги *locus standi*; (б) римська модель *actio popularis* не застосовується у сучасному європейському правосудді, яке ґрунтується на принципі індивідуального або представницького захисту прав; (в) практика ЄСПЛ демонструє еволюцію підходів до процесуальної правосуб'єктності юридичних осіб, допускаючи звернення асоціацій (об'єднань) у випадках, коли вони є репрезентативними, діють у межах своєї статутної мети та забезпечують ефективний захист інтересів осіб, права яких можуть бути порушені; (г) право ЄС формує систему представницьких позовів через інститут кваліфікованих організацій, що може бути моделлю для удосконалення вітчизняного процесуального законодавства щодо захисту інтересів громадянського суспільства, що трансформує *actio popularis* у модель представницького захисту публічних і колективних інтересів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Arena V. *Acciones Populares, Popular Sovereignty, and the People. Sovereignty*. British Academy, 2022. С. 38–57.
2. Бобрик В. І. Диференціація цивільного судочинства: методологія, стан і перспективи: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 636 с.
3. Борщенко В. В. Групові позови в господарському процесі. Автореф. дис. ... к.ю.н. ... 12.00.04. Інститут економіко-правових досліджень НАН України. Київ, 2015. 19 с.
4. Губська А. В. Групові позови в цивільному процесі. Автореф. дис. ... к.ю.н. 12.00.03. Національна академія прокуратури України. Київ, 2015. 21 с.
5. Миколаєць В. А. Груповий позов у цивільному процесі України. Автореф. дис. ... к.ю.н. ... 12.00.03. Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2014. 22 с.
6. Олдак Т. В. Груповий позов у цивільному судочинстві України. Дис. ... докт. філос. ... 081 Право. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2021. 232 с.
7. Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 512 с.

Курилюк Ю. Л. ПРОЦЕСУАЛЬНІ НАСЛІДКИ ДІЙ ПРЕДСТАВНИКА, ЩО НЕ ВІДПОВІДАЮТЬ ІНТЕРЕСАМ ОСОБИ, В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Сучасний цивільний процес України ґрунтується на принципах змагальності, диспозитивності та процесуальної рівності сторін, що передбачає активну реалізацію учасниками процесуальних прав та обов'язків. У зв'язку з цим важливе значення має інститут представництва, який забезпечує захист прав та інтересів особи через уповноваженого представника. Відповідно до ст. 131⁻² Конституції України представництво іншої особи в суді здійснюється виключно адвокатом [1]. Водночас ЦПК України передбачає участь законних представників, а у малозначних справах і трудових спорах – також інших осіб відповідно до ст.ст. 59–60 ЦПК України [2]. Основою представництва є обов'язок діяти в інтересах особи, однак на практиці представник може вчиняти дії, що суперечать інтересам довірителя. Проблема полягає у тому, що цивільне процесуальне законодавство фактично отожднює дії представника з діями сторони та покладає негативні наслідки на особу, яку представляють. При цьому ЦПК

України не містить чіткої системи процесуальних наслідків таких дій. Метою дослідження є визначення особливостей процесуальних наслідків дій представника, що не відповідають інтересам особи, розмежування відповідальності представників та формування пропозицій щодо вдосконалення механізмів захисту від неналежного представництва.

Представництво у цивільному процесі слід розмежовувати залежно від підстав його виникнення. Насамперед йдеться про законних представників та професійних представників адвокатів. Законні представники діють на підставі закону або належним чином посвідченої довіреності та реалізують процесуальні права особи у межах наданих повноважень. При цьому ЦПК України у ст.ст. 63–64 визначає лише загальні межі здійснення представництва та порядок підтвердження повноважень представника, однак фактично не встановлює спеціальних процесуальних наслідків у випадку, якщо представник діє всупереч інтересам особи.

У таких випадках основний тягар негативних наслідків покладається саме на довірителя, оскільки процесуальні дії представника ототожнюються з діями сторони. Зокрема, пропуск строку на апеляційне оскарження, неподання доказів, визнання позову чи відмова від нього породжують правові наслідки саме для особи, а не для представника. Водночас особа може самостійно реагувати на неналежну поведінку представника шляхом припинення представництва, обмеження його повноважень або заміни представника. Відповідно до ч. 4 ст. 64 ЦПК України про обмеження повноважень представника або їх припинення суд повідомляється письмовою заявою. Крім того, особа не позбавлена права брати участь у справі особисто відповідно до ч. 1 ст. 47 ЦПК України або звернутися за професійною правничою допомогою до адвоката.

Особливого значення у цьому контексті набуває питання визначення меж повноважень представника. Законодавець передбачає можливість обмеження повноважень представника у цивільному процесі. Так, відповідно до ч. 2 ст. 64 ЦПК України обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені у виданій йому довіреності або ордері [2]. Зі змісту наведених правових норм чітко вбачається, що законодавець зобов'язує зазначати саме про наявність обмежень повноважень, а не про їх відсутність [3]. Тобто фактично законодавець передбачив можливість визначення переліку дій, які представник не може вчиняти від імені особи.

На нашу думку, більш доцільним було б визначати не перелік

заборонених процесуальних дій, а навпаки чітко закріплювати лише ті повноваження, які представник має право здійснювати. Такий підхід дозволив би мінімізувати ризики зловживання процесуальними правами та уникнути ситуацій, коли через відсутність прямого обмеження представник фактично вважається уповноваженим на вчинення будь-якої процесуальної дії. При цьому повноваження представника доцільно поділяти на загальні та спеціальні. До загальних належать повноваження, які є типовими для всіх ордерів і довіреностей, зокрема право подавати процесуальні документи, брати участь у судових засіданнях, ознайомлюватися з матеріалами справи. Спеціальними ж є повноваження, які особа визначає на власний розсуд залежно від конкретної справи та окремо зазначає у довіреності або ордері, наприклад право на відмову від позову, визнання позову, укладення мирової угоди чи подання заяви про залишення позову без розгляду.

Окрему категорію представників становлять адвокати, діяльність яких регулюється не лише нормами цивільного процесуального законодавства, а й Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правилами адвокатської етики. На відміну від законних представників, щодо адвокатів законодавство передбачає чіткіші механізми відповідальності за неналежне виконання професійних обов'язків. Адвокат зобов'язаний діяти добросовісно, компетентно та виключно в інтересах клієнта. Відповідно до ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» підставою дисциплінарної відповідальності є дисциплінарний проступок [4]. У контексті досліджуваної теми найбільш релевантними є порушення правил адвокатської етики та неналежне виконання професійних обов'язків. Це може проявлятися у діях всупереч інтересам клієнта, неявці у судові засідання, пропуску процесуальних строків чи самоусуненні від ведення справи. Такі дії можуть спричиняти не лише негативні процесуальні наслідки для особи, а й дисциплінарну відповідальність адвоката.

Крім того, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правила адвокатської етики передбачають можливість притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності у разі неналежного виконання професійних обов'язків. Відповідно до ст. 35 Правил адвокатської етики невиконання адвокатом своїх обов'язків при припиненні договору про надання правничої допомоги може розглядатися як дисциплінарний проступок [5]. Йдеться, зокрема, про випадки самоусунення адвоката від ведення справи, неналежного інформування клієнта, неявки у судові засідання або припинення представництва без вжиття заходів для

недопущення шкоди інтересам особи.

Прикладом практичного застосування дисциплінарної відповідальності є узагальнення дисциплінарної практики кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, затверджене рішенням Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури № VIII-010/2022 від 26 серпня 2022 р. У межах цього узагальнення аналізувалися дисциплінарні справи, зокрема рішення № VIII-005/2021 від 04 серпня 2021 р., № XII-014/2021 від 01.12.2021 р., № IX-012/2021 від 30 вересня 2021 р. та інші. У зазначених справах розглядалися скарги на адвокатів через систематичну неявку у судові засідання, фактичне самоусунення від представництва, неналежне виконання процесуальних обов'язків та порушення принципу пріоритету інтересів клієнта. У таких випадках дисциплінарні органи дійшли висновку, що поведінка адвокатів порушувала принципи добросовісності та професійної відповідальності, а тому ставала підставою для застосування дисциплінарних стягнень [6].

У цивільному процесі України фактично відсутня єдина система процесуальної відповідальності представників за дії, що не відповідають інтересам особи. ЦПК України визначає загальні положення щодо представництва та повноважень представника у ст.ст. 63–64, однак не встановлює чітких механізмів реагування на випадки, коли дії представника суперечать волі та інтересам особи. У результаті процесуальні дії представника фактично ототожнюються з діями сторони, а ризик негативних наслідків покладається на довірителя. Це може проявлятися у неналежному здійсненні процесуальних прав, пропуску строків або неефективному захисті інтересів особи.

Водночас щодо адвокатів законодавство передбачає механізм дисциплінарної відповідальності, який не забезпечує повного відновлення процесуальних можливостей особи у конкретній справі. Щодо законних представників спеціальні положення про відповідальність за перевищення повноважень або дії всупереч інтересам особи фактично відсутні. У зв'язку з цим доцільним є вдосконалення цивільного процесуального законодавства шляхом встановлення чіткішої системи процесуальних наслідків дій представника та конкретизації його повноважень у довіреності чи ордері. Це сприятиме визначенню належних меж представництва та мінімізації ризиків порушення прав і інтересів особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96->

ВР (дата звернення 13.05.2026).

2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення 04.04.2026).

3. Участь адвоката в судовому процесі: допустити не можна відмовити (11.01.2019). *Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури Київської області.* URL: <https://kdkako.com.ua/uchast-advokata-v-sudovomu-procesi-dopustiti-ne-mozhna-vidmoviti/> (дата звернення 13.05.2026).

4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність. Закон України від 05.07.2012 р. № 5076–VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення 13.05.2026).

5. Правила адвокатської етики. Затв. З'їздом адвокатів України від 09.06.2017 р. *Верховна Рада України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17> (дата звернення 10.04.2026).

6. Про затвердження узагальнення дисциплінарної практики кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури щодо неявки адвокатів у судові засідання: Рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури від 26.08.2022 р. № VIII–010/2022. *Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури.* URL: <https://vkdka.org/17547-2/> (дата звернення 11.04.2026).

Левківський Б. К.

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ

ОБОВ'ЯЗКОВОГО ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ

СІМЕЙНИХ КОНФЛІКТІВ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Наукова дискусія щодо впровадження в Україні інституту обов'язкового досудового врегулювання сімейних конфліктів розгортається навколо фундаментального переосмислення ролі держави у вирішенні приватних спорів. У сучасному правовому полі спостерігається перехід від класичного погляду на суд як на єдиний легітимний інструмент вирішення правового конфлікту до концепції «мультидверного суду», де медіація та досудові процедури розглядаються як рівноцінні компоненти системи правосуддя. Термін «мультидверний суд» (англ. Multi-Door Courthouse) є загальною назвою інноваційної концепції правосуддя, згідно з якою суд розглядається не просто як місце для винесення вироків, а як комплексний центр вирішення спорів. Цю ідею вперше запропонував професор Гарвардської школи права Френк Е. А. Сандер у 1976 році.

Суть цієї концепції полягає в тому, що людина приходить до будівлі суду («в одні двері»), але всередині на неї чекає спеціаліст, який аналізує проблему та пропонує кілька «дверей» (шляхів) для її вирішення. Двері медіації для конфліктів, де важливо зберегти стосунки, що найбільше підходить для вирішення сімейних спорів. Двері арбітражу для швидкого комерційного рішення. Двері примирливих процедур за участю нейтрального посередника. Двері традиційного судового розгляду як крайній захід, якщо інші методи не спрацювали [1].

Таким чином, центральним об'єктом академічного аналізу у межах нашого дослідження є пошук балансу між принципом диспозитивності, що передбачає свободу сторін у розпорядженні своїми правами, та необхідністю запровадження елементів процесуального примусу для забезпечення вищих інтересів, зокрема захисту прав дитини та соціальної стабільності. Відповідно дослідження перспектив обов'язковості досудових процедур в Україні вимагає ґрунтовного теоретичного розмежування понять «примус до згоди» та «обов'язок спробувати врегулювання». У межах порівняльного правознавства критичного аналізу потребують моделі court-annexed mediation (судова медіація або медіація, приєднана до суду) за якої процедура медіації інтегрована безпосередньо в структуру або процес судового розгляду. На відміну від приватної медіації, куди сторони йдуть самі до суду, ця модель працює під «парасолькою» судової влади.

Модель court-annexed mediation успішно функціонує у державах ЄС та Грузії, де обов'язковість розглядається не як обмеження доступу до правосуддя, а як спосіб його інклюзивної модернізації. Такий підхід корелює із міжнародними стандартами. Наразі, в академічній літературі виділяють її три основні підмоделі.

Перша підмодель являє собою обов'язкову судову медіацію (Модель Грузії та окремих штатів США) відповідно до якої сторони зобов'язані пройти процедуру медіації перед тим, як суддя почне розгляд справи по суті. Позов, який надійшов до суду автоматично спрямовується до медіатора. Без протоколу про спробу медіації суд не розглядає справу взагалі. У випадку якщо згоди не досягнуто, справа повертається до суду.

Друга, добровільна судова медіація (модель, близька до поточної в Україні). Суддя або працівник апарату суду рекомендує сторонам звернутися до медіатора, але рішення залишається за учасниками спору. Суд зупиняє провадження, даючи час на примирення сторін або на переговори з метою мирового врегулювання спору. іновацією, яка не так давно була впроваджена в

Україні і на сьогодні має позитивні відгуки являє собою процедуру примирення за участю судді. Однак, всі зазначені можливі варіації добровільної судової медіації мають нижчий рівень охоплення на відміну від обов'язкової моделі.

Третя, суддівська медіація (модель Німеччини) відповідно до якої медіацію проводить не професійний медіатор, а інший суддя (не той, який розглядає справу). Суддя-медіатор не має права виносити рішення у цій справі, але використовує свій авторитет і навички для примирення сторін.

Таким чином, розгляд даної проблематики у площині цивільного процесуального права дозволяє детермінувати умови, за яких досудове врегулювання може бути інтегроване в національну правову систему без порушення конституційних гарантій судового захисту. Це передбачає аналіз правових механізмів, що трансформують сімейний спір із площини юридичного антагонізму в простір конструктивного діалогу, орієнтованого на реалізацію принципу Fairness та сталого вирішення конфлікту, де закон є правилами гри, а Fairness чесність самої гри. Запит на чесність та справедливість у нашому суспільстві як ніколи став першочерговим.

Отже, актуальність запровадження обов'язкового досудового врегулювання сімейних конфліктів в Україні сьогодні виходить далеко за межі суто юридичної дискусії, набуваючи статусу питання національної соціальної стійкості. В умовах повномасштабного вторгнення українська сім'я опинилася під безпрецедентним тиском, вимушена міграція та розірвані зв'язки спровокували стрімке зростання кількості сімейних спорів. Традиційна судова система часто не здатна забезпечити головний інтерес кожного учасника у таких справах та пріоритет інтересів дитини. Це вимагає адаптації законодавства до стандартів ЄС де медіація стала фундаментом правосуддя [2].

Сучасна архітектура сімейного судочинства в європейському правовому просторі характеризується переходом до нормативної регламентації медіації як обов'язкового етапу. У державах ЄС правовим базисом цього процесу є Директива 2008/52/ЄС та Рекомендація R(98)1. Особливий інтерес становить досвід Грузії, де на підставі Закону «Про медіацію» (2019) [3; 4; 5] запроваджено інститут обов'язкової судової медіації. Саме Грузинська модель демонструє високу ефективність у справах про розірвання шлюбу, оскільки судові центри виступають безальтернативним етапом до початку слухань. Натомість вітчизняна модель, що ґрунтується на Законі України «Про медіацію» та ЦПК [6; 7], на сучасному етапі і надалі зберігає переважно добровільний характер. Звичайно, деякі дослідники стверджують, що добровільність медіації відповідає нормі закріпленій в Конституції України у ст. 55, але і інтегрування медіації в

судові процедури як обов'язкового елементу судового розгляду не протирічитимуть Основному закону нашої держави.

Об'єктивним підтвердженням необхідності проведення реформи, яка переведе медіацію із площини факультативної процедури до обов'язкової є динаміка судової статистики за 2023–2025 роки. Згідно з даними Державної судової адміністрації України, загальна кількість цивільних справ у 2024 році зросла на 7 %, сягнувши 1 мільйона проваджень. Лише за перше півріччя 2025 року судами було розірвано понад 38,7 тис. шлюбів. Співвідношення нових шлюбів до розірваних у 2024–2025 рр. наблизилося до показника 1:1. Окремим викликом є справи про аліменти, які станом на кінець 2025 року з огляду на кількість виконавчих документів перевищила 511 тисяч . Наявність понад 208 тисяч проваджень за заборгованістю свідчить про низьку ефективність примусу без досудового врегулювання. Надмірне навантаження на суддів, яке у 2024 році подекуди перевищувало нормативи у 4 рази [8; 9; 10; 11], безпосередньо впливає на якість розгляду справ. Упровадження обов'язкового досудового етапу дозволило б розвантажити систему та забезпечити реалізацію стандарту *Fairness*, орієнтованого на етичне розв'язання конфліктів.

На основі проведеного аналізу досвіду держав-членів ЄС та Грузії, а також поточної ситуації в Україні, пропонується реалізація наступних кроків для запровадження ефективного досудового врегулювання сімейних конфліктів.

Внести зміни до ЦПК України та Закону «Про медіацію», встановивши вимогу обов'язкового відвідування сторонами сімейного спору спільної або роздільної зустрічі з медіатором перед поданням позову до суду. Це не порушує ні норми Конституції України ні принцип добровільності самої процедури медіації, але забезпечує інклюзивність та обізнаність сторін.

Визначити перелік категорій сімейних справ (зокрема, щодо опіки та аліментів), де судова медіація має стати імперативним етапом (за прикладом Грузії), за винятком справ, що стосуються сімейного насильства або безпеки дитини.

Розглянути можливість створення центрів медіації при судах першої інстанції, де акредитовані медіатори надаватимуть послуги на безоплатній основі (за рахунок перерозподілу судового збору), що забезпечить принцип *Fairness* та рівний доступ до правосуддя.

Забезпечити нормативну базу для проведення дистанційної медіації через платформу «Електронний суд», що є критично важливим для громадян, які перебувають за кордоном або на тимчасово окупованих територіях.

З огляду на все зазначене, перехід від змагальної моделі до моделі

«розумної обов'язковості» досудових процедур дозволить Україні не лише розвантажити суди, а й створити гуманну систему захисту сім'ї, що відповідає найвищим європейським стандартам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Надієнко О. І. «Суд з багатьма дверима» як альтернативний спосіб вирішення спорів. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 5. С. 111–114. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-5/25>.
2. Notariat2030@EU: Vision and Strategy of the European Notariat. Council of the Notariats of the European Union. 2023.
3. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters. Official Journal of the European Union. L 136. P. 3–8.
4. Recommendation No. R (98) 1 of the Committee of Ministers to Member States on Family Mediation. Council of Europe. 1998. URL: coe.int.
5. Law of Georgia on Mediation : Law of Georgia of 18 Sept. 2019. № 4954-Пс. URL: matsne.gov.ge.
6. Про медіацію : Закон України від 16 лист. 2021 р. № 1875-IX. Відомості Верховної Ради України. 2022. № 7. Ст. 39.
7. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 берез. 2004 р. № 1618-IV.
8. Щодо стану здійснення правосуддя у 2024 році : огляд даних судової статистики. Державна судова адміністрація України. 2025. URL: court.gov.ua.
9. Права дитини під захистом держави: у 2025 році органи ДВС стягнули на 32,1 % більше аліментів. Міністерство юстиції України. 2026. 14 січ.
10. РСУ оновила інтерактивну мапу навантаження: підсумки 2024 року. Рада суддів України. 2025. 26 лют. URL: rsu.gov.ua.
11. Процесуальна справедливість та медіація: європейські орієнтири для України. Рада суддів України. 2025.

Мазур В. В.

НЕСТАБІЛЬНІСТЬ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕШКОДА ГАРМОНІЗАЦІЇ СУДОЧИНСТВА З МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ

Сучасний етап реформування судової системи України характеризується активним процесом гармонізації національного процесуального законодавства з міжнародними та європейськими стандартами правосуддя.

Особливого значення набуває адаптація цивільного та господарського судочинства до принципів верховенства права, справедливого суду та ефективного захисту прав людини, закріплених у практиці Європейського суду з прав людини та документах Ради Європи [1; 2]. Водночас одним із ключових чинників, що ускладнює реалізацію зазначених процесів, залишається нестабільність процесуального законодавства України [3].

Під нестабільністю процесуального законодавства доцільно розуміти надмірну частоту, фрагментарність та непослідовність змін процесуальних норм, що призводить до порушення принципу правової визначеності та ускладнює формування сталої судової практики. Така нестабільність проявляється у систематичному внесенні змін до процесуальних кодексів, відсутності єдиної концепції реформування судочинства, а також у неоднаковому застосуванні процесуальних норм судами різних інстанцій.

Особливої актуальності проблема набула після масштабного оновлення процесуального законодавства у 2017 році, коли було суттєво реформовано цивільне та господарське судочинство [3]. Незважаючи на позитивну спрямованість реформ, подальші численні зміни до процесуальних кодексів нерідко мали несистемний характер та були зумовлені поточними політичними або практичними потребами. У результаті це створило ситуацію правової невизначеності як для суддів, так і для учасників судового процесу.

Варто зазначити, що оновлення процесуального законодавства є необхідною умовою розвитку правової системи держави та адаптації її до міжнародних стандартів. Проте надмірна динамічність законодавчих змін без належної системності та прогнозованості може призводити до порушення принципу правової визначеності, який є складовою принципу верховенства права. Практика Європейського суду з прав людини неодноразово наголошує на необхідності забезпечення *foreseeability* (передбачуваності права) як важливого елементу права на справедливий судовий розгляд [4].

Нестабільність процесуального законодавства негативно впливає на формування єдиної судової практики та ускладнює реалізацію принципу доступності правосуддя. Часті зміни процесуальних правил змушують учасників судового процесу постійно адаптуватися до нових процедур, що нерідко спричиняє затягування розгляду справ, збільшення процесуальних витрат та виникнення процесуальних помилок. Особливо це стосується представників малого та середнього бізнесу, для яких процесуальна невизначеність може стати додатковим бар'єром у реалізації права на судовий захист.

Окремою проблемою залишається недостатня узгодженість окремих положень національного законодавства з міжнародними стандартами правосуддя. Попри прагнення України до європейської інтеграції, деякі законодавчі зміни мають фрагментарний характер та не завжди повною мірою враховують практику Європейського суду з прав людини щодо забезпечення права на справедливий судовий розгляд, розумних строків розгляду справи та ефективного доступу до правосуддя [2]. Це призводить до колізій у правозастосуванні та неоднакового тлумачення процесуальних норм судами.

В умовах воєнного стану питання стабільності процесуального законодавства набуває особливого значення. Функціонування судової системи в умовах підвищеного навантаження потребує чітких, зрозумілих і передбачуваних процесуальних механізмів. Водночас важливим напрямом модернізації судочинства залишається цифровізація процесуальної діяльності, зокрема розвиток системи «Електронний суд» [5]. Проте ефективність цифровізації можлива лише за умови стабільного нормативного регулювання електронних процедур та уніфікації процесуальних механізмів.

У зв'язку з цим доцільно виокремити такі основні шляхи вирішення проблеми нестабільності процесуального законодавства України.

По-перше, необхідним є забезпечення стабільності процесуальних кодексів шляхом мінімізації частих і фрагментарних змін до законодавства. Внесення змін повинно здійснюватися лише після комплексного аналізу їх необхідності, прогнозування наслідків та оцінки впливу на судову практику.

По-друге, судова реформа повинна реалізовуватися на основі довгострокової та системної стратегії, узгодженої з європейськими стандартами правосуддя, практикою Ради Європи.

По-третє, важливим є посилення ролі правової експертизи законопроектів шляхом активного залучення науковців, суддів, адвокатів та міжнародних експертів до процесу підготовки змін до процесуального законодавства. Такий підхід сприятиме підвищенню якості юридичної техніки та забезпеченню відповідності законодавства міжнародним стандартам справедливого судочинства.

По-четверте, необхідно забезпечити єдність судової практики через правові позиції Верховного Суду та послідовне врахування практики Європейського суду з прав людини. Уніфікація правозастосування сприятиме підвищенню рівня правової визначеності та передбачуваності судових рішень.

Тому нестабільність процесуального законодавства слід розглядати не лише як технічний недолік нормотворчості, а як системний фактор, що

негативно впливає на реалізацію принципу правової визначеності та ефективність судового захисту прав людини.

Отже, гармонізація процесуального законодавства України з міжнародними стандартами повинна супроводжуватися не лише формальним оновленням нормативної бази, а й забезпеченням стабільності, послідовності та ефективності правозастосування. Лише за умов дотримання принципів правової визначеності та системності реформ можливо досягти належного рівня захисту прав людини, зміцнити довіру суспільства до судової влади та забезпечити ефективне функціонування правосуддя в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 20.05.2026 року).

2. Європейський суд з прав людини Рішення у справі «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства (Sunday Times v. United Kingdom) від 26 квітня 1979 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ES015134> (дата звернення: 20.05.2026 року).

3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. Закон України від 03 жовтня 2017 року. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 48. ст. 436.

4. Європейський суд з прав людини Рішення у справі «Brumarescu v. Romania» від 28 жовтня 1999 року. URL: <https://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=307> (дата звернення: 20.05.2026 року).

5. Концепція ЄСІКС. Наказ Державної судової адміністрації України від 30 квітня 2025 року № 178. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/dsa/normatyvno-pravova%20baza/N_178_2025_dodatok.pdf (дата звернення: 20.05.2026 року).

Махінчук В. М.

ВІДРЯДЖЕННЯ ЯК ТИМЧАСОВЕ ПЕРЕВЕДЕННЯ СУДДІ ДО ІНШОГО СУДУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Повномасштабна збройна агресія проти України зумовила неможливість здійснення правосуддя значною кількістю судів, що розташовані на тимчасово окупованих територіях або в районах ведення бойових дій. Одним

із правових засобів збереження кадрового потенціалу судової системи та забезпечення безперервності правосуддя стало відрядження судді до іншого суду того самого рівня і спеціалізації.

Відповідно до статті 55 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» підставами для відрядження є неможливість здійснення правосуддя у відповідному суді, надмірне навантаження, припинення роботи суду у зв'язку зі стихійним лихом, воєнними діями та іншими надзвичайними обставинами. У період дії воєнного або надзвичайного стану, якщо територіальну підсудність справ суду змінено в порядку частини сьомої статті 147 цього Закону, суддя може бути без його згоди відряджений до суду, якому передано територіальну підсудність, а за відсутності там вакантних посад – до іншого суду того самого рівня і спеціалізації [1].

Можливість відрядження без згоди судді є виправданою необхідністю забезпечити безперервність правосуддя, однак істотно змінює характер відповідних правовідносин. За звичайних умов суддя може завчасно оцінити професійні, житлові та сімейні наслідки тимчасового переведення, та добровільно подати необхідну згоду до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, навідміну від випадків відрядження судді до суду якому передано територіальну підсудність, або до іншого суду того самого рівня та спеціалізації.

Порядок відрядження судді до іншого суду того самого рівня і спеціалізації (як тимчасового переведення), затверджений рішенням Вищої ради правосуддя від 24 січня 2017 року № 54/0/15-17, регулює встановлення підстав для тимчасового переведення, підготовку подання Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, ухвалення рішення Вищою радою правосуддя та його виконання. Порядок передбачає фінансування витрат, пов'язаних із відрядженням, виплату суддівської винагороди тощо [2].

На окрему увагу заслуговують обставини, досліджені Вищою радою правосуддя у рішенні від 19 березня 2026 року № 450/0/15-26 «Про вжиття заходів щодо забезпечення авторитету правосуддя». Це рішення стосувалося виконання рішення Вищої ради правосуддя від 22 жовтня 2024 року № 3062/0/15-24, яким суддю Центрального районного суду міста Маріуполя Донецької області Ірину Мельник було відряджено до Соборного районного суду міста Дніпра строком на один рік із 4 листопада 2024 року [3, 4].

На виконання рішення суддю було зараховано до штату Соборного районного суду міста Дніпра наказом голови суду від 31 жовтня 2024 року № 261-к. Проте 2 грудня 2024 року цей наказ було скасовано після скасування головою Центрального районного суду міста Маріуполя власного

наказу про відрахування судді зі штату. Вища кваліфікаційна комісія суддів України звернула увагу, що перший наказ про зарахування був виданий безпосередньо на виконання рішення Вищої ради правосуддя, а правові підстави для його подальшого скасування залишалися невизначеними. Суддя фактично не прибула до суду куди її було відряджено та повідомила про тимчасову непрацездатність у листопаді 2024 року [3, 4].

За результатами розгляду Вища рада правосуддя вирішила внести на розгляд зборів суддів Соборного районного суду міста Дніпра подання про звільнення Олександра Антонюка з адміністративної посади голови суду у зв'язку з невиконанням рішення Вищої ради правосуддя [4].

Цей випадок виявив системну проблему: рішення про відрядження потребує не формального видання кількох кадрових наказів, а узгоджених дій суду у якому припинено здійснення правосуддя, суду до якого відряджено суддю, Державної судової адміністрації України, її територіальних управлінь та самого судді. Скасування взаємопов'язаних наказів, відсутність оперативного обміну інформацією про тимчасову непрацездатність і невизначеність щодо фактичної дати початку роботи призвели до ситуації, коли чинне рішення Вищої ради правосуддя тривалий час не забезпечувало досягнення своєї мети – забезпечення здійснення правосуддя.

Отже, відрядження судді в умовах воєнного стану є необхідним засобом забезпечення доступності та безперервності правосуддя, однак його ефективність залежить від належної реалізації ухваленого рішення Вищої ради правосуддя. Рішення Вищої ради правосуддя від 19 березня 2026 року № 450/0/15-26 підтверджує, що відсутність чіткої координації та персоніфікованої відповідальності за виконання рішення про відрядження здатна нівелювати його правове і практичне призначення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
2. Про затвердження Порядку відрядження судді до іншого суду того самого рівня і спеціалізації (як тимчасового переведення) : рішення Вищої ради правосуддя від 24.01.2017 № 54/0/15-17. URL: <https://www.hcj.gov.ua/doc/doc/55846>
3. Про відрядження судді Центрального районного суду міста Маріуполя Донецької області Мельник Ірини Олексіївни : рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 14.01.2026 № 9/пс-26. URL: <https://vkksu.gov.ua/accounting/9ps-26>

4. Про вжиття заходів щодо забезпечення авторитету правосуддя : рішення Вищої ради правосуддя від 19.03.2026 № 450/0/15-26. <https://hcj.gov.ua/doc/doc/57881>

Миронова Г. А.
ВИЗНАЧЕННЯ СУДОМ БАЛАНСУ
ПРИВАТНОГО ПРАВА ТА ПУБЛІЧНОГО ІНТЕРЕСУ

Питання забезпечення правових балансів займає ключове місце у виборі оптимальних моделей та засобів правового впливу на суспільні відносин. Адже це по суті фундаментальна функція права як регулятивного інституту збалансовувати – зважувати, врівноважувати, обмежувати різноманітні суперечливі інтереси, прагнення, права що формуються, живуть та намагаються досягти свого в умовах сучасного глобалізованого суспільства. Це одне із ключових завдань, яке право покликане вирішувати за допомогою спеціального (нормативно-інституційного) інструментарію.

Предметом доповіді є визначення актуальних трендів у збалансуванні приватних прав та публічних інтересів в сфері надання медичної допомоги, зокрема, у світлі правових позицій Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) щодо справедливого балансу між приватною автономією пацієнта та важливими публічними інтересами, які захищає держава

Насамперед, у виборі правової моделі збалансування прав, обов'язків, інтересів учасників відносин визначальний вплив справляє обрана система цивілізаційних координат. Враховуючи європейській цивілізаційний вибір України, національне законодавство і правова доктрина рухаються саме у відповідності до тих трендів, які характерні для європейської правової традиції та напрацьовані в межах її правових стандартів. Тобто і мета, і сенс, і шляхи досягання балансу матимуть відбиток тієї соціально-культурної парадигми, в межах якої ці баланси встановлюються. В нашому випадку ми безумовно орієнтуємося на загальний вектор європейських цінностей, зокрема, європейську правову традицію та специфічні, властиві саме цій традиції, принцип людиноцентризму та ціннісноорієнтований підхід.

Зокрема, в контексті даної правової традиції медична сфера, охорона здоров'я є вкрай чутливими до морально-етичних цінностей, таких, як життя, здоров'я, автономія, недоторканність людини, які мають абсолютну природу та є в силу цього найвищими соціальними домінантами, які не можна жодним чином урівняти із майновими благами та цінностями. Виходячи з такої ціннісноорієнтованої парадигми, медична сфера є пацієнтцентричною, і цей

факт безпосередньо впливає на специфіку збалансування публічно-приватної рівноваги, зокрема, прав та обов'язків суб'єктів.

Наразі одним із помітних трендів у регулюванні правовідносин з надання медичної допомоги є розширення меж автономії пацієнта, що знаходить відображення у змінах цивільного та медичного законодавства у країнах Європи та в Україні. Проте, нормативно-правове регулювання не встигає за динамікою правовідносин, не усі нюанси правовідносин вдається належним чином закріпити у нормах права (адже правовий припис може обмежуватися лише загальною нормою або принципом). До того ж, хаотичне нормотворення, яке є характерним для України, призводить до колізій норм, які регулюють одні й ті самі відносини або навпаки до прогалин, і саме з цих причин виникають практичні питання встановлення балансів прав та інтересів судом.

Наведене цілком стосується практичних аспектів збалансування приватної автономії пацієнта із значущим інтересом держави з захисту людського життя. Хоча загальний принцип особистої автономії та свободи волевиявлення при виборі лікування закріплено у цивільному та профільному медичному законодавстві, все ж при зіткненні права пацієнта на відмову від лікування та захистом його життя, держава встановлює виключення, які обмежують особисту автономію повнолітньої дієздатної особи, мотивуючи ці виключення захистом значущого публічного інтересу щодо охорони життя. Саме таким сформульовано п. 5 статті 284 чинного Цивільного кодексу України [1].

В умовах фактичного панування в Україні етики патерналізму і медичні працівники і суди приймають рішення на користь обмеження автономії навіть повнолітнього дієздатного пацієнта. Проте ЄСПЛ в контексті правової оцінки спору між державою та приватною особою стосовно збалансування приватної автономії пацієнта та інтересу держави з захисту його життя було сформульовано ключові правові принципи, які суд застосовує для аналізу фактів, формулювання оцінок та висновків, (які було сформульовано у справі 2010 року) і які фактично є дороговказом для національного законодавця і національних судів : 1) право на згоду на медичне втручання, складовим якого є можливість людини відмовитися від небажаного лікування, має першорядне значення для принципів самовизначення й особистої автономії, яку має захищати держава; 2) свобода вибору й самовизначення самі по собі є фундаментальними складовими життя, які підлягають захисту за відсутності будь-яких ознак для необхідності в забезпеченні захисту третіх осіб, що узгоджується з першорядною функцією держави охороняти просування свобод та особистої автономії громадянина; 3) хоча інтереси держави з охорони

життя й здоров'я пацієнта, безсумнівно, правомірні й дуже значущі, пріоритет повинні мати ще більш значущі інтереси пацієнта, пов'язані з визначенням власного життєвого шляху [2].

Таку позицію ЄСПЛ була підтверджено, коли 17 вересня 2024 року Велика палата одноголосно постановила, що права жінки в Іспанії були порушені, коли суддя дозволив лікарям провести переливання крові всупереч волі пацієнтки [3]. 17 суддів Великої палати, одноголосно постановили, що дієздатний повнолітній пацієнт має право відмовитись від небажаного методу лікування, оскільки основоположним принципом у сфері охорони здоров'я є повага до права пацієнта давати або не давати згоду на певний метод лікування. Це рішення стало підтвердженням стійкої позиції ЄСПЛ щодо права дієздатного повнолітнього пацієнта приймати власні рішення стосовно свого здоров'я та демонструє перевагу автономії пацієнта перед публічним інтересом захисту його життя.

Проте певну особливість має правове збалансування приватної автономії та інтересу із захисту життя в умовах, коли пацієнт не може приймати особисті рішення із причин тимчасової нездатності або втрати свідомості, стійкого перебування у комі та ін.

Принципи публічно-приватного збалансування у таких ситуаціях наведені у рішенні Ламберто проти Франції [4], в якому ЄСПЛ у новому контексті підтвердив свою позицію стосовно механізму прийняття медичних рішень, якщо пацієнт не може (або більше не може) брати участь у цій процедурі.

Суть спору була у тому, що після дорожньо-транспортної пригоди Вінсент Ламберт отримав важку черепно-мозкову травму, яка призвела до того, що він перебував у стійкому вегетативному стані, тобто у стані повної залежності від штучної підтримки, він отримував штучне харчування та гідратацію. Його дружина пані Рейчел Ламберт, стверджувала, що вона та її чоловік, які працювали на посадах молодшого медичного персоналу, часто обговорювали свій професійний досвід роботи з пацієнтами, які перебувають у реанімації, та пацієнтами з множинними вадами, і що містер Ламберт у кількох таких випадках чітко висловлював бажання не залишатися живим на штучній підтримці життя. Проте його батьки та брат заперечували та наполягали на подальшій підтримці його життя.

Відповідно до внутрішнього законодавства Франції усі повнолітні можуть складати попередні вказівки на випадок, якщо вони не зможуть висловитися щодо умов, за яких лікування може бути обмежено або скасовано в ситуаціях завершення життя, а лікарі мають відповідний обов'язок враховувати побажання

пацієнта, висловлені в формі попередніх вказівок.

В цій справі була підтверджена принципова позиція ЄСПЛ щодо першорядної важливості автономії побажань пацієнта в процесі прийняття рішення, незважаючи на те, яким чином побажання висловлюються. Коли протиставляються два конвенційних права: право на життя з відповідним обов'язком держави захищати життя за статтею 2, з одного боку, і право на особисту автономію, яке підпадає під захист статті 8, у такому змаганні «повага до людської гідності та людської свободи» може переважати. При відсутності попередніх розпоряджень гідність людини тлумачиться в аспекті переважання цінності життя (п. 178).

Проте, у спільній окремій думці декількох суддів було висловлено заперечення та додатково уточнено позицію щодо умов першорядного значення попередніх розпоряджень про заперечення лікування, що продовжує життя: коли особа чітко висловила своє бажання, щоб їй не продовжували життя через важку фізичну інвалідність та пов'язаний з цим біль, або, з огляду на таку ситуацію, явно відмовилася від їжі та води, то немає заперечень проти припинення або відмови від штучного годування. Проте якщо йдеться про те, що пацієнт не залишив і ніколи не формулював жодних попередніх вказівок і не призначив довірену особу для цілей охорони здоров'я, то ситуація морально та юридично дещо інша: «У справах такої серйозності нічого, крім абсолютної впевненості не повинно бути достатнім. Інтерпретація постфактум того, що людина можливо говорила або можливо не говорила кілька років тому (і коли була у відмінному стані здоров'я) у випадкових розмовах явно викриває систему серйозних зловживань».

Отже, у світлі правових оцінок ЄСПЛ принцип особистої автономії повнолітнього пацієнта має пріоритет та подовжується і на ситуації втрати ним частини компетентності та навіть втрати ним свідомості. В таких клінічних умовах лікарі мають обов'язок ретроспективно враховувати волевиявлення та особисті переваги пацієнта щодо методів медичного втручання.

У такий спосіб, особисте немайнове право, що має абсолютну правову природу, має переважати та підлягає охороні та захисту від будь-яких посягань. Проте доктринально іншою є проблема правомірності та меж втручання держави у здійснення відносних приватних прав, які вступають у конфлікт із значимим публічним інтересом в особливих умовах загроз, створених, зокрема, глобальною пандемією коронавірусної інфекції. Нові виклики потребували нових підходів до зважування балансів приватних прав та публічних інтересів в усіх сферах суспільного життя. Адже цінності

приватних прав не можуть розглядатися відокремлене від публічно значимих цінностей здоров'я, громадського здоров'я, безпечних для здоров'я і життя умов, безпечного середовища життєдіяльності людини, санітарно-епідемічного благополуччя регіону та країни.

Звісно, що напрями та глибина втручання держави у приватні права громадян не можуть бути довільними та недостатньо обґрунтованими. Видається, що основою для визначення меж втручання держави у права громадян є зміст публічного інтересу, закладеного в основу обмежень, який в свою чергу ґрунтується на порівнянні цінностей, які є об'єктом правової охорони. Саме з такої позиції виходять норми провідних міжнародно-правових актів з прав людини, розв'язуючи дилеми, що виникають при конкуренції фундаментальних прав та цінностей, які ними охороняються.

В якості доктринального підсумку такого порівняння сформульовано загальні принципи щодо допустимих обмежень закріплених фундаментальних прав. Відповідно до міжнародних правових стандартів фактор здоров'я населення може бути використано в якості підстави для обмеження деяких прав з тим, щоб дозволити державі вжити заходів відносно серйозної загрози здоров'ю населення або окремим особам з числа населення. З огляду на це, законодавча влада вправі сформувати спеціальні правила поведінки для всіх суб'єктів права, зокрема й такі, що обмежують деякою мірою права й свободи людини. Зокрема, до таких заходів виправданого рівня належать обмеження щодо реалізації прав на свободу пересування, мирні зібрання, працю, відвідування закладів освіти здобувачами освіти. Дані заходи є правомірним втручанням у приватні права за умови дотримання законної конституційної процедури.

Хоча права людини на освіту, працю, свободу пересування, мирні зібрання є фундаментальними та визнаються в європейській правовій традиції основою для розвитку людської особистості та усвідомлення нею власної гідності, очевидно, що зміст публічного інтересу з рятування життів людей та охорони їхнього здоров'я в умовах пандемії переважає.

З метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і з урахуванням рішення Державної комісії з питань техногенно-екологічної безпеки та надзвичайних ситуацій від 10 березня 2020 р. постановами Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» [5]; «Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби

COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 [6]; «Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України» [7] було розроблено ряд заходів, які регламентували встановлення на усій території України карантину. Даним нормативно-правовими актами було обмежено з урахуванням епідемічної ситуації на місцях: відвідування закладів освіти її здобувачами; проведення масових заходів (культурних, спортивних, розважальних, соціальних, релігійних, рекламних, наукових, освітніх, професійних тематичних та інших); перетин державного кордону на в'їзд в Україну; здійснення регулярних та нерегулярних перевезень пасажирів; діяльність суб'єктів господарювання, які обслуговують відвідувачів тощо.

Хоча самі вжиті урядом заходи стали належними запобіжниками або стримувачами для актуальних загроз суспільному благополуччю спільноти, сам спосіб, який це було зроблено піддавався обґрунтованій критиці з боку правників та суддів. На це, зокрема, вказали судді Конституційного Суду України В. В. Лемак та О. О. Первомайський.

В окремій думці судді В. В. Лемака обґрунтовано необхідність захисту чутливих цінностей: «Захист права на життя і здоров'я людей є найважливішим для здійснення всіх інших прав і свобод, у тому числі громадянських і політичних прав. Шляхом зважування цінностей і прав людини слід визнати, що загрози для життя та здоров'я перевищують проблеми обмеження особистої свободи стосовно пересування, заборони на деякі види соціальних контактів. Виходячи з наведеного, держава зобов'язана здійснити ефективні заходи – зокрема правове регулювання та відповідну адміністративну практику – з метою захисту людини і суспільства від серйозних загроз, пов'язаних із поширенням на території України COVID-19. Тому варто підтвердити виправданість мети обмежувальних заходів, запроваджених Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України в березні – травні 2020 року у зв'язку з поширенням на території України COVID-19». Проте «державне втручання щодо прав і свобод людини, яке стосується переважної більшості членів суспільства, не може бути здійснене державою без запровадження свавільно, без особливого правового режиму, передбаченого Конституцією України». Зокрема, «зміст видів і засобів обмежувальних заходів, спрямованих на ефективну протидію поширенню COVID-19, повинен визначати законодавець на підставі вивірених наукових знань у сфері медицини» [8].

О. О. Первомайський аргументує свою позицію посиланням на конституційну процедуру: «встановлення повноважним органом окремих

тимчасових обмежень конституційних прав і свобод можливе лише на підставі закону, для досягнення легітимної мети, визначеної Основним Законом України, та з використанням домірних (пропорційних) засобів. З огляду на те, що встановлення зазначених у Постанові № 392 обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина було здійснено рішенням неналежного суб'єкта, ... порушення належної правової процедури, без сумнівів, делегітимізує зазначені положення Постанови № 392. «З норм Конституції України чітко та недвозначно випливає, що Кабінет Міністрів України не має повноважень обмежувати конституційні права і свободи» [9].

Отже, два фундаментальні висновки які прямо впливають з духу приватного права західно-європейської традиції, норм Європейської конвенції та правових позицій ЄСПЛ стосовно піднятих у статті питань збалансування приватних прав та публічних інтересів, полягають у наступному: приватне право, що не суперечить визнаним пріоритетним публічним інтересам, має переважати та підлягає охороні та захисту; проте, за умов існування необхідності захисту інтересів третіх осіб, громадської безпеки та громадського здоров'я, перевагу матиме публічний інтерес.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. . Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
2. Jehovah's Witnesses of Moscow v. Russia, 10 June 2010. Application no. 302/02/. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-99221%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-99221%22]}).
3. Grand Chamber Case of Pindo Mulla v. Spain, 17 September 2024. Application no. 15541/20. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ES078458>.
4. Lambert and Others against France, 5 June 2015. Application no. 46043/14. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22002-10758%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22002-10758%22]}).
5. Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19: Постанова Кабінету Міністрів України від 11.03.2020 р. № 211. Офіційний портал Верховної Ради України. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF#Text>.
6. Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова Кабінету Міністрів України від

20 травня 2020 р. № 392. Офіційний портал Верховної Ради України. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-2020-%D0%BF#n192>.

7. Про внесення змін до деяких актів Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 16 червня 2021 р. № 611. Офіційний портал Верховної Ради України. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/611-2021-%D0%BF#n16>.

8. Окрема думка судді Конституційного Суду України Лемака В. В. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду від 28 серпня 2020 року № 10-п/2020. Офіційний портал Верховної Ради України. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nb10d710-20#n2>.

9. Окрема думка судді Конституційного Суду України Первомайського О. О. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду від 28 серпня 2020 року № 10-п/2020. Офіційний портал Верховної Ради України. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na10d710-20#n2>.

Mixo K. B.

ЗАСТОСУВАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ:

НА ПРИКЛАДІ ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРУ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ

Тема про застосування штучного інтелекту (далі – ШІ) в цивільному судочинстві не є новою [наприклад, 1; 2], разом з тим застосування ШІ в процедурі врегулювання спору за участю судді мало досліджено в юриспруденції.

Процедура врегулювання спору за участю судді відбувається в порядку, в спосіб та в межах, визначених главою 4 «Врегулювання спору за участю судді» (ст. ст. 201–205) Цивільного процесуального кодексу України.

Так, відповідно до ст. 201 Цивільного процесуального кодексу України врегулювання спору за участю судді проводиться за згодою сторін до початку розгляду справи по суті. Проведення врегулювання спору за участю судді не допускається у разі, якщо у справу вступила третя особа, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. Тобто, врегулювання спору за участю судді може бути проведено лише у разі, якщо сторони спору до початку розгляду справи по суті (у підготовчому засіданні) виявлять бажання врегулювати спір за участю судді. Ключовим принципом в таких відносинах є принцип добровільності.

Згідно із ст. 203 цього Кодексу проведення врегулювання спору за участю судді здійснюється у формі спільних та (або) закритих нарад.

Сторони мають право брати участь у таких нарадах у режимі відеоконференції в порядку, визначеному цим Кодексом. У зв'язку з цим можна зробити висновок, що під час спільних та (або) відкритих нарад може бути застосовано ІІІ.

Іштучний інтелект – це організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [3].

Разом з тим, наголосимо, що відповідно до ст. 19 Конституції України суддя діє у межах, у спосіб та в порядку, визначеному законом. Аналіз норм Цивільного процесуального кодексу України доводить, що цей Кодекс не вживає термін «іштучний інтелект», а відтак і не містить прямих (конкретних) норм про те, що суддя застосовує ІІІ. На нашу думку, застосування ІІІ у судочинстві загалом та в цивільному судочинстві зокрема може відбуватися лише у разі, коли це передбачено Цивільним процесуальним кодексом України. Тож в подальшому, вважаємо, необхідно внести відповідні зміни в цей Кодекс.

Однак, як вказує В. Крат, використання суддею технологій ІІІ є допустимим, якщо це не впливає на незалежність та неупередженість судді, не стосується оцінки доказів і процесу ухвалення рішень та не порушує вимог законодавства [4]. Дійсно, це передбачено в Рішенні 3-їзду суддів України від 22 лютого 2013 року із відповідними змінами від 18 вересня 2024 року «Про затвердження Кодексу суддівської етики».

Таким чином, в процедурі врегулювання спору за участю судді застосування ІІІ є допустимим, однак це не повинно стосуватися оцінки доказів і процесу ухвалення рішень та не порушувати вимог законодавства України. Наприклад, для швидкого оброблення даних, пошуку судових рішень та аналізу судової практики у подібних справах, структуруванні документів тощо. ІІІ діє як допоміжний інструмент, не замінюючи суддю, і використовується лише за згодою сторін. На нашу думку, про використання ІІІ суддя повинен заявити сторонам та з'ясувати бажання сторін на застосування ІІІ. В іншому випадку застосування ІІІ у судочинстві є дискусійним.

Підсумовуючи вище викладене, відмітимо, що застосування ІІІ у цивільному судочинстві під час процедури врегулювання спору за участю судді може відбуватися лише за згодою сторін спору (на сьогодні лише у

межах узагальнення чи організації процедури), у разі, коли це передбачено Цивільним процесуальним кодексом України. Зважаючи на вимоги ст. 19 Конституції України, вважаємо, що необхідно внести відповідні зміни в Цивільний процесуальний кодекс України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гетманцев М. О. Використання ШІ у цивільному судочинстві. Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України: збірник матеріалів VIII науково-практичного круглого столу (м. Київ, 12 червня 2025 р.). Упорядник В. М. Короленко. Київ: Електрон. текст. дані. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2025. С. 27–30.
2. Кармаза О. Переваги та ризики застосування штучного інтелекту в цивільному судочинстві України. Актуальні питання розвитку юридичної науки і практики в умовах воєнного стану та мирної розбудови: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (5 травня 2023 року): Збірник. Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2023, 721 с.
3. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>.
4. Крат В. Штучний інтелект і судочинство. Верховний Суд. 6 грудня 2024. URL: https://court.gov.ua/storage/portal/supreme/prezentacii_2024/Prezent_Shtychn_intel_Sydoch.pdf.

Овчаренко О. М.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ

І НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ДИСЦИПЛІНАРНІ ПРОСТУПКИ СУДДІВ

Дисциплінарне провадження щодо судді розглядається як квазісудове провадження, на яке поширюються гарантії справедливого судового розгляду, передбачені п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Цей висновок базується на правовій позиції Європейського Суду з прав людини, висловленій і рішенні «Олександр Волков проти України» [1]. В п. 7 Рекомендації Висновку КРЕС № 7 (2024) «Про дисциплінарну відповідальність суддів» вказано, що «судді, проти яких висунуто дисциплінарне обвинувачення, повинні мати право на доступ до незалежного суду або органу, створеного відповідно до закону, згідно зі

статтею 6 Конвенції» [2]. Поширення відповідних процедурних гарантій на дисциплінарне провадження вимагає не лише забезпечення права судді на присутність під час слухання його справи, а й права судді на надання детальних пояснень і всебічний їх аналіз дисциплінарним органом. При цьому рішення про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності повинні бути справедливими, вміщувати баланс пропорційності при виборі виду стягнення й детальні мотиви щодо такого вибору й кваліфікації неправомірного діяння судді.

У 2023 році в дисциплінарному провадженні щодо суддів з'явився новий стандарт доказування – *чіткі й переконливі докази*. Згідно п. 16 ст. 49 Закон України «Про Вищу раду правосуддя» підстава для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності вважається встановленою Дисциплінарною палатою (Вищою радою правосуддя) за результатами розгляду дисциплінарної справи, якщо докази, надані та отримані в межах дисциплінарного провадження, є чіткими та переконливими для підтвердження існування такої підстави. Чіткими та переконливими є докази, які з точки зору звичайної розсудливої людини у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин, що є підставою для притягнення судді до дисциплінарної відповідальності [3]. Це викликало як дискусійні теоретичні питання, так і практичні виклики в діяльності дисциплінарного органу.

Цікавою є правова природа зазначеного підходу, адже він не є тотожним ані стандарту цивільного судочинства «баланс ймовірностей», ані стандарту кримінального судочинства «доведення вини поза розумним сумнівом». Закон України «Про Вищу раду правосуддя» не визначає закритого переліку доказів, які можуть бути використані в дисциплінарному провадженні, водночас практика доводить різноманітність джерел отримання підтвердження фактів, викладених в дисциплінарній скарзі. Насамперед це матеріали, долучені до дисциплінарної скарги, матеріали судової справи або їх відповідні копії, дані з відкритих джерел, матеріали суддівського дос'є, відповіді на запити дисциплінарних інспекторів і членів Вищої ради правосуддя від органів державної влади, підприємств, установ і організацій. Важливе значення для встановлення фактичних обставин у справі мають пояснення судді, витребувані на запит дисциплінарного органу. Відповідно до ч. 7 ст. 49 Закон України «Про Вищу раду правосуддя» під час розгляду справи можуть бути заслухані суддя, скаржник, залучені свідки, а також залучені свідки [4]. В силу ч. 11 ст. 31 цього Закону член Вищої ради правосуддя, дисциплінарний інспектор мають безпосередній доступ до автоматизованих інформаційних і довідкових систем,

реєстрів та банків даних, держателем яких є державні органи або органи місцевого самоврядування. Така широка база для дослідження фактів, викладених в дисциплінарній скарзі, надає дисциплінарному органу можливість оцінити їх всебічно, обґрунтовано й неупереджено. Відповідно до пп. 3 ч. 8 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності судді або про відмову у притягненні до дисциплінарної відповідальності судді повинно містити мотиви його ухвалення. Також очевидно, що дисциплінарне провадження щодо судді не може базуватися на доказах, які отримані незаконним шляхом. Хоча не можна знайти таку вимогу в Законі України «Про Вищу раду правосуддя», однак в силу ч. 2 ст. 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Дисциплінарний орган не може виходити за межі даної парадигми.

Обов'язок дисциплінарного органу довести вину судді у вчиненні дисциплінарного проступку співвідноситься із правом судді на захист власної правової позиції й фактично – на доведення власної доброчесності й невинуватості. Водночас, це право судді є його професійним обов'язком. Відповідно до пп. 10 ч. 7 ст. 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя зобов'язаний підтверджувати законність джерела походження майна у зв'язку з проходженням кваліфікаційного оцінювання або в порядку дисциплінарного провадження щодо судді, якщо обставини, що можуть мати наслідком притягнення судді до дисциплінарної відповідальності, викликають сумнів у законності джерела походження майна або доброчесності поведінки судді [5]. Ненадання інформації або надання завідомо недостовірної інформації на законну вимогу члена ВККС та/або члена Вищої ради правосуддя, у тому числі недодержання встановлених законом строків надання інформації є підставою для дисциплінарної відповідальності судді (п. 13 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»), тому відмова судді від відповіді на запит дисциплінарного інспектора, який здійснює підготовку дисциплінарної справи до розгляду, може мати негативні дисциплінарні наслідки для судді. Також не можна оминати і таку підставу для звільнення судді з посади, як порушення обов'язку підтвердити законність джерела походження майна, передбачену в пп. 6 ч. 6 ст. 126 Конституції України. Хоча цей конституційно-правовий припис охоплює лише майнову доброчесність судді, він має охолоджуючий ефект і на підстави дисциплінарної відповідальності, оскільки звільнення

судді за цією підставою відбувається в межах дисциплінарної процедури.

Таким чином, ми бачимо специфічний розподіл тягаря доказування у даній категорії справ, який не можна розцінювати як рівнозначний. З одного боку, суддя має право і зобов'язаний доводити свою доброчесність і законність своїх дій, а з іншого боку – дисциплінарний орган зобов'язаний довести наявність усіх елементів складу дисциплінарного проступку судді, а це: суб'єкт, об'єкт, об'єктивна і суб'єктивна сторона, наявність яких має бути підкріплена належними і допустимими доказами. Обов'язок дисциплінарного органу в даному випадку є превалюючим над обов'язком судді в силу конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя, яка є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування, який діє в Україні на постійній основі для забезпечення незалежності судової влади, її функціонування на засадах відповідальності, підзвітності перед суспільством, формування доброчесного та високопрофесійного корпусу суддів, додержання норм Конституції і законів України, а також професійної етики в діяльності суддів і прокурорів (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Вищу раду правосуддя») [4].

Важливим для стандарту доказування в дисциплінарних справах щодо суддів є принцип автономності, який по суті впливає із конституційно-правового статусу Вищої ради правосуддя. Цей принцип активно обстоюється в дисциплінарній практиці, починаючи із 2023 року, й підтриманий Великою Палатою Верховного Суду. У постанові від 12 вересня 2024 року по справі № 990SCGC/12/24 Верховний Суд зазначив, що «в дисциплінарному провадженні діє принцип автономності, відповідно до якого дисциплінарне провадження розглядається незалежно від розгляду кримінального провадження. Під час розгляду дисциплінарної справи дисциплінарний орган самостійно надає оцінку допустимості, належності та обґрунтованості наявним у матеріалах дисциплінарної справи доказам, встановлює в діях судді ознаки дисциплінарного проступку й ухвалює рішення про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Установлені в ході дисциплінарного провадження факти і з'ясовані обставини мають значення виключно для прийняття дисциплінарним органом рішення у межах його компетенції та жодним чином не свідчать про доведеність вини особи у вчиненні інкримінованого їй кримінального правопорушення» [6]. По суті автономність – це право дисциплінарного органу самостійно оцінювати обставини неправомірної поведінки судді, незалежно від висновків інших державних органів, зокрема, органів досудового розслідування. Висновки, викладені у рішенні суду, мають важливе значення для

дисциплінарного органу, а в деяких випадках – виконують роль преюдиції. Так, відповідно до п. 15 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визнання судді винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, у випадках, установлених законом, є підставою для дисциплінарної відповідальності судді, а в сукупності із приписами ст. 109 цього ж закону – для його переведення судді до суду нижчого рівня або звільнення з посади.

Важливо зауважити, що процес збору доказової бази для підтвердження або спростування фактів, викладених у дисциплінарній скарзі, відбувається після відкриття дисциплінарної справи, на етапі підготовки її до розгляду. Згідно ч. 3 ст. 44 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» при розгляді питання про наявність підстав для повернення дисциплінарної скарги не оцінюються достовірність відомостей про ознаки дисциплінарного проступку у поведінці судді, докази його вчинення. Це важливе застереження, яке виключає можливість дисциплінарного органу здійснювати повноцінний процес доказування на етапі первинної перевірки змісту дисциплінарної скарги на суддю. Під час розгляду дисциплінарної справи по суті процес доведення або спростування наявності ознак дисциплінарного проступку в діях судді відбувається в повноцінному режимі. Справа слухається публічно, із запрошенням судді та скаржника, трансляцією засідання Дисциплінарної палати або Вищої ради правосуддя он-лайн в режимі реального часу, з обов'язковим дослідженням всіх доказів і заслуховуванням всіх учасників засідання. Згідно ч. 5 ст. 5 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» вид дисциплінарного стягнення визначається на основі принципу пропорційності, зокрема, враховуються характер дисциплінарного проступку судді, його наслідки, дані, що характеризують особу судді, ступінь його вини, наявність непогашених дисциплінарних стягнень, інші обставини, що впливають на можливість притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. Всі зазначені чинники забезпечують змагальність дисциплінарного процесу і справедливості його результату.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11). Рішення Європейського суду з прав людини від 9 січня 2013 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_947#Text.
2. Висновок КРЕС № 27 (2024) «Про дисциплінарну відповідальність суддів». URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/kryes_27_ukr_mova.pdf.
3. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус

суддів» та деяких законів України щодо зміни статусу та порядку формування служби дисциплінарних інспекторів Вищої ради правосуддя. Закон України від 6 вересня 2023 р., № 3378-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3378-20#n174>.

4. Про Вищу раду правосуддя. Закону України від 21 грудня 2016 р., № 1798-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text>.

5. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року, № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 вересня 2024 р., справа № 990SCGC/12/24, провадження № 11-138cap24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122061996>:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/122061996>.

Первомайський О. О. **КОНСТИТУЦІЙНЕ ПІДґРУНТЯ** **ОБОВ'ЯЗКОВОСТІ ВИКОНАННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ**

За Конституцією України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (частина перша статті 6); в Україні визнається і діє принцип верховенства права (частина перша статті 8); держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки; усі суб'єкти права власності рівні перед законом (частина четверта статті 13); забезпечення, зокрема, економічної безпеки України є однією з найважливіших функцій держави (частина перша статті 17); органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (частина друга статті 19); кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися, зокрема, своєю власністю; ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності; право приватної власності є непорушним (частини перша, четверта статті 41); права і свободи людини і громадянина захищає суд (частина перша статті 55).

Відповідно до Конституції України однією з основних засад судочинства є обов'язковість судового рішення (пункт 9 частини другої статті 129); судові рішення є обов'язковим до виконання (друге речення частини першої статті 129¹); держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку (частина друга статті 129¹).

Послідовно формулюючи юридичні позиції стосовно обов'язковості

виконання судових рішень, як складника змісту права на судовий захист, Конституційний Суд України виснував, що „право на судовий захист є конституційною гарантією прав і свобод людини і громадянина, а обов’язкове виконання судових рішень – складовою права на справедливий судовий захист“ (абзац п’ятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 26 червня 2013 року № 5-рп/2013); „позитивний обов’язок держави щодо забезпечення виконання судового рішення передбачає створення належних національних організаційно-правових механізмів реалізації права на виконання судового рішення, здатних гарантувати здійснення цього права та обов’язковість судових рішень, які набрали законної сили, що неможливо без їх повного та своєчасного виконання“ [друге речення абзацу восьмого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 15 травня 2019 року № 2-р(П)/2019].

У Рішенні від 1 березня 2023 року № 2-р(П)/2023 Конституційний Суд України зазначив, що «обов’язкове виконання судового рішення є доконечною умовою реалізації конституційного права кожного на судовий захист, тому держава не може ухилятися від виконання свого позитивного обов’язку щодо забезпечення виконання судового рішення задля реального захисту та поновлення захищених судом прав і свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави; визначений у законі порядок забезпечення державою виконання судового рішення має відповідати принципам „верховенства права“ (правовладдя) та справедливості, гарантувати конституційне право на судовий захист» (абзац другий підпункту 6.1 пункту 6 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України у Рішенні від 28 серпня 2020 року № 10-р/2020 виснував, що „принцип поділу влади (стаття 6 Конституції України) очевидно зазнає порушення, якщо законодавчий орган своїм актом тимчасово зупиняє виконання остаточних судових рішень“ (абзац сьомий підпункту 5.1 пункту 5 мотивувальної частини).

З огляду на приписи статті 9 та інші приписи Основного Закону України обов’язковими до застосування є міжнародні договори, стороною яких є України, зокрема Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція), та практику тлумачення й застосування Конвенції Європейським судом із прав людини, юрисдикцію якого визнала Україна.

Згідно зі статтею 6 Конвенції кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, визначеним законом, який розв’яже спір щодо його прав та обов’язків

цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального звинувачення (перше речення пункту 1).

Європейський суд із прав людини послідовно обстоює позицію за якою право на виконання судових рішень є невід'ємною частиною права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції [рішення від 19 березня 1997 року у справі *Hornsby v. Greece* (заява № 18357/91, § 40), рішення від 29 березня 2006 року у справі *Scordino v. Italy (No. 1)* (заява № 36813/97, § 196)].

З огляду на наведене, можна стверджувати, що право на судовий захист є конституційною гарантією реалізації інших конституційних прав і свобод, їх утвердження й захисту за допомогою правосуддя.

Реалізація права на судовий захист, гарантованого статтею 55 Конституції України, уможливлена, зокрема, обов'язковістю виконання судового рішення (пункт 9 частини другої статті 129, друге речення частини першої статті 129¹) та відповідним правом, що належить особі – на виконання судового рішення.

Водночас право на виконання судового рішення не є абсолютним і може зазнавати обмежень у разі, коли такі обмеження ґрунтуються на акті права, приписи якого є чіткими та зрозумілими за змістом і передбачними за наслідками свого застосування, мають правомірну мету та є домірними.

Дотримуючись юридичної позиції щодо системної єдності конституційних приписів, тлумачення та застосування приписів статей 55, пункту 9 частини другої статті 129, другого речення частини першої статті 129¹ Конституції України має бути здійснено в посутньому зв'язку з іншими конституційними приписами, передусім приписами Розділу I „Загальні засади“ та Розділу II „Права, свободи та обов'язки людини і громадянина“. Тому реалізація права на судовий захист, гарантованого статтею 55 Конституції України та забезпечення обов'язковості виконання судового рішення (на підставі пункту 9 частини другої статті 129, другого речення частини першої статті 129¹) має враховувати потребу дотримання інших конституційних приписів, що визначають конституційні цінності та гарантують людські права і свободи.

Оцінюючи в Рішенні від 27 грудня 2022 року № 4-р/2022 правомірність мети обмеження одного з конституційних прав, Конституційний Суд України, зокрема зазначив: „Конституція України та низка міжнародних договорів <...> допускають можливість обмежувати права людини за певних обставин та умов. До таких обставин належать акти збройної агресії, які

ставлять під загрозу не лише територіальну цілісність держави, що зазнала збройного нападу, її політичну незалежність, державний суверенітет, а й існування самої держави, що є об'єктом агресії, як такої“ (абзац третій підпункту 4.9 пункту 4 мотивувальної частини); „<...> обмеження <...> є правомірним (легітимним) за своєю метою та об'єктивно виправданим, оскільки сприяє забезпеченню обороноздатності держави й боєздатності підрозділів Збройних Сил України в умовах збройної агресії, відповідає критеріям обмежень, дозволених у демократичному суспільстві, а отже, є таким, що не суперечить Конституції України.“ (абзац п'ятий підпункту 4.9 пункту 4 мотивувальної частини).

Отже, як слушно виснував Європейський суд із прав людини, який у своїх рішеннях право на справедливий суд, гарантоване статтею 6 Конвенції, було б ілюзорним та позбавленим практичного сенсу, у разі коли б національні правові системи дозволяли, щоб остаточне судові рішення не було виконаним.

Чинна Конституція України та юридичні позиції Конституційного Суду України підтверджують те, що ухвалення судом рішення без його подальшого виконання втрачає сенс, а тому за загальним правилом судові рішення має бути виконано.

Пільков К. М. "ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ" ЕСТОПЕЛЬ У ПРАКТИЦІ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Добросовісність як засада матеріальних (найперше, цивільних) і процесуальних правовідносин уже протягом десятиліття перебуває у фокусі уваги судів: з самого цього принципу в сучасній судовій практиці логічно виводяться нові для української юриспруденції доктрини, а з його порушення – навіть спеціальні наслідки (наприклад, недійсність фродакторного правочину).

Однією з таких нових для вітчизняної судової практики доктрин, яка, тим не менш, швидко вкоренилася у ній, є доктрина естополя. У більш ранніх публікаціях ми вже приділяли увагу розкриттю її багатоаспектності у правових системах загального права [18, с. 263–264] та її порівнянню з принципом *res judicata* та правилами про преюдицію у національних господарському та цивільному процесах [17, с. 17].

У найбільш загальному вигляді, доктрина естополя, як її почав застосовувати Верховний Суд, зводилась до такої тези, застосовної як у матеріальних, так і, дещо згодом, у процесуальних відносинах: "Одним із способів захисту добросовісної сторони є правовий принцип, згідно з яким

особа втрачає право посилається на будь-які факти на обґрунтування своїх домагань, якщо її попередня поведінка свідчила про те, що вона дотримується протилежної позиції (принцип естопелю)" [6; 7; 12].

Ця сентенція підказує, що Верховний Суд з трьох найбільш розроблених доктрин естопеля (естопеля за судовим рішенням (англ. *judicial estoppel*), що не допускає, аби сторона скористалась можливістю зайняти позицію, яка б суперечила раніше зайнятій в іншому процесі; побічного естопеля (англ. *collateral estoppel*), який стосується доведення окремого питання факту чи права, а не позиції у справі, і має паралелі у національних процесах з правилами про преюдицію; естопеля за справедливістю (англ. *equitable estoppel*), який застосовується в умовах, коли прийняття судом від опонента позиції, протилежної від раніше зайнятої в іншій справі, становило б несправедливість для іншої сторони [18, с. 263–264]), схиляється до введення у застосування саме доктрин естопеля за судовим рішенням та естопеля за справедливістю.

Поступове розширення посилання судів на естопель свідчить, що практика застосування естопеля у матеріальних відносинах поступово була перенесена у процесуальні з характерною для такого перенесення нечіткістю меж між ними, як видно з цього висновку, де ведучи мову про "процесуальний" естопель, Верховний Суд все ж спирається на більш ранню практику застосування естопеля у матеріальних відносинах: "Також, у постанові від 01.07.2025 у справі № 922/2635/24, на яку посилається скаргник, Верховний Суд вказав, що по суті згаданий принцип римського права є вираженням *equitable estoppel* однієї з найважливіших доктрин загального права. В системі загального права ця доктрина спрямована на недопущення ситуації, в якій одна сторона може займати іншу позицію в судовому розгляді справи, що відрізняється від її більш ранньої поведінки або заяв, якщо це ставить протилежну сторону у невигідне становище (постанови Верховного Суду у справах № 910/19179/17, № 914/2622/16, № 914/3593/15, № 237/142/16-ц, № 911/205/18)" (§ 60 постанови Касаційного господарського суду від 29.04.2026 у справі № 922/593/25) [5].

I. Визначення

Оформлюючи у судовій практиці нову доктрину, Верховний Суд навіть дав визначення естопеля: "Під принципом естопеля розуміється неможливість суперечливої (непослідовної) поведінки, яка може проявлятися як в матеріальних правовідносинах, так і в судовому процесі" (§ 61 постанови Касаційного господарського суду від 29.04.2026 у справі № 922/593/25) [5].

Можна помітити, що підходи до естопеля у процесуальних

правовідносинах іноді не відрізняються від тих, що панують у матеріальних, що яскраво демонструє цей висновок: "Питання добросовісності поведінки особи слід комплексно оцінювати у контексті так званого "процесуального естопелю", під яким розуміють неможливість суперечливої поведінки сторін у цивільному судочинстві, яка надасть переваги одній стороні над іншою, порушивши при цьому основні засади та завдання цивільного судочинства. Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них" [13]. Як бачимо, у ньому «процесуальний» естопель також пов'язується з чесною діловою практикою.

II. Естопель як принцип

Верховний Суд фактично одразу з упровадженням доктрини естопелю у судову практику підняв її до рівня принципу (див. § 56 постанови Касаційного господарського суду від 27.01.2022 у справі № 922/593/25 [4]), де він і залишається досі (§ 61 постанови Касаційного господарського суду від 29.04.2026 у справі № 922/593/25) [5]. Отже, у найбільш загальному вигляді, естопель у цивільному процесі – це "принцип, згідно з яким сторона позбавляється права висувати певні заперечення або заяви, що розходяться з її початковою поведінкою, визнані в цьому та/або іншому процесі" [16]. Це в цілому відповідає підходам в інших правових системах та практиці міжнародних юрисдикційних органів, де також визнано, що естопель є одним із загальних принципів права і справедливого процесу [3, с. 121–122].

III. Естопель як прояв принципу добросовісності

Закономірно, що за відсутності писаних правил про естопель, ця доктрина у судовій практиці знаходить фундамент у засаді добросовісності: Верховний Суд вказав, що "цивільний процесуальний закон передбачає застосування принципу добросовісності, який полягає у необхідності сумлінної та чесної поведінки суб'єктів при виконанні своїх юридичних обов'язків і здійсненні своїх суб'єктивних прав", і далі визнав естопель складовою цього принципу [16].

Одне з найбільш детальних обґрунтувань логічного виведення естопелю у процесуальних відносинах із засади добросовісності знаходимо у такому висновку Верховного Суду: "Категорія «добросовісність» є основоположною в розмежуванні належного здійснення цивільних процесуальних прав і зловживання такими правами. Добросовісність слід розглядати як властивість, що передбачає використання цивільних процесуальних прав

виключно за їх призначенням та є однією з умов виконання завдань цивільного судочинства, оскільки вона є регулятором суспільних відносин. Крім того, питання добросовісності поведінки особи слід комплексно оцінювати у контексті так званого «процесуального естопелю», під яким розуміють неможливість суперечливої поведінки сторін у цивільному судочинстві, яка надасть переваги одній стороні над іншою, порушивши при цьому основні засади та завдання цивільного судочинства. Доктрина «*venire contra factum proprium*» (заборони суперечливої поведінки), базується ще на римській максимі –«*non concedit venire contra factum proprium*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці). В основі вказаної доктрини знаходиться принцип добросовісності. Поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них" [8].

Щоправда, в одному випадку Верховний Суд звертається до засади процесуальної рівності сторін, пояснюючи правило про естопель, і, можна сказати, навіть виводить його з конвенційного права на справедливий суд: "У пункті 1 статті 6 Конвенції гарантується «процесуальна» справедливість, тобто змагальні провадження, у процесі яких у суді на рівних засадах заслуховуються аргументи сторін. Суд враховує, що одним із елементів права на суд (крім права на доступ) є принцип процесуальної рівності сторін, або так званий принцип «рівної зброї» («*equality of arms*»), згідно з яким кожній стороні має бути надано розумну можливість подати обґрунтування своєї позиції за умов, які б не ставили цю сторону у становище істотно не вигідне по відношенню до опонента. Цей принцип неодноразово було застосовано і в практиці Європейського суду з прав людини та зазначено, що принцип процесуальної рівності сторін вимагає насамперед рівності сторін спору в їхніх процесуальних можливостях щодо подання доказів і пояснень у судовому провадженні (рішення у справах «*Dombo Beheer B.V. v. The Netherlands*» від 27 жовтня 1993 року та «*Ankerl v. Switzerland*» від 23 жовтня 1996 року)" [11].

IV. Межі застосування естопеля

Суди іноді наполягають на тому, що естопель спрямований на недопущення суперечливої поведінки лише в межах однієї справи: "Судові рішення мотивовані тим, що: процесуальна поведінка позивача у аналогічній справі за позовом ОСОБА_1 не може бути підставою для визнання недобросовісною процесуальну поведінку позивача у даній справі, оскільки процесуальний естопель у контексті обставин цієї справи має правове

значення *лише в межах однієї справи*. Колегія суддів не вбачає ознак матеріального естопелю, оскільки позивач звернувся до суду за захистом свого спадкового права у допустимих межах здійснення цивільних прав, які визначені у статті 13 ЦК України" [14].

Розкриваючи процесуальний аспект прояву цієї доктрини, Верховний Суд зайняв доволі широку позицію, відзначивши, що естопель власне "означає категоричне заперечення такої поведінки сторони в процесі, якою вона перекреслює те, що попередньо було нею визнано *в цьому та/або іншому судовому процесі*" ("Хохліч проти України", заява № 41707/98)" (§ 56 постанови Касаційного господарського суду від 27.01.2022 у справі № 922/593/25 [4].

Не зважаючи ці межі, Верховний Суд все ж приділяв увагу розвитку практики застосування естопелю в межах однієї справи: "Найчастіше процесуальний естопель знаходить свій вияв під час оскарження судових рішень і може полягати в тому, що сторона радикально змінює свою правову позицію у справі в порівнянні з правовою позицією *у суді попередньої інстанції*" (§ 61 постанови Касаційного господарського суду від 29.04.2026 у справі № 922/593/25) [5].

Тобто йдеться про застосування цього принципу для недопущення суперечливої поведінки сторони в межах одного процесу в судах різних інстанцій.

Можна сказати, що на сучасному етапі розвитку доктрини естопелю і сприйняття її судовою практикою, Верховний Суд не схильний звужувати її межі, тому актуальним залишається його вже загадана раніше формула як принципу, «згідно з яким сторона позбавляється права висувати певні заперечення або заяви, що розходяться з її початковою поведінкою, визнані *в цьому та/або іншому процесі*" [16].

Натомість традиційне уявлення про естопель у судовому процесі (англ. *judicial estoppel*) у системах загального права, зокрема у цивільному процесі у США, спирається на те, що він не допускає зайняття стороною в судовому процесі позиції, яка суперечить її позиції в іншому, більш ранньому процесі [1].

V. Юридичні наслідки естопелю

Говорячи про юридичні наслідки саме "процесуального" естопелю, Верховний Суд оперує категоріями втрати права, що не є передбаченим у процесуальному законі наслідком заяви сторони у процесі, якщо заява визнається судом зловживання процесуальним правом: "Юридичним наслідком принципу естопелю є втрата права, за захистом якого сторона звернулася до суду, в зв'язку з оцінкою судом фактичної поведінки сторони та її добросовісності

(постанови від 06.12.2023 у справі № 932/1140/21, від 29.05.2024 у справі № 910/3508/22, від 04.09.2024 у справі № 906/1311/23, від 24.09.2025 у справі № 925/322/23 (925/875/23), на які посилається скаргник)" (§ 61 постанови Касаційного господарського суду від 29.04.2026 у справі № 922/593/25) [5].

Ця формула не є єдиною, у якій Верховний Суд зводив правові наслідки саме процесуального естопеля до втрати права. Щоправда в іншій постанові, висновки у якій вже більш "припасовані" саме до процесуального аспекту естопеля, і де йдеться не про втрату права, за захистом якого особа звернулась, а про втрату процесуального права на заперечення, Верховний Суд вказав, що в силу естопеля "сторона *позбавляється права* висувати певні заперечення або заяви, що розходяться з її початковою поведінкою, визнані в цьому та/або іншому процесі" [16].

Ближчим до класичного розуміння наслідків суперечливих заяв саме у процесуальних відносинах, є висновок Верховного Суду про те, що внаслідок таких заяв позивач (відповідач) "втрачає *право посылатися на будь-які факти* на обґрунтування своїх домагань, якщо його попередня поведінка свідчила про те, що вона дотримується протилежної позиції (принцип естопелю). Зазначений висновок щодо застосування норм права у подібних правовідносинах наведено у постанові Верховного Суду від 24 серпня 2023 року у справі № 757/48968/20-ц" [9].

VI. Місце естопеля серед процесуально-правових інститутів

Те, що оформлення естопеля як цілісної доктрини і її сприйняття судовою практикою знаходяться лише на початковому етапі, свідчить те, що Верховний Суд ще однозначно не визначив їй місце серед інститутів права, хоча вже й підняв саме правило про естопель до рівня принципу.

Нечітка межа між естопелем у матеріальних і процесуальних відносинах, яка характерна для сучасної судової практики, може бути проілюстрована тим, що і в процесуальних відносинах умовою застосування естопеля є "поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, *за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них*" [13], що є традиційно умовою естопеля у матеріальних відносинах, а сам естопель в усіх випадках розглядається як такий, що є "одним із способів захисту добросовісної сторони" [12], (§ 61 постанови Касаційного господарського суду від 29.04.2026 у справі № 922/593/25) [5].

При цьому й логічний фундамент для обох випадків (у матеріальних і процесуальних відносинах) Верховний Суд шукав у латинській максимі *venire contra factum proprium* (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній

поведінці) [10, 12].

В інший, більш ранній, постанові Верховний Суд також виклав цей же висновок, однак там він був доповнений виведенням естопеля у процесуальних відносинах з джерел приватного права: "Згідно зі статтею I.-1:103 Принципів, визначень і модельних правил європейського приватного права поведінкою, яка суперечить добросовісності та чесній діловій практиці, є, зокрема, поведінка, що не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, за умови, що інша сторона, яка діє собі на шкоду, розумно покладається на них" [12].

Однак в практиці міжнародних юрисдикційних органів визнано, що одним з втілень естопеля, який, своєю чергою, є проявом принципу добросовісності, є максима "*allegans contraria non est audiendus*" (лат. "не буде почутий той, хто стверджує протилежне") [2, с. 456; 3, с. 121–122]. Ця максима характеризує естопель у процесуальних відносинах як правила підсистеми права про докази і доведення.

Натомість, Верховний Суд вважав за можливе відмежувати естопель від правил про докази і доведення: "Аргументи касаційної скарги про відсутність висновку Верховного Суду щодо застосування частини шостої статті 13 ЦК України, а також статей 44, 81, 89 ЦПК України у подібних правовідносинах у контексті застосування судом апеляційної інстанції доктрини естопель є необґрунтованими. Як убачається з оскаржуваного судового рішення, суд апеляційної інстанції застосував доктрину заборони суперечливої поведінки не як самостійний спосіб встановлення фактичних обставин справи чи заміну доказування, а як прояв загального принципу добросовісності учасників цивільного процесу, закріпленого у частині шостій статті 13 ЦК України та статті 44 ЦПК України. При цьому суд не звільняв жодну зі сторін від обов'язку доказування та не перекладав тягар доказування всупереч вимогам статті 81 ЦПК України.

Застосування апеляційним судом доктрини естопель не вплинуло на обсяг процесуальних прав сторін і не підмінило оцінку доказів, оскільки всі фактичні обставини справи були встановлені судом на підставі належних і допустимих доказів з дотриманням вимог статті 89 ЦПК України. Суд апеляційної інстанції не ототожнював процесуальну аргументацію відповідачів із визнанням ними факту та змісту поширеної інформації, а виходив із установленної під час розгляду справи непослідовної поведінки відповідачів, які на різних стадіях процесу змінювали свою правову позицію щодо факту поширення спірних висловлювань та їх характеру, що

обґрунтовано було оцінено з урахуванням принципів добросовісності та заборони зловживання процесуальними правами. Отже, твердження касаційної скарги про те, що застосування доктрини естопель нібито призвело до обмеження фундаментальних процесуальних прав сторін або до порушення обов'язку суду встановлювати фактичні обставини справи виключно на підставі належних та допустимих доказів, не підтверджуються матеріалами справи та змістом оскаржуваного судового рішення" [15].

Хоча інший висновок стосовно застосування естопель, в силу якого сторона "втрачає право посилається на будь-які факти на обґрунтування своїх домагань"[9], значно ближчий до традиційного розуміння *judicial estoppel* чи *collateral estoppel* як інституту права доказів і доведення у процесі.

Висновки:

Протягом 2023–2026 років спостерігається інтенсивне оформлення у практиці Верховного Суду доктрини естопель у її процесуальному аспекті. Для цього процесу, як ми мали можливість переконатись, характерні такі особливості:

- Нормативним підґрунтям для доктрини є закріплений у процесуальному законі принцип добросовісності;

- Попри багатоаспектність доктрини естопель у цивільному процесі у системах загального права, звідки вона запозичується у вітчизняну юриспруденцію, судова практика у національному господарському та цивільному судочинстві запозичує переважно підходи судів до наслідків непослідовності у заявах сторони, властиві для доктрини *equitable estoppel*, яка спрямована найперше на захист добросовісної сторони у процесі, а не на захист остаточності та авторитету судового рішення, що характерно для *judicial estoppel*. Врешті третій вид естопель, поширений у системах загального права, який має процесуальне значення і належить до права про докази і доведення, а саме побічний естопель (*collateral estoppel*), взагалі поки що у вітчизняну практику не запозичується, вочевидь за відсутності потреби з огляду на наявні у процесуальному законодавстві правила про преюдицію;

- Відсутність чіткої межі між процесуальним та матеріальним аспектами доктрини: суд не застосовує до сторони, на недобросовісність якої вказує, заходи запобігання зловживання процесуальними правами, а також наслідки зловживання у вигляді повернення або залишення без розгляду відповідних суперечливих заяв, однак критично оцінює самі заяви, що скоріше іноді схоже на застосування естопель вже у спірних матеріальних відносинах;

- Межі застосування доктрини (в межах одного процесу в судах різних інстанцій або в різних процесах, або ж і те й інше) все ще детально не

опрацьовані у практиці, як і чітка відповідь на питання про наслідки застосування саме "процесуального" естоппеля: чи має це бути вже закріплена у процесуальному законі реакція суду на заяву учасника, яка визнається зловживанням процесуальним правом, у вигляді залишення заяви без розгляду; втрата права, як на це вказує Верховний Суд без конкретизації, про яке саме право йдеться.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Davis K. A. Judicial Estoppel and Inconsistent Positions of Law Applied to Fact and Pure Law. *Cornell Law Review*. 2003. Vol. 89, Issue 1. P. 191–230. URL: <http://scholarship.law.cornell.edu/clr/vol89/iss1/3> (дата звернення: 06.06.2026).
2. de Andrade, M. C. General Principles of Procedural Law in the Practice of the WTO Appellate Body. *International Community Law Review*. 2021. Vol. 24(5). P. 444–475. <https://doi.org/10.1163/18719732-12341463>
3. Kotuby Ch. T., Jr., Sobota L. A. *General Principles of Law and International Due Process: Principles and Norms Applicable in Transnational Disputes*. Center for International Legal Education (CILE), University of Pittsburgh School of Law, Oxford University Press, 2017. 288 p.
4. Верховний Суд, Касаційний господарський суд. Постанова від 27.01.2022, справа № 922/987/16 (922/1050/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103836960> (дата звернення: 06.06.2026).
5. Верховний Суд, Касаційний господарський суд. Постанова від 29.04.2026, справа № 922/593/25. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/136113978> (дата звернення: 06.06.2026).
6. Верховний Суд, Касаційний цивільний суд. Постанова від 05.04.2023, справа № 640/256/18-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110310625> (дата звернення: 06.06.2026).
7. Верховний Суд, Касаційний цивільний суд. Постанова від 05.09.2024, справа № 495/10151/19. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121436729> (дата звернення: 06.06.2026).
8. Верховний Суд, Касаційний цивільний суд. Постанова від 07.02.2024, справа № 490/1981/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117179819> (дата звернення: 06.06.2026).
9. Верховний Суд, Касаційний цивільний суд. Постанова від 08.04.2024, справа № 757/7956/21-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118296699> (дата звернення: 06.06.2026).
10. Верховний Суд, Касаційний цивільний суд. Постанова від

- 08.11.2023, справа № 635/1668/22. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/114904597> (дата звернення: 06.06.2026).
11. Верховний Суд, Касаційний цивільний суд. Постанова від 10.04.2024, справа № 322/232/21. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/119331583> (дата звернення: 06.06.2026).
12. Верховний Суд, Касаційний цивільний суд. Постанова від 10.10.2023, справа № 754/6446/21. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/114086584> (дата звернення: 06.06.2026).
13. Верховний Суд, Касаційний цивільний суд. Постанова від 12.06.2024, справа № 756/2893/23. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/119741182> (дата звернення: 06.06.2026).
14. Верховний Суд, Касаційний цивільний суд. Постанова від 17.09.2024, справа № 645/1035/23. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/121846857> (дата звернення: 06.06.2026).
15. Верховний Суд, Касаційний цивільний суд. Постанова від 20.05.2026, справа № 754/6964/21. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/137226404> (дата звернення: 06.06.2026).
16. Верховний Суд, Касаційний цивільний суд. Постанова від 26.07.2023, справа № 344/17277/20. URL:
<https://reyestr.court.gov.ua/Review/112896604> (дата звернення: 06.06.2026).
17. Пільков К. М. Res judicata та споріднені доктрини остаточної дії судового рішення: порівняльно-правовий аспект. Аналітично-порівняльне правознавство. Електронне наукове видання. 2021. № 3. С. 15–21. DOI: 10.24144/2788-6018.2021.03.2
18. Пільков К. Порівняльно-правовий аналіз доктрини res judicata: частина 2. Правові системи загального права. Knowledge, Education, Law, Management. 2022. № 6 (50). С. 261–267. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.6.41>

Походжук Р. В.

ДО ПИТАННЯ КРИТЕРІЇВ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА НА ЗАБУТТЯ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Стрімкий розвиток технологій створив значні можливості для поширення інформації, що призвело до зміни балансу між доступом до інформації про особу та захистом її приватності. Незважаючи на те, що такий розвиток мав позитивний ефект для людини щодо доступу до інформації, однак це також підвищило ризик того, що персональні дані можуть стати доступними для необмеженого кола третіх осіб.

З метою запобігання незаконному поширенню інформації про особу, така особа може вимагати видалення інформації про себе. Цей механізм реалізується через здійснення права на забуття, зокрема у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) право на забуття розглядається як складова права на повагу до приватного і сімейного життя (стаття 8) [1]. Це було підтверджено і ЄСПЛ, відповідно до позиції якого, з точки зору Конвенції, "право бути забутим онлайн" пов'язане зі статтею 8 Конвенції, а точніше з правом на повагу до репутації, незалежно від того, які заходи вживаються для цього ... та не є самостійним правом, захищеним Конвенцією, і, оскільки воно охоплюється статтею 8 Конвенції, може стосуватися лише певних ситуацій та елементів інформації [2].

Водночас слід зазначити, що при забезпеченні права на забуття ЄСПЛ встановлює певні критерії щодо його застосування. Так, знаковою справою щодо формування критеріїв балансу між правом на повагу до приватного і сімейного життя та свободою вираження поглядів має рішення у справі *Fuchsman v. Germany*. У цій справі заявник скаржився на те, що національні суди не захистили його репутацію та право на повагу до приватного життя, як це передбачено статтею 8 Конвенції, оскільки у публікації газетної статті на веб-сайті газети "The New York Times" згадувалося ім'я заявника, і згідно зі звітами американських та європейських правоохоронних органів було оприлюднено інформацію про ймовірні зв'язки заявника з російською організованою злочинністю [3]. ЄСПЛ у цій справі визначив, наскільки це доречно для цієї справи, такі відповідні критерії в контексті збалансування конкуруючих прав: *внесок у дискусію, що становить суспільний інтерес; ступінь популярності особи, якої це стосується; тема новинної статті; попередня поведінка особи, якої це стосується; спосіб отримання інформації та її достовірність; а також зміст, форма та наслідки публікації* [3]. Відтак, ЄСПЛ сформував базові критерії оцінки можливості захисту права на забуття. Однак, розвиток суспільних відносин та конкретні життєві обставини зумовили необхідність подальшого перегляду зазначених критеріїв у практиці ЄСПЛ.

Так, пізніше ЄСПЛ розвинув свій підхід щодо критеріїв застосування права на забуття у справі *Hurbain v. Belgium*. У цій справі розглядалося питання щодо анонімізації онлайн-статті, яка була доступна онлайн в архівах газети "Le Soir". У друкованому виданні цієї газети було опубліковано статтю про смертельну

дорожньо-транспортну пригоду, у якій згадувалося повне ім'я Г. та загинули двоє людей, а ще троє отримали поранення. Г. був засуджений до умовного терміну та реабілітований у 2006 році. У 2010 році Г. звертався до SA Rossel et Compagnie та до Google Belgium із проханням видалити або анонімізувати статтю, посилаючись на ризик втрати роботи та пацієнтів через згадку його імені у результатах пошуку. Йому відмовили, і він звернувся до національного суду, який задовольнив практично всі його вимоги щодо анонімізації статті.

Після цього видавець зазначеної газети звернувся до ЄСПЛ щодо порушення статті 10 Конвенції. Водночас ЄСПЛ вказав, що національні суди послідовно врахували характер та серйозність судових фактів, про які повідомлялося у статті, той факт, що стаття не мала актуального, історичного чи наукового інтересу, а також той факт, що Г. не був добре відомий. Крім того, вони надали значення серйозній шкоді, завданій Г. в результаті постійної доступності статті в Інтернеті з необмеженим доступом, що могло створити "віртуальну кримінальну історію", особливо з огляду на тривалість часу, що минув з моменту першої публікації статті. ЄСПЛ також зазначив, що порушення статті 10 Конвенції не було, адже втручання у право, гарантоване цією статтею, через анонімізацію електронної версії статті на веб-сайті газети "Le Soir" було обмежене тим, що було строго необхідним, і тому, за обставин справи, може вважатися необхідним у демократичному суспільстві та пропорційним [2]. ЄСПЛ проаналізував баланс інтересів щодо свободи слова видавця, включаючи його право поширювати інформацію серед громадськості та, з іншого боку, право Г. на захист його приватного життя і визнав виправданим втручання у свободу вираження поглядів для захисту права на повагу до приватного і сімейного життя.

У цій справі ЄСПЛ оновив критерії щодо оцінки балансу інтересів сторін у контексті конфлікту між застосуванням приписів статей 8 та 10 Конвенції. Зокрема ЄСПЛ зазначив, що балансування цих різних прав рівної цінності, яке має здійснюватися в контексті запиту на зміну журналістського контенту, що архівується онлайн, повинно враховувати такі критерії: *характер архівованої інформації; час, що минув з моменту подій, та з моменту первинної та онлайн-публікації; сучасний інтерес до інформації; чи добре відома особа, яка претендує на право бути забутою, та її поведінка з моменту подій; негативні наслідки подальшої доступності інформації онлайн; ступінь доступності інформації в цифрових архівах; вплив заходу на свободу вираження поглядів і, зокрема, на свободу преси* [2]. Оновлення зазначених критеріїв свідчить про гнучкий підхід ЄСПЛ щодо вирішення

конфлікту між свободою вираження поглядів та правом на повагу до приватного та сімейного життя. Крім того, ЄСПЛ підкреслив динамічну та відносну природу цього права, а тому, національному суб'єкту правозастосування при вирішенні конкретної справи слід розглядати їх як лише певний орієнтир, не обмежуючись такими.

Таким чином, вважаємо, що у вітчизняному законодавстві та судовій практиці слід враховувати критерії застосування права на забуття, сформовані у практиці ЄСПЛ, зважаючи на те, що практика ЄСПЛ є джерелом права в Україні. Однак судам повинна також надаватися певна свобода дій щодо визначення наявності чи відсутності порушення права на забуття як елемента права на повагу до приватного і сімейного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. European Convention on Human Rights. Rome, 4.XI.1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG (дата звернення: 22.05.2026).

2. European Court of Human Rights. *Hurbain v. Belgium*, Grand Chamber, Application No. 57292/16, July 4, 2023. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-225814> (дата звернення: 17.05.2026).

3. European Court of Human Rights. *Fuchsmann v. Germany*. Application No. 71233/13, October 19, 2017. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177697> (дата звернення: 17.05.2026).

Примак В. Д.

ДЕРЖАВА ТА ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ЯК ЦИВІЛЬНІ ВІДПОВІДАЧІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Принаймні донедавна істотною правовою проблемою у процесуальних відносинах, пов'язаних із судовим захистом цивільних прав та інтересів осіб, потерпілих від кримінально караних дій представників державної влади, залишалось доволі поширене при здійсненні кримінального судочинства [1] несприйняття самої можливості набуття державою процесуального статусу цивільного відповідача у кримінальному процесі.

Схоже, що така правова позиція жодним чином не ґрунтувалась на умоглядно допустимих і потенційно переконливих аргументах на кшталт необхідності встановлення пропорційних завданням і засадам кримінального судочинства меж реалізації закріплених статтями 6 і 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. прав на справедливий суд і

ефективний засіб правового захисту – саме у частині вирішення у тій чи іншій формі судочинства питання про відшкодування державою шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями, вчиненими посадовими або службовими особами її органів.

Спираючись ніби на певну самодостатню максиму, переважно саме на виразну імперативність приписів кримінального процесуального закону, прихильники відповідного підходу вочевидь знаходили аргументи для свого роду обходу відсильних норм Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), якими прямо встановлено належні форми взаємодії правових засобів кримінального та цивільного судочинства. Останні, серед іншого, покликані забезпечити юридичну рівність різних категорій потерпілих від кримінальних правопорушень (незалежно від суб'єкта цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану кримінально караним діянням), а також розумну процесуальну економію, спрямовану на уникнення необхідності встановлення великої кількості тотожних обставин окремо у взаємопов'язаних кримінальній та цивільній справах. Адже йдеться про те саме діяння, якому (а почасти його суб'єкту і наслідкам) надається різне юридичне значення (відмінна кваліфікація) – в одному випадку з точки зору кримінального права, а в іншому – з погляду цивільного матеріального права.

Дійсно, у КПК України держава прямо не згадується як імовірний цивільний відповідач. При буквальному тлумаченні ч. 1 ст. 62 КПК України такого правового статусу можуть набувати лише фізичні та юридичні особи, які за законом несуть цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально протиправними діями (бездіяльністю) підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, та до якої пред'явлено цивільний позов у кримінальному провадженні. Однак встановлення належного обсягу правової інтерпретації (у даному випадку щодо суб'єктного складу цивільних відповідачів у кримінальному процесі) за всіх обставин має спиратися також і на телеологічний аспект визначення того, з яких мотивів мав виходити законодавець, закріплюючи (а тим паче лише імпліцитно допускаючи) ті чи інші винятки.

Як зазначав П. М. Рабінович, цільове (теологічне) тлумачення юридичних норм має бути спрямоване на «з'ясування змісту (смыслу) юридичної норми на основі виявлення цілей її встановлення чи санкціонування» [2, с. 197]. Водночас, на нашу думку, слід зважати і на характер норми (у даному випадку – припису кримінального процесуального закону) з точки зору використання у ній елементів уповноваження або

імперативної заборони як засобів правового регулювання.

Неврахування окреслених чинників при тлумаченні норм щодо правового статусу цивільного відповідача у кримінальному процесі ставить під сумнів саму можливість повноцінної реалізації таких засад кримінального провадження, як рівність перед законом і судом, повага до людської гідності, забезпечення права на захист і доступ до правосуддя, а також досягнення таких завдань кримінального провадження, як захист особи від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду.

Разом з тим слід наголосити на тому, що залучення держави як цивільного відповідача у кримінальному провадженні є безпосереднім результатом застосування у кримінальному процесі належної правової процедури, оскільки ч. 5 ст. 128 КПК України зобов'язує суд розглянути цивільний позов у кримінальному провадженні аж ніяк не винятково за правилами, встановленими цим Кодексом, а й за нормами Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), якщо процесуальні відносини, що виникли у зв'язку з цивільним позовом, не врегульовані КПК України, і якщо таке субсидіарне правозастосування не суперечать засадам кримінального судочинства. Своєю чергою, ч. 2 ст. 48 ЦПК України визначає відповідачами у цивільному процесі не тільки фізичних і юридичних осіб, а й державу. Отже, можливість і належність участі держави у кримінальному процесі як цивільного відповідача напряду впливає з відповідних відсильних (до положень ЦПК України) норм КПК України.

Проте кримінально-правова кваліфікація конкретного кримінального правопорушення спричиняє різну визначеність суб'єкта цивільно-правової відповідальності – при вчиненні кримінальних правопорушень, які не пов'язані зі здійсненням посадових (службових) повноважень представником влади, або вчинених тими працівниками органів державної влади, які не наділені організаційно-розпорядчими чи адміністративно-господарськими функціями, відповідальність за майнову і моральну шкоду, завдану такого роду суб'єктами кримінальних правопорушень на підставі ч. 1 ст. 128 КПК України має нести відповідна державна юридична особа (включно з органом державної влади як юридичною особою публічного права). У такий спосіб проявляється зумовленість процесуальних правовідносин тими матеріально-правовими правовідносинами, з приводу яких власне і здійснюється правосуддя.

У окресленому контексті визначальним є те, що згідно зі ст. 170

Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) держава набуває і здійснює цивільні права та обов’язки через органи державної влади у межах їхньої компетенції, а відповідно до частин 1 і 2 ст. 176 ЦК України держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади і створені ними юридичні особи за загальним правилом (за відсутності встановлених законом винятків) не несуть відповідальності за зобов’язаннями одне. Втім, зазначені приписи спричиняють необхідність чіткого розмежування публічно-правового і приватноправового статусу державних і комунальних юридичних осіб, які в одних правовідносинах можуть діяти саме як органи влади або місцевого самоврядування, у той час як у інших випадках вони діятимуть від власного імені, набуваючи обов’язків у деліктних зобов’язаннях власне для себе, а не для своїх засновників як суб’єктів публічного права.

Врахування окреслених відмінностей правового статусу буде визначальним для визначення належного відповідача також і при вирішенні цивільного позову у кримінальному процесі. Водночас від імені держави як цивільного відповідача у кримінальному процесі процесуальні дії вчинятиме зазвичай наділений у цивільних правовідносинах правовим статусом юридичної особи публічного права орган державної влади, на який нормами публічного права покладено функції держави у відповідній сфері державного управління. За відсутності такого органу держава як цивільний відповідач у кримінальному процесі має бути представлена органом, уповноваженим фактично виконувати фінансові зобов’язання держави з відшкодування шкоди, завданої посадовими та службовими особами органів державної влади.

У площині порушеної проблематики йдеться про питання забезпечення першорядних національних інтересів, до яких у сфері громадської безпеки і порядку належать, зокрема, «захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз» (п. 3 ч. 1 ст. 1 Закону України від 21.06.2018 № 2469-VIII «Про національну безпеку України»). Зазначені положення є похідними від норм ст. 3 Конституції України, які визначають людину найвищою соціальною цінністю, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов’язком держави. Одним з приватноправових засобів такого забезпечення прав людини як ключового національного інтересу є відшкодування державою шкоди, завданої представниками державної влади.

Тож модернізація правового механізму застосування деліктної відповідальності держави у взаємозв'язку його приватноправових (матеріально-правових) і публічно-правових (процесуально-правових) складових в умовах трансформації міжнародного правопорядку і виникнення нових загроз для прав і свобод людини є одним з актуальних завдань розвитку національної правової системи України.

На підставі вищевикладеного можна дійти такого висновку: будучи боржником у деліктному зобов'язанні з відшкодування шкоди, завданої посадовою або службовою особою органу державної влади, держава у порядку застосування відсильних до цивільного процесуального законодавства норм КПК України має набувати у разі пред'явлення до неї цивільного позову правового статусу цивільного відповідача у відповідному кримінальному провадженні. Натомість органи державної влади, наділені цивільно-правовим статусом юридичної особи публічного права, посідають статус цивільного відповідача у кримінальному процесі у разі виникнення деліктного зобов'язання внаслідок вчинення кримінального правопорушення їх працівниками, які не мають кримінально-правового статусу службової особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ухвала Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду від 28.08.2025 у справі № 754/1519/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/129961914>.

2. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права : навч. посіб. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.

Резнікова В. В., Щербина В. С. ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАННЯМ РІШЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО СУДУ

Судовий контроль за виконанням рішень господарських судів – це врегульована нормами ГПК України та суміжного законодавства процесуальна діяльність господарських судів, спрямована на забезпечення законності, ефективності та своєчасності реалізації судових рішень, що здійснюється у формі розгляду процесуальних питань, пов'язаних із видачею, коригуванням, тлумаченням та виконанням виконавчих документів, а також перевірки правомірності дій (бездіяльності) суб'єктів примусового виконання, і має на меті гарантування реального відновлення порушених

прав та мінімізацію трансакційних витрат учасників господарського обороту.

Метою судового контролю за виконанням рішень господарських судів є забезпечення реального, належного та своєчасного виконання судового рішення як завершальної стадії господарського процесу шляхом перевірки законності рішень, дій чи бездіяльності органів та осіб, які здійснюють примусове виконання, а також усунення порушень прав та законних інтересів стягувача у межах процесуальних форм, прямо передбачених ГПК України. У цьому контексті судовий контроль не може розглядатися як продовження чи альтернатива виконавчої діяльності, оскільки його правова природа полягає у здійсненні юрисдикційної перевірки дотримання вимог закону у виконавчому провадженні, а не у безпосередньому вчиненні виконавчих дій. Такий підхід відповідає принципу функціональної автономії стадій господарського процесу та забезпечує належне розмежування повноважень між судом і органами примусового виконання.

Зміст судового контролю охоплює, зокрема, забезпечення законності виконавчого провадження, запобігання та припинення зловживань процесуальними правами його учасників, а також відновлення порушених прав стягувача у випадках неналежного виконання або невиконання судового рішення. Реалізація цих завдань відбувається через інституційно визначені процесуальні механізми, включаючи розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність виконавців, а також застосування судом передбачених законом заходів, спрямованих на корекцію процесу виконання без втручання у дискреційні повноваження виконавця.

Взаємозв'язок між судовим контролем за виконанням рішень господарських судів та ефективністю господарського судочинства має комплексний характер і проявляється насамперед у результативному аспекті правосуддя. Ефективність господарського судочинства не може бути зведена виключно до якості судового розгляду або дотримання процесуальних стандартів, оскільки визначальним критерієм її оцінки є здатність судового рішення до фактичної реалізації у господарському обороті. У цьому сенсі судовий контроль виконує функцію процесуального механізму, що забезпечує трансформацію судового рішення з формально-юридичного акта у реальний економічний результат.

З економіко-правової точки зору судовий контроль за виконанням судових рішень сприяє зниженню трансакційних витрат, пов'язаних із примусовим виконанням, зменшує рівень правової невизначеності та ризик опортуністичної поведінки учасників господарського обороту. Наявність

ефективних механізмів судового контролю формує передбачувані правові очікування щодо захищеності майнових прав, що, у свою чергу, позитивно впливає на стабільність господарського обороту та інвестиційну привабливість економічного середовища. Інституційне значення судового контролю полягає також у його ролі як структурного елемента механізму забезпечення принципу верховенства права. Забезпечення обов'язковості судового рішення передбачає не лише його формальне існування, а й створення ефективних гарантій його виконання. Таким чином, судовий контроль за виконанням рішень господарських судів доцільно розглядати як самостійну процесуальну гарантію ефективності правосуддя, яка забезпечує перехід від судового рішення як нормативно визначеного результату розгляду спору до його фактичної реалізації у господарському обороті. Його функціонування має безпосередній вплив на рівень правової визначеності, стабільність економічних відносин та загальну ефективність господарського судочинства, що обумовлює необхідність подальшого наукового дослідження цього інституту, зокрема у площині кількісної оцінки його впливу на результати примусового виконання та порівняльного аналізу з відповідними механізмами у праві ЄС.

Судовий контроль у господарському судочинстві доцільно розглядати не як сукупність ізольованих процесуальних інструментів, а як функціонально інтегровану систему впливу суду на динаміку господарських правовідносин, що реалізується через передбачені ГПК України процесуальні механізми та спрямована на забезпечення ефективного, а не лише формально правильного судового захисту. Такий підхід дозволяє подолати редукцію судового контролю до реактивної діяльності та обґрунтувати його як інституційний фактор зниження правової невизначеності, мінімізації трансакційних витрат і стабілізації господарського обороту.

Функціональна структура судового контролю охоплює декілька взаємопов'язаних рівнів, кожен із яких має самостійне регулятивне значення та водночас реалізується у межах єдиної процесуальної логіки.

Превентивний рівень судового контролю проявляється на стадіях відкриття провадження та підготовчого провадження і реалізується через інструменти, передбачені ГПК України, зокрема інститути залишення позовної заяви без руху, повернення позову, забезпечення позову та доказів. Його функціональне призначення полягає у запобіганні виникненню дефектних або нефункціональних судових рішень, які не здатні забезпечити реальний захист порушеного права. У цьому контексті превентивний контроль не може розглядатися як відхилення від принципу диспозитивності,

а виступає процесуально обумовленим механізмом забезпечення належної якості судового розгляду.

Коригуючий рівень судового контролю реалізується через інститути апеляційного та касаційного перегляду, а також через механізми виправлення описок, роз'яснення судових рішень і перегляду за нововиявленими або виключними обставинами. Його функція полягає у відновленні відповідності судового рішення вимогам законності та обґрунтованості, що у свою чергу забезпечує передбачуваність правозастосування. Практика Верховного Суду свідчить про системну роль цього рівня у формуванні єдності судової практики, що має безпосередній вплив на економічну поведінку суб'єктів господарювання.

Стабілізаційний рівень судового контролю пов'язаний із виконанням судових рішень і контролем за їх реальною імплементацією. Його процесуальне втілення охоплює, зокрема, видачу виконавчих документів, розгляд скарг на дії чи бездіяльність виконавців, а також застосування заходів процесуального примусу. Саме на цьому рівні відбувається трансформація судового рішення з нормативно-юридичного акту у фактичний економічний результат, що визначає ефективність судового захисту в економічному вимірі.

Інтеграційний рівень судового контролю відображає системний ефект взаємодії зазначених механізмів і проявляється у формуванні стабільних правових очікувань учасників господарського обороту. Він реалізується не через окрему процесуальну стадію, а через сукупний вплив судової практики, зокрема правових позицій Верховного Суду, на стандарти поведінки суб'єктів господарювання. У цьому аспекті судовий контроль виконує функцію інституційного регулятора ринку, впливаючи на рівень правових ризиків та структуру економічних рішень.

Запропонована функціональна модель судового контролю дозволяє переосмислити господарське судочинство як механізм, орієнтований не лише на формальне вирішення спору, а на досягнення реального захисту порушених прав із урахуванням економічних наслідків судового рішення. Такий підхід узгоджується з принципом верховенства права, зокрема його складовою ефективності судового захисту, та відповідає сучасним тенденціям розвитку процесуального права, в межах яких результативність правосуддя оцінюється через його здатність забезпечити виконання рішення і стабільність правовідносин.

Однією з основних проблем, які зумовлюють необхідність подальшого удосконалення організації функціонування судової влади та здійснення

правосуддя, Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки назвала неналежне виконання судових рішень, неефективність механізмів судового контролю за виконанням судових рішень. Очевидно, що і сьогодні проблема неефективності механізмів судового контролю за виконанням судових рішень, і, зокрема, рішень господарських судів залишається невирішеною, чому є низка причин, однією з яких є, на наш погляд, недосконалість норм інституту судового контролю.

Відповідно до ст.129¹ Конституції України судові рішення є обов'язковим до виконання. Держава забезпечує виконання судового рішення у визначеному законом порядку. При цьому контроль за виконанням судового рішення здійснює суд.

Як встановлено ч.1 ст.339 ГПК України, судовий контроль за виконанням судових рішень у господарських справах здійснює суд, який розглянув справу як суд першої інстанції.

Дослідження механізму здійснення судового контролю за виконанням судових рішень в господарському судочинстві дозволяє зробити деякі висновки, реалізація яких сприятиме, на нашу думку, підвищенню ефективності судового контролю.

Зокрема:

1. Оскільки норма ч.1 ст.74 Закону України «Про виконавче провадження», яка встановлює, що рішення, дії чи бездіяльність виконавця та посадових осіб органів державної виконавчої служби щодо виконання судового рішення можуть бути оскаржені сторонами, *іншими учасниками та особами* (курсив наш. – авт.) до суду, який видав виконавчий документ, у порядку, передбаченому законом, характеризується, на наш погляд досить розмитим формулюванням, позбавленим правової визначеності, вважаємо, що при визначенні кола осіб, які мають право звертатися із скаргою до господарського суду у процесі здійснення судового контролю, слід керуватися положеннями ГПК України, які визначають осіб та органи, які можуть бути позивачами та відповідачами в господарському судочинстві, а також наділені правом звертатися до суду в інтересах інших осіб. Саме вони можуть бути стягувачами і боржниками у виконавчому провадженні.

2. Визначивши реквізити скарги та документи і докази, що додаються до неї, ст.340 ГПК України в ч.6 встановила, що про прийняття скарги до розгляду суд постановляє ухвалу та повідомляє відповідний орган державної виконавчої служби, приватного виконавця не пізніше наступного робочого дня після прийняття її до розгляду. При цьому не зазначається, що мається на

увазі під повідомленням та яким чином воно здійснюється.

У зв'язку з цим в ч. 6 ст. 340 ГПК України доцільно зазначити, що постановлену ухвалу про прийняття скарги до розгляду суд надсилає відповідному органу державної виконавчої служби, приватному виконавцю, а також додати до адресатів отримання ухвали скаржника (стягувача чи боржника).

3. Видається некоректною редакція абз. 2 ч. 2 ст. 341 ГПК України, згідно з якою у разі подання скарги з пропуском строку *і за відсутності поважних причин для його поновлення та клопотання особи* (курсив наш. – авт.), яка подає скаргу, така скарга залишається судом без розгляду. Оскільки причини пропуску строку для подання скарги мають зазначатися скаржником у клопотанні про поновлення строку, вважаємо за доцільне викласти абз. 2 ч. 2 ст. 341 ГПК України в такій редакції: «У разі відсутності клопотання чи поважних причин для поновлення пропущеного строку для подання скарги суд залишає подану скаргу без розгляду», що дозволить закріпити хронологію у визнанні підстав вчинення судом цієї процесуальної дії.

4. Важливим засобом забезпечення виконання судового рішення господарського суду є звіт про виконання судового рішення.

Частина 1 ст. 345-¹ ГПК України називає лише три категорії справ (про захист ділової репутації; що виникають з відносин, пов'язаних із захистом економічної конкуренції, обмеженням монополізму в господарській діяльності, захистом від недобросовісної конкуренції; в інших спорах немайнового характеру), у яких суд за письмовою заявою стягувача може зобов'язати боржника подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення.

Відсутність в Законі України «Про виконавче провадження» особливостей виконання судових рішень у справах у спорах немайнового характеру, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності, є прогалиною в зазначеному законі, яка потребує заповнення шляхом внесення до нього переліку рішень у господарських спорах немайнового характеру та механізмів його виконання.

5. Частина 3 ст. 345-² ГПК України передбачає, що встановлений судом строк для подання звіту про виконання судового рішення має бути достатнім для його підготовки. Достатнім є строк, який становить не менше десяти календарних днів з дня отримання боржником відповідної ухвали та не перевищує трьох місяців.

Видається, що наведені положення не узгоджуються з принципом

розумності розгляду справи судом (ст. 114 ГПК України), дія якого, на нашу думку, поширюється і на строки здійснення судового контролю.

З метою приведення ч. 3 ст. 345⁻² ГПК України у відповідність до ст. 114 зазначеного кодексу пропонуємо викласти її в такій редакції: «3. Встановлений судом строк для подання звіту про виконання судового рішення має бути не менше десяти календарних днів і не більше трьох місяців з дня отримання боржником відповідної ухвали».

6. Встановлений абз. 7 ч. 1 ст. 135 ГПК України розмір штрафу є досить суворою мірою покарання для боржника, особливо, якщо він є фізичною особою-підприємцем, чи для керівника боржника-юридичної особи, і в окремих випадках жодним чином не порівнянний з тяжкістю правопорушення. Виходячи з цього, вважаємо за доцільне надати суду право з урахуванням конкретних обставин зменшувати розмір штрафу, який подібно до адміністративного судочинства доцільно розподіляти між державним бюджетом і заявником.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zaon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4761> (дата звернення: 8.04.2026)
2. Господарський процесуальний кодекс України : Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 8.04.2026)
3. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки : Указ Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text> (дата звернення: 8.04.2026)
4. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> (дата звернення: 8.04.2026)

Саленко Я. Ю.

ДИСПОЗИТИВНІСТЬ ТА ЗМАГАЛЬНІСТЬ У ПОДАННІ ДОКАЗІВ

В. О. Кучер пов'язує покладення на сторони позовного провадження обов'язку подавати докази з принципом диспозитивності цивільного судочинства [1, с. 314]. Принцип диспозитивності цивільного судочинства відповідно до частини першої ст. 13 ЦПК України полягає у тому, що «суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до

цього Кодексу, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених цим Кодексом випадках». Норма частини третьої ст. 13 стосується доказів, але у ній ідеться про обмеження збирання доказів судом за власною ініціативою.

Велика Палата Верховного Суду у постанові від 19.12.2021 пов'язала принцип диспозитивності, зазначивши: «з урахуванням принципів змагальності та диспозитивності збирання доказів на підтвердження грошових вимог не є обов'язком суду» [6]. Тобто обмеження ініціативи суду щодо збирання доказів тут віднесено до елементів принципу диспозитивності.

Проте практика Верховного Суду щодо тлумачення принципу диспозитивності все ж переважно стосується права на звернення до суду та формування позовних вимог, які розглядатиме суд. Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 27.10.2022 вказано: «принцип диспозитивності покладає на суд обов'язок вирішувати лише ті питання, за вирішенням яких позивач звернувся до адміністративного суду. Суд вирішує лише ті вимоги по суті спору, про вирішення яких клопочуть сторони, і за загальним правилом він не повинен виходити за межі цих вимог. Тобто суд зв'язаний предметом і обсягом заявлених вимог» [10]. Крім того у постанові Великої Палати Верховного Суду від 24.04.2024 вказано: «За змістом принципу диспозитивності цивільного судочинства, закріпленого у статті 13 ЦПК України, суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених цим Кодексом випадках. Учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд» [8 п. 48]. Також практика Великої Палати Верховного Суду містить такі висновки щодо принципу диспозитивності:

– «Суд, ураховуючи принципи диспозитивності та змагальності, не може вирішувати питання про зменшення суми судових витрат на професійну правову допомогу, що підлягають розподілу, з власної ініціативи» [9, п. 139];

– «Оскільки вимога прокурора про витребування земельної ділянки не є належним способом захисту права власника на земельну ділянку водного фонду, враховуючи принцип диспозитивності цивільного судочинства, суди мали відмовити у задоволенні цієї вимоги. Така відмова через обрання неналежного способу захисту не перешкоджає ... заявити негативний позов про повернення земельної ділянки її власникові» [4, п. 96];

– «Оскільки у позовній вимозі «витребувати з незаконного володіння... земельну ділянку... у придатному для використання стані шляхом знесення

об'єкта нерухомості, а саме житлового будинку» прокурор поєднав одночасно два способи захисту порушеного права, а сплатив судовий збір лише за одну майнову вимогу, враховуючи принцип диспозитивності цивільного судочинства, апеляційний суд не мав підстав задовольняти цю вимогу як дві окремі: і витребувати спірну земельну ділянку, і знести споруджене на ній нерухоме майно» [5, п. 105].

В теорії цивільного процесуального права принцип диспозитивності визначається як «закріплене нормами процесуального законодавства основне положення, відповідно до котрого в межах, встановлених законом, суб'єкти, які звертаються до суду, мають можливість виконувати різноманітні дії щодо захисту своїх прав за своєю волею і враховуючи свої інтереси, а діяльність суду визначається волевиявленням таких осіб [12, с. 98].

Отже, принцип диспозитивності не стосується доказування загалом та подання доказів зокрема. Натомість у ст. 12 ЦПК України закріплено принцип змагальності сторін. Його суть полягає в тому, що кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Саме для реалізації принципу змагальності сторін учасники справи наділені правом, але не обов'язком, подавати докази. Так само для реалізації цього принципу сторони наділені правом витребувати докази у інших осіб, а суд, відповідно, зберігаючи об'єктивність і неупередженість, сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом. Відповідне розуміння принципу змагальності сторін знайшло своє відображення і у практиці Великої Палати Верховного Суду [2; 3, п. 48; 7, п. 44].

У теорії цивільного процесу як змістовна складова принципу змагальності розглядається право кожної сторони підтверджувати докази обставини справи, якими вони обґрунтовують свої доводи та заперечення. Зокрема, Г. П. Тимченко запропонував таке розуміння принципу змагальності: «це таке основне положення, закріплене у нормах процесуального законодавства, відповідно до котрого створюються умови кожній заінтересованій в судовому захисті особі для участі в процесуальному спорі, активності і взаємодії (співробітництва) з судом у встановленні всіх обставин справи, які мали місце в дійсності, з метою найточнішого застосування норм права і вирішення правового спору» [11, с. 322].

Отже, як імплементація принципу змагальності сторін учасники справи наділені правом подавати докази та просити суд витребувати докази у інших

осіб, а суд, сприяючи їм у здійсненні їхніх прав та з метою з'ясування обставин справи, долучає докази до справи та витребує їх у інших осіб на підставах та в порядку, визначених ЦПК України. Обов'язок учасників справи та інших осіб подавати докази на вимогу суду спрямований на забезпечення завдань цивільного судочинства щодо справедливого та неупередженого розгляду цивільних справ та з метою забезпечення з'ясування судом обставин, що мають значення для справи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кучер В. О. Цивільні процесуальні обов'язки сторін у позовному провадженні. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2024. Серія ПРАВО. Випуск 84: частина 1. С. 311–316.

2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11.10.2023 у справі № 756/8056/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114228699> (дата звернення 05.05.2025).

3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 13.05.2026 у справі № 367/8835/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/136784631> (дата звернення 05.05.2025).

4. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 15.09.2020 у справі № 469/1044/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270734> (дата звернення 05.05.2025).

5. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 18.01.2023 у справі № 488/2807/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109364576> (дата звернення 05.05.2025).

6. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 19.12.2021 у справі № 904/2104/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101990860> (дата звернення 05.05.2025).

7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 22.02.2022 у справі № 642/8107/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105423463> (дата звернення 05.05.2025).

8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 24.04.2024 у справі № 657/1024/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119331841> (дата звернення 05.05.2025).

9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26.06.2024 у справі № 686/5757/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120396086> (дата звернення 05.05.2025).

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27.10.2022 у справі № 9901/496/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107476263> (дата

звернення 05.05.2025).

11. Тимченко Г. П. Принципи змагальності в судочинстві України: історичний і теоретичний аспекти. Держава і право : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2010. Вип. 48. С. 316–322.

12. Тимченко Г. П. Принципи цивільного та адміністративного судочинства в Україні: проблеми теорії і практики. Дис. ... докт. юрид. наук. : спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право; 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 412 с.

Сковородіна О. М.

**ПРАВО СТОРІН ГОСПОДАРСЬКОГО СУДОЧИНСТВА
НА ОБРАННЯ СУДДІ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ПРОЦЕДУРИ
ВРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО СПОРУ**

Одним зі складових елементів права на справедливий суд, закріпленого у статті шостій Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [2], є розгляд справи судом, встановленим законом. Фраза «встановлений законом» означає не лише законні підстави для існування «суду», але й дотримання судом конкретних правил, що регламентують його діяльність. Законність суду або трибуналу за своїм визначенням охоплює як його склад у кожній справі, так і процедуру первинного призначення суддів [1, с. 81]. Таким чином, окрім належної підготовки суддів, важливе значення має визначення складу суду у порядку, встановленому законом. У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» такий аспект конвенційного права на справедливий суд відображено у праві на повноважений суд, закріпленому у статті восьмій цього Закону. Так, згідно з нею ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до юрисдикції якого вона віднесена процесуальним законом. Суддя розглядає справи, одержані згідно з порядком розподілу судових справ, установленим відповідно до закону. На розподіл судових справ між суддями не може впливати бажання судді чи будь-яких інших осіб. Згідно зі статтею 15 зазначеного Закону справи у судах розглядаються суддею одноособово, а у випадках, визначених процесуальним законом, – колегією суддів, а також за участю присяжних. Визначення судді або колегії суддів для розгляду конкретної справи здійснюється Єдиною судовою інформаційно-телекомунікаційною системою (далі – ЄСІТС) у порядку, визначеному

процесуальним законом. Частиною п'ятою статті 15-1 цього Закону насанкціоноване втручання в роботу ЄСІТС та в автоматизований розподіл справ у суді тягне за собою відповідальність, установлену законом.

Господарським процесуальним кодексом України передбачено (стаття 33) одноособовий або колегіальний розгляд справ у суді першої інстанції. Так, згідно з частиною першою цієї статті справи у судах справи у судах першої інстанції розглядаються суддею одноособово, крім випадків, визначених цим Кодексом. Водночас, згідно з частиною другою будь-яку справу, що відноситься до підсудності суду першої інстанції, залежно від категорії і складності справи, може бути розглянуто колегіально у складі трьох суддів, крім справ, які розглядаються в порядку наказного і спрощеного позовного провадження. Отже, будь-яка справа, що розглядається в господарському суді в порядку звичайного позовного провадження може бути розглянута колегією суддів у першій інстанції.

Статтею 32 ГПК передбачено, що визначення судді, а в разі колегіального розгляду – судді-доповідача для розгляду конкретної справи здійснюється ЄСІТС. Колегіальний розгляд справи здійснюється постійною колегією. Персональні склади постійних колегій суддів визначається зборами суддів відповідного суду.

На випадок колегіального розгляду справи статтею 188 ГПК чітко визначено, що проведення процедури врегулювання спору за участю судді покладається виключно на суддю-доповідача. Такий вузький підхід до визначення судді, який буде спрямовувати проведення врегулювання спору для досягнення сторонами врегулювання спору, видається недоречним. Ефективність процедури примирення суттєво залежить від наявності у певного судді спеціальної підготовки у сфері врегулювання спору, в тому числі і як медіатора.

Водночас, як довів у своєму дисертаційному дослідженні О. Б. Тиханський врегулювання цивільного спору за участю судді, сучасний суддя, крім свого основного обов'язку (здійснення правосуддя), виступає в ролі кейс-менеджера – фахівця з управління судовою справою, що зобов'язує його в першу чергу застосовувати професійні навички та знання у вмінні слухати та здобутті довіри обох сторін, вмінні подати інформацію, відкритості, толерантності, емоційної зрілості та стабільності. Саме від професійних дій судді під час проведення врегулювання цивільного спору залежить позитивне сприйняття її учасниками та можливість укладення мирової угоди, що зобов'язує його все частіше виконувати неприбутанні для нього раніше функції нейтрального посередника для примирення [4, с. 24–25].

На важливості довіри учасників цивільної справи в процедурі врегулювання як один до одного, так і до судді, який здійснює врегулювання, наголошує В. С. Прущак. Зокрема, вона доходить висновку, що зовсім не кожен суддя-доповідач може здійснювати процедур врегулювання спору, як це передбачено чинним ЦПК України, а лише ті з них, хто бажає проводити переговорні процедури між учасниками спору, має навички створення атмосфери довіри на даній стадії розгляду справи та налагодження взаємозв'язку між сторонами задля компромісного врегулювання спору та для забезпечення цих навичок пройшли відповідне навчання й професійну підготовку [3, с. 112].

Отже, довіра до судді, висока кваліфікація судді як посередника відіграють важливу роль не лише для продуктивності процедури врегулювання спору за його участю, але й для початку цієї процедури. Адже врегулювання спору за участю судді здійснюється за згодою сторін.

В цивільному судочинстві, де справи, в яких може бути застосовано процедуру врегулювання спорів за участю судді, розглядаються у першій інстанції одноособово, у сторін відсутня навіть потенційна можливість обрати суддю для проведення з його участю процедури врегулювання спору.

Натомість, як зазначалося вище, у господарському судочинстві справи в суді першої інстанції можуть розглядатися колегіально у складі трьох суддів. В такому разі з'являється потенційна можливість вибору для проведення врегулювання спору одного із трьох суддів. Наразі, така можливість законом не передбачена – врегулювання покладається виключно на суддю-доповідача. Але з огляду на те, що врегулювання спору за участю судді є добровільним як в аспекті вступу до такої процедури, так і умов врегулювання, ставити до судді, який здійснюватиме врегулювання, такі само вимоги щодо автоматизованого розподілу, видається надмірним. Навпаки. В умовах, коли сторони можуть більше довіряти іншому, крім доповідача, члену колегії суддів, який в аспекті посередництва при врегулюванні спорів має вищу кваліфікацію або більший досвід, то було б доречно сторонам справи дати можливість спільно обирати, який саме із суддів колегії буде проводити процедуру врегулювання спору. Втілення принципу обопільної згоди сторін спору при обранні медіаторів для популяризації в господарському судочинстві процедури врегулювання спору за участю судді.

Для цього слід ч. 1 ст. 188 ГПК України викласти у такій редакції:

*«Врегулювання спору за участю судді проводиться суддею-доповідачем.
При колегіальному розгляді справи врегулювання спору за участю судді може*

проводитися будь-яким суддею зі складу колегії за спільним вибором сторін».

За такого формулювання сторони можуть не вказувати в клопотанні про проведення врегулювання спору за участю судді певного суддю і в такому разі процедуру проводитиме головуєчий. Якщо ж сторони, виражаючи згоду на проведення врегулювання, висловили однакове побажання щодо особи судді зі складу колегії, який проводитиме процедуру, то її проведення покладатиметься саме на такого суддю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Посібник зі статті 6 Європейської конвенції з прав людини. – Право на справедливий суд (цивільний аспект): Оновлено 31 серпня 2024 року. Європейський суд з прав людини, 2024. 176 с.

2. Про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 04.12.2025).

3. Прущак В. С. Врегулювання спору за участю судді в цивільному судочинстві України. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2020. 192 с.

4. Тиханський О. Б. Врегулювання цивільного спору за участю судді в цивільному судочинстві України. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Київ, 2021. 252 с.

Франкова А. В.

ЗАГАЛЬНІ НАПРЯМИ ВПРОВАДЖЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У ГОСПОДАРСЬКЕ СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ

Імплементація міжнародних стандартів у господарське судочинство має чинити позитивний вплив, адже має на меті сприяти: захисту корпоративних прав та вільній торгівлі між юридичними особами України та юридичними особами держав-членів ЄС; створенню сприятливого бізнес клімату, як у воєнний, так і післявоєнний період; забезпеченню прав юридичних осіб брати участь у провадженні господарської діяльності, захисту їх власності від незаконних посягань; євроінтеграції України в цілому, що окреслить її, як правову державу.

Конституційні основи державно-правового курсу України до вступу в ЄС закладені у преамбулі Основного Закону України, у якій підтверджується європейська ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України, а також низці приписів, які розвивають цю засаду [5].

Українське законодавство зазнає певних змін, що демонструє демократичний вектор держави, призводить до економічних трансформацій та наближає її до міжнародних стандартів [1, с. 239].

Визначальними міжнародними актами у цій сфері є: Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція), Рекомендація щодо ефективності впровадження Основних принципів щодо незалежності правосуддя прийняту 1989 р., Європейська Хартія про статус суддів 1998 р., Декларація про «Верховенство права на національному та міжнародному рівнях», постановлену 19 вересня 2012 р. 67-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 41/120 щодо «Встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини» прийнятою 4 грудня 1966 р. [6, с. 159].

Відповідно до положень Угоди про асоціацію з ЄС, Сторони домовилися співробітничати: з питань захисту прав акціонерів, кредиторів та інших заінтересованих сторін; з питань подальшого розвитку політики корпоративного управління відповідно до міжнародних стандартів, а також поступового наближення до правил та рекомендацій ЄС (ч. 1 ст. 387 гл. 13 р. V); з питань правозастосовчої діяльності, а саме обмін досвідом між Україною та Стороною ЄС стосовно правозастосування на центральному та субцентральному рівні судовими органами (п. «с» ч. 2 ст. 252) [8].

Практика господарських судів України демонструє стійку тенденцію до застосування Конвенції і практики ЄСПЛ, оскільки предмет правового регулювання господарського права в деяких аспектах збігається, а в деяких – наближений до предмета правового регулювання окремих норм Конвенції. Насамперед, ідеться про ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, яка забезпечує захист права власності [9, с. 214].

Розглядаючи окремі правові позиції, погоджуємось, що застосування доктрини «Business Judgment Rule» має вагомe значення для досягнення правової визначеності судової практики під час вирішення корпоративних спорів та захисту корпоративних прав. Втручання у господарську діяльність повинно бути належним чином обґрунтоване і мати виключний характер. Метою застосування доктрини «Business Judgment Rule» є забезпечення автономності та незалежності органів

управління юридичних осіб корпоративного типу [3, с. 99].

Пільков К. М. слушно зауважує, що складові механізму реалізації принципу «*res judicata*», заслуговують на увагу та врахування у практиці вирішення пов'язаних з цим принципом проблем вітчизняними судами, а також, можливо, потребуватимуть законодавчого закріплення у процесуальних кодексах; проблема ж реалізації правила про застосування принципу «*res judicata*» судом «*ex officio*» у господарському та цивільному процесі з огляду на її практичну складність потребують подальших окремих досліджень [7, с. 59].

Проблема відповідності господарського судочинства міжнародно-правовим стандартам є багатогранною і багатоаспектною. Вона містить як питання правового (нормпроектного) (законопроектного), законодавчого, правозастосовного), так і організаційного й навіть психологічного характеру (конституційна психологія, законодавча психологія, міжнародно-правова психологія), охоплюючи не тільки значну частину загальнонаукової проблематики щодо судово-правової системи, а й головне її нормативний дискурс та парадигмальні напрямки його існування, розвитку та вдосконалення [2, с. 88].

В основі визначення кола норм міжнародного права, що впливають на судочинство в господарських судах України, лежить глибоке та комплексне розуміння впливу процесів глобалізації, положень міжнародного права і концепції захисту прав людини на систему як вітчизняного правосуддя загалом, так і господарських процесів зокрема (у межах цієї загальної тенденції як окрему тенденцію можна додатково виокремити зближення (гармонізацію, уніфікацію) правил та процедур на рівні країн ЄС, зближення українського процесуального законодавства з процесуальним законодавством ЄС) [2, с. 90].

Калинюк С. С. вважає, що міжнародні стандарти прав людини являють собою нормативні орієнтири, закріплені в міжнародно-правових документах універсального та регіонального рівнів. Аналіз доктринальних підходів засвідчив, що такі стандарти характеризуються низкою сутнісних ознак: нормативною закріпленістю в актах обов'язкового або рекомендаційного характеру, модельним характером як зразка для національного законодавства, встановленням мінімально допустимого рівня забезпечення прав, наявністю інституційних механізмів контролю та захисту, а також збереженням за державами певної свободи розсуду при їх практичному застосуванні [4, с. 557].

Отже, імплементація міжнародних стандартів у господарське судочинство — це законодавчо закріплене, заплановане, поступове правозастосування визнаних Україною міжнародних актів, що має призвести до внутрішніх правових трансформацій у державі, у правозастосовній

діяльності, і у правовій науці в цілому. Сукупність прав, інтересів та свобод суб'єктів господарювання, зокрема юридичних осіб України та юридичних осіб ЄС, мають бути дотримані, та забезпечені шляхом створення державою умов, за яких впроваджені міжнародні стандарти у господарському судочинстві стануть нормою сьогодення. Виконання Україною взятих на себе зобов'язань згідно Угоди про асоціацію з ЄС є засвідченням факту готовності нашої держави до впровадження міжнародних норм, а їх реалізація в господарському судочинстві слугує встановленням такого господарського правопорядку, що відповідає найвищим міжнародним стандартам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Olha Zozuliak, Liliana Sishchuk, Natalia Vintoniak, Oleksandr Kovalyshyn, Oksana Oliynyk Legal regulation of inheritance of corporate rights under the laws of Ukraine and EU countries. *Social and Legal Studios*. 2024. № 7. P. 239.
2. Алексеев С. Теоретичні підходи до визначення норм міжнародного права, що регламентують судочинство в господарських судах України. *Вісник Маріупольського державного університету*. 2019. Вип. 17: Право. С. 79–92.
3. Дорошенко Л.М., Кравець О.П. 2025. Доктрина «Business Judgment» в українському корпоративному праві. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2025. № 2. С. 93-101. DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2025.2.10>.
4. Калинюк С. Міжнародні стандарти прав та їх імплементація у сфері правосуддя: актуальні питання. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2025. Вип. 6. С. 553–558. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/12/88-2.pdf> (дата звернення: 04.05.2026).
5. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України червня 1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 04.05.2026).
6. Мелех Л.В Особливості імплементації практики європейського суду з прав людини у господарське судочинство України. *Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу: зб. тез доповідей III Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 60-річчю Хмельницького національного університету, 17 квітня 2022 р.* Хмельницький : ХНУ, 2022. 271 с.
7. Пільков К. М. Напрями вдосконалення правил про res judicata у цивільному та господарському процесі з урахуванням Європейських правил цивільного процесу e/i/unidroit. *Імплементація міжнародних стандартів у цивільне та господарське судочинство України [Електронний ресурс]: збірник матеріалів П'ятого науково-практичного круглого столу (м. Київ, 7 червня 2022 р.)* /

упорядник В. М. Короленко. К.: Електрон. текст. дані. НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2022. 83 с.

8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Т. 1. Ст. 2125.

9. Щокін Ю. В., Щокіна О. О. Європейська конвенція з прав людини і правові позиції Європейського суду з прав людини як джерело господарського права України. *Проблеми законності*. 2025. Вип. 169. С. 194–223. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.169.334748>.

Хомутецький Д. С.

РОЛЬ АЛЬТЕРНАТИВНИХ СУБ'ЄКТІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Висновок з постанови Верховного Суду про застосування норм права є провідним інструментом забезпечення єдності судової практики (у тому числі цивільного судочинства) з огляду на керівну роль цього органу в такій діяльності. Верховний Суд варто назвати ключовим суб'єктом забезпечення єдності судової практики цивільного судочинства, однак не варто виключати роль інших суб'єктів цієї діяльності.

Окрім Верховного Суду як основного суб'єкта забезпечення єдності судової практики у науковій літературі вказують на таких суб'єктів як вищі спеціалізовані суди, голови судів нижчих інстанцій, секретарі судових палат апеляційних судів та апеляційної палати у складі вищого спеціалізованого суду тощо [1, с. 22]. Всі суб'єкти із наведеного переліку так чи інакше належать до судової гілки влади.

Як відомо, Україною взято курс на розробку та впровадження касаційних фільтрів з метою розвантаження Верховного Суду і забезпечення умов для розгляду ним першочергово саме тих справ, які є важливими, зокрема, в контексті забезпечення єдності судової практики.

За винятком певних випадків справи розглядаються місцевими та апеляційними судами до моменту передання їх до Верховного Суду. Варто також звернути увагу на пункт 2 статті 17 ЦПК України, згідно з яким не допускається оскарження рішення суду першої інстанції до касаційного суду, якщо не було здійснено апеляційного перегляду [2]. Таким чином, суди нижчих інстанцій повинні брати участь у застосуванні норм права під час розгляду спорів у цивільному судочинстві. Крім того, оскільки вони зобов'язані

враховувати висновки Верховного Суду при застосуванні норм права, ці суди також беруть участь у забезпеченні єдності судової практики, що особливо важливо в контексті існування обмежень на касаційне оскарження.

Іншим аспектом є порядок відбору справ, у яких касаційне оскарження допускається. Це залежить, по-перше, від набору підстав для касаційного оскарження, по-друге, від характерних ознак справи, у якій вирішується питання про можливість касаційного оскарження. Звернення до суду «третьої інстанції», як вказує Комітет Міністрів Ради Європи, повинні подаватися, перш за все, щодо справ, у яких виникає така потреба. Це включає такі категорії справ: 1) справи, які сприяють розвитку права або єдності тлумачення закону; 2) справи, які стосуються широкого кола осіб у контексті правозастосування [1].

Подібне відображено у встановлених обмеженнях щодо підстав касаційного оскарження згідно ЦПК України. Зокрема, серед підстав касаційного оскарження у малозначних справах наявні такі (п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України): 1) скарга до суду касаційної інстанції стосується питання права, яке має фундаментальне значення для формування єдиної правозастосовчої практики; 3) справа, рішення у якій оскаржується, становить суттєвий суспільний інтерес або має виняткове значення для учасника справи, що звертається із касаційною скаргою [2].

При цьому, як зазначено у згаданій Рекомендації, заявник повинен пояснити, чому його справа сприятиме досягненню цих цілей, а тому актуальним є питання діяльності інших суб'єктів, які б сприяли прийняттю касаційної скарги особи до розгляду Верховним Судом. Слушною у цьому контексті видається позиція Попова О. І., на переконання якого в контексті сучасного процесуального законодавства певна роль у забезпеченні єдності судової практики відведена адвокатам [4, с. 136], з чим варто погодитись, оскільки професійна правнича допомога при складенні касаційної скарги є запорукою належного мотивування підстав касаційного оскарження. Також, не варто недооцінювати участь адвоката у справах цивільного судочинства з предметом позову, згідно якого касаційне оскарження є недопустимим, задля додержання подібних підходів до вирішення справ судами першої та апеляційної інстанції, які виникають із подібних спірних правовідносин.

Таким чином, за умов посилення ролі обмежень у доступі судових справ до касаційного суду зростатиме роль альтернативних суб'єктів (зокрема, тих, які надають професійну правничу допомогу учасникам цивільних правовідносин) у діяльності щодо забезпечення єдності судової практики, зокрема, цивільного судочинства. Вказане, як уявляється, повинне бути взято до уваги при

подальшому реформуванні законодавства у сфері правосуддя та адвокатури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах (неофіційний переклад). Рекомендація від 07 лютого 1995 року № R (95) 5: станом на 07 лютого 1995 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_95_5_1995_02_07.pdf (дата звернення: 09.05.2026).

2. Берназюк Я. О. Штучний інтелект і його використання для забезпечення єдності судової практики як складової довіри до суду. *Слово національної школи суддів України*. 2024. № 4 (49). С. 16-35. DOI: 10.37566/2707-6849-2024-4(49) (дата звернення: 21.01.2026).

3. Цивільний процесуальний кодекс України. Кодекс від 18 березня 2004 року № 1618-IV: станом на 24.04.2026. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 09.05.2026).

4. Попов О. І. Роль адвоката у забезпеченні єдності судової практики при розгляді цивільних справ. *Проблеми законності*. 2021. Вип. 154. С. 127-137. DOI: <https://doi.org/10.21564/2414-990X.154.238834> (дата звернення: 25.04.2026).

Шабалін А. В.

ПРО ДЕЯКІ ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ ПРАКТИКИ ВЕЛИКОЮ ПАЛАТОЮ ВЕРХОВНОГО СУДУ

Відповідно до процесуального законодавства Велика Палата Верховного Суду (надалі – ВП ВС) має забезпечувати єдність судової практики у різних категоріях правових спорів.

Процесуальне законодавства (ЦПК України, ГПК України, КАС України) допускають передачу справи до ВП ВС, якщо вона містить виключну правову проблему, розгляд якої сформує єдину правозастосовчу практику.

У межах цієї роботи звернемося до цивільно-процесуальних питань щодо забезпечення формування практики ВП ВС.

Відповідно до ст. 403 ЦПК України «суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, передає справу на розгляд палати, до якої входить така колегія, якщо ця колегія вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії

суддів з цієї ж палати або у складі такої палати. Суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів або палати, передає справу на розгляд об'єднаної палати, якщо ця колегія або палата вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів з іншої палати або у складі іншої палати чи об'єднаної палати. Суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати, передає справу на розгляд Великої Палати, якщо така колегія (палата, об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Верховного Суду у складі колегії суддів (палати, об'єднаної палати) іншого касаційного суду. Суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії суддів, палати або об'єднаної палати, передає справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо така колегія (палата, об'єднана палата) вважає за необхідне відступити від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладеного в раніше ухваленому рішенні Великої Палати. Суд, який розглядає справу в касаційному порядку у складі колегії або палати, має право передати справу на розгляд Великої Палати Верховного Суду, якщо дійде висновку, що справа містить виключну правову проблему і така передача необхідна для забезпечення розвитку права та формування єдиної правозастосовчої практики» [1].

Як бачимо процесуальний закон визначає вичерпний перелік підстав для розгляду справи ВП ВС.

Згідно положень ч. 5 ст. 403 ЦПК України справа підлягає передачі на розгляд Великої Палати Верховного Суду, коли учасник справи оскаржує судові рішення з підстав порушення правил предметної чи суб'єктної юрисдикції [1].

Статтею 404 ЦПК України визначено порядок передачі справи на розгляд палати, об'єднаної палати або Великої Палати Верховного Суду [1].

Комплексний аналіз вищевикладених процесуальних норм свідчить, що передача справ до об'єднаної палати або ВП ВС відноситься до дискреційних повноважень судової інстанції.

Також варто зазначити, що процесуальний закон не встановлює орієнтовні критерії відносно випадків неможливості передачі справи до ВП ВС, як це передбачено ч. 6 ст. 403 ЦПК України [1].

У той же час, процесуальне законодавство визначає імперативні випадки, коли справи повинні бути передана до ВП ВС.

Так, ч. 6 ст. 403 ЦПК України визначено, що справа підлягає передачі на

розгляд Великої Палати Верховного Суду, коли учасник справи оскаржує судові рішення з підстав порушення правил предметної чи суб'єктної юрисдикції [1].

Іншим моментом є те, що цивільно-процесуальне законодавство не має такого процесуального визначення «*подібні правовідносини*». Про, що вказують і практики [2].

З огляду на викладене, у юридичній літературі озвучуються зазначена проблема з практичної точки зору, зокрема, це стосується питань зупинення провадження.

У контексті вищевикладеного суди тлумачать термін «*подібні правовідносини*» широко і зупиняють провадження через схожість правового питання. Проте таке зупинення не завжди реально необхідне, тому це може призводити до непотрібного затягування розгляду справи. Інші навпаки підходять надто вузько і вимагають майже повної тотожності обставин. Через такі протилежні підходи уніфікаційний ефект позиції ВП ВС зменшується, адже створюються паралельні лінії практики. Відсутність єдиного підходу спричиняє ситуацію, коли суди констатують зупинення провадження без детального пояснення, що саме очікується отримати від перегляду «*подібної*» справи. При цьому, зі змісту мотивувальної частини ухвали сторонам не завжди зрозуміло, яке юридичне питання вирішується в іншій справі та чому без цієї позиції подальший розгляд є передчасним або ризикованим з погляду стабільності рішення [2].

Означена позиція знаходить повної нашої підтримки як з позиції теорії, так і практики.

Вважаємо, що існує необхідність у вирішенні означених проблем на рівні вироблення відповідних позицій вищої судової інстанції, що матиме позитивне значення не тільки для вирішення цивільних справ, а й інших спорів, наприклад, у справах пов'язаних із захистом права промислової власності, які переважно розглядаються в порядку господарського судочинства [3].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний процесуальний кодекс України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/print> (дата звернення: 09.04.2026).
2. Валентин Гвоздій Процесуальні діалекти: щодо проблем уніфікації практики Великої Палати Верховного Суду. UNBA. URL : <https://unba.org.ua/publications/11392-procesual-ni-dialekti-shodo-problem-unifikacii-praktiki-velikoi-palati-verhovnogo-sudu.html> (дата звернення: 09.04.2026).
3. Шабалін А.В. Захист права інтелектуальної власності в господарському судочинстві. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського.

Юр-Капінос А. Є.

**АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО СТАНДАРТІВ
NOTARIAT2030@EU В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ
ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ ПРЕВЕНТИВНОГО ПРАВОСУДДЯ**

Сучасний етап реформування національної правової системи України вимагає переосмислення класичних інститутів приватного права через призму їхньої відповідності наднаціональним стандартам Європейського Союзу. Ключовим вектором цього процесу є розробка та впровадження ефективних механізмів гармонізації, зокрема і нотаріальної діяльності, що ґрунтуються на засадах правової визначеності та технологічної інноваційності. У цьому контексті особливого значення набувають теоретико-прикладні аспекти євроінтеграції, які визначають стратегічні напрями адаптації вітчизняного законодавства до прогресивної концепції Notariat2030@EU [1; 2; 3].

Актуальність зазначених перетворень набуває особливої гостроти через вимушену масову міграцію українських родин, спричинену повномасштабного збройною агресією та постійними загрозами безпеці цивільного населення в Україні. Зазначені екзистенційні виклики актуалізують потребу у формуванні інклюзивного правового простору, в якому інклюзія стає не просто питанням етики, а стратегією виживання та відновлення, де інститути договірної сімейного права від шлюбних контрактів до угод про визначення місця проживання та утримання дитини володіли б повною транскордонною конвертованістю. У контексті євроінтеграційних прагнень це вимагає не просто механічного визнання документів, а глибокої гармонізації нотаріальних процедур, що дозволить актам, посвідченим в Україні, автоматично набувати статусу юридично релевантних доказів у межах усієї юрисдикції Союзу. Відтак, забезпечення правової безпеки у цій сфері переходить із площини формального посвідчення правочинів у парадигму створення цілісного цифрового екосередовища.

Фундаментальним аспектом такої трансформації є запровадження транскордонної цифрової сумісності, що дозволяє подолати традиційну ізольованість національних реєстрів через розбудову захищених каналів обміну даними між нотаріатами держав-членів. Це забезпечує оперативну верифікацію змісту та чинності сімейних договорів незалежно від юрисдикції перебування майна чи місця проживання сторін, нівелюючи ризики приховування активів або недобросовісного ігнорування умов правочину. Важливою складовою постає імплементація підходів, закладених у

профільних європейських регламентах, що дозволяє уніфікувати тлумачення колізійних норм та запобігти практиці обрання найбільш вигідної юрисдикції, гарантуючи прогнозованість правових наслідків для суб'єктів відносин у транскордонному контексті.

Бачення стратегії 2030 року додатково передбачає посилення ролі нотаріуса як превентивного судді, на якого покладається обов'язок комплексного роз'яснення сторонам наслідків зміни їхнього особистого закону або закону місця знаходження майна. Такий підхід, підкріплений впровадженням технологій розподіленого реєстру для фіксації автентичності волевиявлення та розробкою цифрових майнових профілів, трансформує нотаріальний акт у динамічний інструмент захисту прав [2].

Аналіз поточного стану вітчизняного нотаріату крізь призму зазначених стратегічних орієнтирів дозволяє об'єктивно оцінити дистанцію, яку має подолати національна правова система для повної конвергенції з європейськими стандартами. Для більш предметного розуміння динаміки цих перетворень було розроблено порівняльну характеристику, представлену у другій таблиці, яка наочно демонструє кореляцію між наявними інструментами українського нотаріату та цільовою моделлю єдиного нотаріального простору. Таке зіставлення дає змогу чітко окреслити масштаб необхідних реформ, від поглиблення цифровізації реєстраційних дій до запровадження нових стандартів професійної відповідальності. Особливої уваги заслуговує питання переходу до повноцінного електронного нотаріату, що є наразі найбільш критичним вузлом інтеграції. Мова йде про створення систем, здатних до взаємодії з європейськими реєстрами, що є базовою умовою визнання українських актів за кордоном. Паралельно ключовим викликом залишається трансформація правового статусу нотаріуса, який має остаточно стати активним гарантом превентивного правосуддя. У підсумку, представлена систематизація слугує дорожньою картою для законодавця та професійної спільноти, визначаючи пріоритетні кроки, що забезпечать безперешкодну інтеграцію українських нотаріальних актів у європейське правове поле.

Таким чином, процес європейської інтеграції України вимагає не лише політичної волі, а й глибокої реформації, в першу чергу правової системи нашої держави. Одним із найбільш чутливих сегментів такої реформи безумовно є сімейне право, де приватна автономія волі кожного із учасників цих відносин, на нашу думку ефективно реалізується саме через сімейні договори. Особливого значення це набуває в контексті стратегії Notariat2030@EU, яка визначає майбутнє нашого нотаріату як своєрідного гаранта правової визначеності в

цифровому та транскордонному суспільстві ЄС [3].

З огляду на все зазначене, ключовим викликом для вітчизняного законодавця є імплементація принципу широкої автономії волі. Відповідно до Регламенту Ради (ЄС) 2016/1103, європейський правовий стандарт дозволяє подружжю самостійно обирати право, яке буде застосовуватися до їхнього майнового режиму, за умови наявності тісного зв'язку з відповідною державою [4, с. 12]. В Україні ж сфера дії шлюбного договору за ст. 92 СК України залишається обмеженою переважно майновими питаннями, що створює правовий дисонанс при розгляді транскордонних справ [5].

Разом з тим, процес імплементації європейських стандартів у сферу договірної регулювання сімейних відносин в Україні стикається з низкою концептуальних та практичних перешкод. Ключовою проблемою залишається конфлікт між принципом повної автономії волі, що просувається Регламентом ЄС 2016/1103, та традиційним для України захисним патерналізмом держави. Тому на нашу думку, гармонізація права України із правом ЄС вимагає звуження патерналізмом держави до меж, в яких втручання суб'єкта владних повноважень можливе лише у випадках очевидного порушення фундаментальних прав людини.

Таким чином, подолання зазначених нами проблем можливе лише в наслідок комплексного оновлення профільного законодавства, а також підвищення кваліфікації нотаріусів, що дозволить українському нотаріату стати повноправним учасником європейської системи превентивного правосуддя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Notariat 2030: The Proposals of the Notariat to the European Institutions. Council of the Notariats of the European Union (CNUE). 2024. URL: notaries-of-europe.eu (дата звернення: 16.04.2026).
2. Notariat2030@EU : Manifesto of the Notaries of Europe [Electronic resource] / Council of the Notariats of the European Union. – Brussels : CNUE, 2024. 20 p. Access mode: notaries-of-europe.eu (date of application: 15.05.2024).
3. The Digitalization of Notarial Services in the EU : report on best practices. – Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2023. 88 p.
4. Регламент Ради (ЄС) 2016/1103 від 24 червня 2016 року про впровадження посиленого співробітництва у сфері юрисдикції, застосовного права, визнання та виконання рішень у справах щодо режимів майна подружжя. Офіційний вісник Європейського Союзу. L 183. 2016. С. 1–28.
5. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січ. 2002 р. № 2947-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21-22. Ст. 135.

РЕКОМЕНДАЦІЇ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО КРУГЛОГО СТОЛУ

1. З урахуванням прийняття 28 квітня 2026 року у першому читанні проєкту нового Цивільного кодексу України (реєстр. № 15150) пропонується: 1) при доопрацюванні зазначеного проєкту до другого читання та подальшого оновлення ЦПК України синхронізувати матеріально-правові новели з кореспондуючими процесуальними формами захисту, зокрема, запровадити процесуальні механізми реалізації превентивного захисту цивільних прав; 2) закріпити процесуальний інструментарій реалізації розширених повноважень суду у виборі ефективних способів захисту із гарантіями недопущення зловживань судовим розсудом; 3) доповнити ЦПК України нормами про ефективний компенсаторний засіб захисту у разі порушення розумного строку розгляду справи; 4) забезпечити системне законодавче врегулювання дистанційного цивільного судочинства із гарантуванням процесуальних прав учасників справи (Бандурка С. С.).

2. Закріпити на законодавчому рівні дефініцію «зловживання процесуальними правами» і конкретизувати ознаки дій, що підпадатимуть під таке зловживання. Це сприятиме ефективності судового захисту, оскільки, серед іншого, запобігатиме затягуванню розгляду і вирішення справи, сприятиме зменшенню навантаження на суддів, забезпечуватиме рівність сторін і гарантуватиме, в тому числі, виконання завдання цивільного судочинства (Бичкова С. С.).

3. Підтримати положення ч. 1 ст. 1868 Проєкту Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) від 22 січня 2026 року, яке передбачає право учасників трудових відносин, ускладнених іноземним елементом, здійснювати вибір права за умови, що обране право не погіршуватиме становище працівників порівняно з імперативними нормами права, які підлягали б застосуванню за відсутності вибору права (Боярський Є. Д.).

4. Доцільно посилити роль щорічних узагальнень дисциплінарної практики Вищої ради правосуддя як інструменту формування єдиних і передбачуваних підходів до застосування оціночних понять, що використовуються законодавцем при визначенні підстав дисциплінарної відповідальності судді. При формуванні таких підходів положення Кодексу суддівської етики як акта м'якого права можуть конкретизувати зміст відповідних законодавчих категорій, однак не повинні самостійно

створювати підставу для дисциплінарної відповідальності. У зв'язку із цим доцільно послідовно розмежовувати порушення етичного стандарту поведінки та таке порушення правил суддівської етики, яке за встановленими законом ознаками набуває характеру дисциплінарного проступку. Це сприятиме поступовому виробленню стабільної дисциплінарної практики та підвищенню передбачуваності її застосування (Запорожченко А. В.).

5. З метою приведення санкційного провадження у відповідність до міжнародних стандартів судочинства законодавець має або підвищити стандарт доказування до рівня, відповідного незворотності заходу, або передбачити механізм реституції для осіб, що потрапили під вплив санкційного механізму без достатніх підстав (Кирилюк Д. В.).

6. При наданні громадянам будь-якої Договірної Держави безоплатної правничої допомоги у цивільних (господарських, адміністративних) справах в судах України на підставі Конвенції про міжнародний доступ до правосуддя (до якої приєдналась Україна згідно із Законом від 12 березня 2026 року № 4820-IX), Міністерство юстиції України має враховувати зазначені у додатку до формуляра до Конвенції відомості стосовно фінансового стану заявника (членів його сім'ї) лише в обсязі в межах критеріїв, за якими Закон України «Про безоплатну правничу допомогу» відносить конкретних осіб до суб'єктів права на безоплатну вторинну правничу допомогу (Короєд С. О.).

7. Пропонується судам застосовувати за аналогією форму зазначеного формуляра до Конвенції (“Відомості стосовно фінансового стану заявника”) при заявленні особою клопотання про відстрочення або розстрочення судових витрат, зменшення їх розміру або звільнення від їх сплати (Короєд С. О.).

8. У випадку надання безоплатної правничої допомоги відповідно до вказаної Конвенції виключається встановлений у п. 1 ч. 3 ст. 154 ЦПК України обов'язок суду застосовувати зустрічне забезпечення, якщо позивач не має зареєстрованого в установленому законом порядку місця проживання (перебування) чи місцезнаходження на території України (Короєд С. О.).

9. Потребує подальшого утвердження правова культура неухильного виконання суддями рішень Вищої ради правосуддя про відрядження до іншого суду того самого рівня та спеціалізації, особливо у разі коли відрядження здійснюється без згоди судді та об'єктивно пов'язане з бойовими діями, а його реалізація тягне за собою істотну зміну місця проживання та роботи судді. Відрядження судді у таких випадках має сприйматися не лише як індивідуальне кадрове рішення, а як спеціальний

інституційний механізм забезпечення безперервності правосуддя, спрямований на відновлення можливості розгляду справ та недопущення ситуацій, за яких суддя, зберігаючи статус і відповідні гарантії, тривалий час фактично не здійснює правосуддя. Водночас обов'язковість виконання рішення про відрядження має поєднуватися з належним забезпеченням організаційних, матеріальних та соціально-побутових умов його реалізації, що потребує подальшого вдосконалення законодавства (Махінчук В. М.).

10. Застосування ІІІ у цивільному судочинстві під час процедури врегулювання спору за участю судді може відбуватися лише за згодою сторін спору (на сьогодні лише у межах узагальнення чи організації процедури). Пропонується внести відповідні зміни в Цивільний процесуальний кодекс України (Міхо К. В.).

11. Належне правозастосування у процесуальних правовідносинах з приводу вирішення питання про відшкодування шкоди, завданої посадовими або службовими особами державних органів має спиратися на законодавчо встановлені форми взаємодії норм кримінального і цивільного процесів, відсутність суперечності між їх завданнями і засадами, що уможливило б набуття державою правового статусу цивільного відповідача у кримінальному процесі (Примак В. Д.).

12. Посилення ролі обмежень у доступі судових справ до касаційного суду призводитиме до посилення ролі альтернативних суб'єктів забезпечення єдності судової практики цивільного судочинства, що повинне бути взято до уваги при подальшому реформуванні законодавства у сфері правосуддя та адвокатури (Хомутецький Д. С.).

ПРО АВТОРІВ

Авторгов Андрій Миколайович (ORCID: 0009-0002-1295-5587)

кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу методології євроінтеграції приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Бандурка Сергій Сергійович (ORCID: 0009-0000-1928-4566)

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник відділу методології євроінтеграції приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Безух Олександр Васильович

доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу правової взаємодії бізнесу та держави Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Бичкова Світлана Сергіївна (ORCID: 0000-0002-8227-2127)

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Білоусов Юрій Валерійович (ORCID: 0000-0002-9209-0378)

кандидат юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник лабораторії адаптації законодавства України до права ЄС Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Бобрик Володимир Іванович (ORCID: 0000-0002-2152-9937)

доктор юридичних наук, професор, виконуючий обов'язки заступника директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Богданець Андрій Володимирович

аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Народний депутат України

Боярський Євген Дмитрович (ORCID: 0000-0003-0273-422X)

кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу методології євроінтеграції приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Гетманцев Максим Олександрович (ORCID: 0000-0002-0102-0498)

кандидат юридичних наук, старший дослідник, заступник завідувача відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Гончаренко Олена Миколаївна (ORCID: 0000-0002-0178-2003)

доктор юридичних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу правової взаємодії бізнесу та держави Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Гончарова Ганна Миколаївна

*аспірантка Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України,
адвокат Адвокатського бюро "Ганни Гончарової"*

Заїка Юрій Олександрович (ORCID: 0000-0003-1946-3171)

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Запорожченко Аркадій Віталійович (ORCID: 0000-0003-3973-715X)

*доктор філософії з права, старший науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України;
помічник члена Вищої ради правосуддя*

Йорданова Злата Олександрівна

здобувачка вищої освіти юридичного факультету Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Кирилюк Дмитро Володимирович (ORCID: 0009-0008-7664-8336)

кандидат юридичних наук, приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу

Короєд Сергій Олександрович (ORCID: 0000-0001-7899-957X)

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»

Короленко Віталій Михайлович (ORCID: 0000-0003-1535-3987)

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Коткова Ольга Анатоліївна

аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Кочин Володимир Володимирович (ORCID: 0000-0003-2468-0808)

кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України; науковий консультант судді Конституційного Суду України

Курилюк Юлія Любомирівна

здобувачка вищої освіти юридичного факультету Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Левківський Богдан Казимирович

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Мазур Вікторія Вікторівна (ORCID: 0000-0002-8988-1283)

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Махінчук Віталій Миколайович (ORCID: 0000-0003-4360-0287)

доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України; член Вищої ради правосуддя

Миронова Галина Анатоліївна (ORCID: 0000-0002-9136-586X)

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувачка лабораторії медичного права України та ЄС відділу міжнародного приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Міхо Кирило Вадимович (ORCID: 0009-0005-1818-0630)

аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Овчаренко Олена Миколаївна (ORCID: 0000-0002-1641-6161)

доктор юридичних наук, професор, доцент кафедри цивільної юстиції та адвокатури Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Первомайський Олег Олексійович (ORCID: 0000-0002-1554-0005)

кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України; суддя Конституційного Суду України

Пільков Костянтин Миколайович (ORCID: 0000-0002-8931-0413)

кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Пожеджук Роман Васильович (ORCID: 0000-0002-6414-4797)

кандидат юридичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник відділу приватного права та процесу Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Примак Володимир Дмитрович (ORCID: 0000-0001-9693-6353)

доктор юридичних наук, провідний науковий співробітник відділу міжнародного приватного права Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Резнікова Вікторія Вікторівна (ORCID: 0000-0003-0149-0710)

член-кореспондент Національної академії правових наук України, докторка юридичних наук, професорка, завідувачка кафедри економічного права та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Саленко Ярослав Юрійович (ORCID: 0009-0009-6407-4950)

аспірант Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

Сковородіна Олена Миколаївна (ORCID: 0009-0007-6210-7208)

аспірантка Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України, суддя Господарського суду Донецької області

Франкова Анна Валеріївна (ORCID: 0009-0002-6332-2018)

доктор філософії з права, адвокат

Хомутецький Даниїл Сергійович (ORCID: 0000-0001-5795-6773)

аспірант Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Шабалін Андрій Валерійович (ORCID: 0000-0001-8536-5081)

кандидат юридичних наук, старший дослідник, завідувач відділу питань захисту прав інтелектуальної власності Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності Національної академії правових наук України

Щербина Валентин Степанович (ORCID: 0000-0003-4221-0965)

академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри економічного права та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Юр-Капінос Андрій Євгенович

приватний нотаріус Київського міського нотаріального округу

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

**ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ
МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ
У ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ
СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ**

Збірник матеріалів
IX науково-практичного круглого столу
(м. Київ, 28 травня 2026 року)

Упорядник – В. М. Короленко

Комп'ютерна верстка та дизайн обкладинки – В. М. Короленко

Підписано до друку 06.10.2026. Формат 60х84/16
Обл.-вид. арк. 10. Тираж 300 прим. Зам. № 26-007

Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України
вул. Казимира Малевича, 11, м. Київ, 03150

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 8470 від 13.10.2025